

ÖZET	
Yazar	: Ükkase KADAN
Üniversite	: Uludag Üniversitesi
Anabilim Dalı	: Tarih
Bilim Dalı	: -
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: XIII + 128
Mezuniyet Tarihi	: 22 / 08 / 2002
Tez Danismanı	: Yrd.Doç. Dr. İsmail SELİMOĞLU
Hüdavendigâr Vilayeti'nin Kuruluşu ,Teskilatı ve İdaresi	
<p>“Hüdavendigâr Vilayeti'nin Kuruluşu ,Teskilatı ve İdaresi” adlı bu çalışma Bursa vilayetinin tarih içerisinde idari teşkilatındaki gelişimini gözler önüne sermek amacıyla ele alınmış bir çalışma olup Bursa ilini kapsamaktadır. Giriş bölümünde, Bursa ile ilgili birtakım genel bilgiler verilmiştir. Coğrafi yapı, şehrin fethi ve etnik yapısı incelenmiştir. Birinci bölümde, Osmanlı Devleti'nde yerel yönetimler üzerinde durulmuştur. Yerel yönetimler, Tanzimat öncesi ve Tanzimat sonrası olarak ikiye ayrılmıştır. Tanzimat öncesinde Osmanlı Devleti'nde bugünkü anlamda yerel yönetim yapıları yoktu. Osmanlı İmparatorluğu'nda modern anlamda yerel yönetim oluşma süreci ilk belediye teşkilatının kuruluşu ile Tanzimat'ın ilanı sonrası başlamıştır. İlk denemeler İstanbul'da yapılmış, daha sonra ülke genelinde belediyeleşme hareketi yayılmıştır. Türk siyasi tarihinde Tanzimat, modernleşmenin başlangıcı olarak görülmektedir. Tanzimat fermanı sonrası (1839'dan sonra) Batı ile ilişkiler eskiye oranla artmıştır. Eyalet sisteminden vilayet sistemine geçiş 1864 Vilayet Nizamnamesi ile gerçekleşmiştir. Osmanlı tasra yönetiminin temeli sancaklara dayanıyordu. Sınırların genişlemesi ile zaman içerisinde eyaletler ortaya çıktı. Tanzimat'ın ilanı ile birlikte eyaletler “vilayet” oldu. Sancaklar “liva” adını aldı.</p>	

Vilayet; Tanzimatla birlikte, liva yönetiminin üstü oluyordu. Livaların alt birimleri ise kazalar idi. H.1284 (1867) yılında "Vilayet-i Umumiye Nizamnamesi" ilan edildi. Kısa zamanda Rumeli'de; 10 vilayet ve 44 sancak, Anadolu'da; 16 vilayet ve 74 sancak, Afrika'da ise 1 vilayet ve 5 sancak yeni düzene göre örgütlendi. 1871 Nizamnamesi, vilayet idaresinde is bölümünü arttırdı. Birinci ve ikinci bölümde bu konular üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde Hüdavendigâr vilayet teşkilatı üzerinde durulmuştur. H.1325'te (1909) Hüdavendigâr vilayeti sancak , ilçe ve köyleri ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. H. 1287 tarihli Bursa Vilayet Salnamesine göre Hüdavendigâr vilayetinin yönetimi üzerinde durularak vilayet teşkilatı ve görevlilerinin isimleri verilmiştir. Ayrıca H.1346 (1927) Bursa Vilayet Salnamesi'ne göre de Hüdavendigâr vilayetinin sınırları belirtilmiştir. IV. bölümde vilayet idaresi anlatılmış ve teşkilatın içinde, başta vali olmak üzere, diğer görevlilerin her alandaki sorumlulukları en ince ayrıntısına kadar belirtilmiş, validen itibaren tüm görevlilerin isim listeleri verilmiştir. Sadece vilayetlerin değil liva, kaza ve köylerin idareleri hakkında bilgiler de verilmiştir. Son bölümde ise Bursa'nın sosyo-ekonomik yapısı üzerinde durulmuş ; nüfus, ekonomi, tarım, hayvancılık, eğitim hakkında bilgiler verilmiştir.

Anahtar Sözcükler

Osmanlı devleti	Hüdavendigâr	Yerel Yönetim	Nizamnameler
Bursa	Tanzimat	Vilayet	İdare

ABSTRACT

Yazar	: Ükkase KADAN
Üniversite	: Uludag Üniversitesi
Anabilim Dalı	: Tarih
Bilim Dalı	: -
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: XIII + 128
Mezuniyet Tarihi	: 22 / 08 / 2002
Tez Danismanı	: Yrd.Doç.Dr. İsmail SELİMOĞLU

The Foundation, Organization and Management of Hüdavendigar County

This work, named as “the foundation, organization and management of Hüdavendigar county” is a work, which is dealt with in order to show progress in the administrative organization of Bursa county through years, contains Bursa county. In the introduction part, general information about Bursa is given. The conquest, geographical and ethnical structure of the city are dealt with. In the first part, it is focused on the local governance in Ottoman Empire. Local governance is divided into two parts as before and after Tanzimat. Before Tanzimat, there weren't local governance structures, as we have today, in Ottoman Empire. The period of forming local governance as we have today, is started after the proclamation of the Tanzimat with the foundation of first municipality union. First trials were made in Istanbul, then the movement of being municipality was spread around the country. In Turkish political history, Tanzimat is seen as the beginning of being modern. After the Tanzimat, the relationship with the West was more than before. The transition from province system to county system was realized by 1864 ordinance of county. The basis of the rural governance was based on penceons.

There were provinces with the expansion of the borders. With the proclamation of the Tanzimat, provinces became county. Pennons were called as “liva”. County, with Tanzimat, became upper of the liva governance. Mishaps were lower unions of the livas. In 1284 (1867) “Vilayet-i Umumiye Nizamnamesi” was proclaimed. In a short period of time 10 counties and 44 pennons in Rumelia, 16 counties and 74 pennons in Anatolia, 1 county and 5 pennons in Africa were organized according to the new ordinance. Nizamname of 1871 increased the workfellow in the county administration. In the first and the second part, these topics were dealt with. In the third part it is focused on the Hüdavendigâr county organization. Hüdavendigâr county in 1325 (1909) its pennon, borough and villages were given in a detailed way. Organization of the county and the names of its duty men were given by focusing on the governance of the Hüdavendigâr county according to 1287 Bursa County Salname. And also, the borders of Hüdavendigâr county were designated according to 1346 (1927) Bursa County Salname. In the fourth part, administration of the county was told and the responsibilities of the all duty men, governer at first, were given with its every details in this organization. The name list of all duty men starting from the governer, was given. Not only informations about county, but also informations about governance of livas, mishaps and villages were given. In the last part, it is focused on the social economic structure of Bursa; informations about population, economy, agriculture, animal breeding, education were given.

Key Words

Ottoman Empire	Hüdavendigâr	Local Governance	Ordinance
Bursa	Tanzimat (Reforms)	Counties	Management

ÖNSÖZ

“Hüdavendigâr Vilayeti’nin Kuruluşu, Teskilati ve İdaresi” adlı bu çalışmanın amacı Osmanlı yerel yönetimleri hakkında bilgi sahibi olmak ve özellikle son yıllarda gündemde olan yerel tarih çalışmalarına bir nevi destek olmaktır. Ayrıca Bursalılara içinde yaşadıkları

sehrin geçmisi hakkında bilgi edinebilmeleri için bir kaynak teskil etmektir.

Bu çalışmayı diğerlerinden ayrı kılan ya da önemli kılan faktör ise bu çalışmanın Bursa'da alanında yapılan nadir çalışmalardan olmasıdır. Zaten danışmanlığımı yapan Yrd. Doç. Dr. İsmail Selimoğlu ile yapılan fikir alışverişi doğrultusunda, yapılacak çalışmanın üzerinde az durulan bir konu olması, öncelikli olarak üzerinde durulan konuyu teskil etmiştir.

Çalışmanın kapsamına bakıldığında, geçmiste "Hüdavendigâr" olarak bilinen Bursa ve çevre yerleşim birimlerinin, yerel yönetim bağlamında geçirmiş olduğu evreler üzerinde durulmuştur. Özellikle eski harfli, matbu eserlerden faydalanılarak yapılan bu araştırma, konuyu daha ilgi çekici kılmıştır. Bu çalışmayı hazırlamama vesile olan, basta Uludağ Üniversitesi Tarih Bölümü Başkanı Prof. Dr. Yusuf Oğuzoğlu'na ve danışmanlığımı yapan, hiçbir konuda yardımlarını esirgemeyen ve bu çalışmaya tipki kendi araştırması gibi sahip çıkan Yrd. Doç. Dr. İsmail Selimoğlu'na sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum, katkılarından dolayı minnettarlığımı belirtmek istiyorum.

Bursa/2006 Ükkase KADAN

İÇİNDEKİLER

Sayfa	
TEZ ONAY SAYFASI.....	
II ÖZET.....	
III ABSTRACT.....	VÖNSÖZ
.....	
VIII İÇİNDEKİLER.....	
VIII KISALTMALAR.....	
XII TABLOLAR.....	XIII GİRİŞ
.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

Osmanlı Tasra Teskilatı

1. Osmanlı İdari Taksimatı.....	10
1.1. Beylerbeyliklerinin oluşumu.....	11
1.2. Osmanlı Beylerbeylikleri	12
1.3. İdari Taksimattaki Görevliler	14
2. Osmanlı İdari Teskilatı.....	16
2.1. Osmanlı Yükselme Dönemi İdari birimleri	16
2.2. Osmanlı Duraklama ve Gerileme Dönemi İdari birimleri	17

İKİNCİ BÖLÜM

Eyalet Sistem'inden Vilayet Sistemine Geçiş

1. Cebel-i Lübnan Nizamnamesi	18
1.1. Cidde Ayaklanması	19
1.2. Suriye Ayaklanması	19
2. 1864 Vilayet Nizamnamesi	20
3. 1871 Idare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi	22
4. Osmanlı Devletinde Nahiye Yönetimi	25
5. Vilayet Nizamnamesine Göre Köy Yönetimi	26
6. II. Özel Idareleri	26
7. Idari-i Umumiye-i Vilayet Kanun-u Muvakkati	30

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

19. Yüzyilin Sonu ile 20. Yüzyilin Başlarında

Bursa'nın Sosyo-Ekonomik Analizi

1. Nüfus Hareketleri	31
1.1. Bursa'da Cumhuriyet'ten Önce Nüfusun Gelişimi	32
1.2. 1871-1909 yılları arası Hüdavendigar Vilayetinin Nüfus Artışı	33
1.3. Bursa II'inde Nüfus'un Gelişimi	34
1.4. 1870-1875 Hüdavendigar Vilayet Salnamelerine Göre Vergi Yükümlüleri	35
2. Ekonomik Faaliyetler	36
2.1. İpekçilik	37
2.2. Bursa'daki Sanayi Kuruluşları	40
2.3. Tarımsal Etkinlikler	41
2.4. Hayvancılık	42
3. Eğitim	43

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Hüdavendigar Vilayeti Teskilatı

1. Hüdavendigar Vilayeti	49
2. Hüdavendigar Sancığı	49
3. Vilayetin Yönetimi	53
3.1. H.1287 Tarihli Hüdavendigar Vilayet Salnamesine göre Vilayetin Yönetimi	53
3.2. Bursa Sancığı	59
3.3. Karesi Sancığı	69
3.4. Kütahya Sancığı	70
3.5. Kocaeli Sancığı	70

3.6. Karahisarisahip Sancagi.....	71
4. H.1346 (1927) Tarihli Salnameye göre Hüdavendigâr Vilayeti'nin Sınırları.....	72
4.1. Vilayetin Yasal Tanımı.....	72
4.2. Bursa Valisi.....	73
4.3. Vali'nin Görev ve Yetkileri.....	74
4.4. Valilik Teskilati.....	75

BESİNCİ BÖLÜM

İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesine Göre Vilayet İdaresi

1. Vilayetlerin İdaresi.....	90
1.1. Vali'nin Görevleri.....	91
1.2. Vali yardımcılarının Görevleri.....	95
1.3. Defterdarların Görevleri.....	96
1.4. Mektupçuların Görevleri.....	97
1.5. Umur-u Ecnebiye Müdürlerinin Görevleri.....	98
1.6. Ziraat ve Ticaret Müdürlerinin Görevleri.....	98
1.7. Maarif Müdürlerinin Görevleri.....	98
1.8. Tarik Eminlerinin Görevleri.....	99
1.9. Defter-i Hakan-i Müdürlerinin Görevleri.....	99
1.10. Emlak ve Nüfus Memurlarının Görevleri.....	99
1.11. Evkaf Müdürlerinin Görevleri.....	100
1.12. Alay Beylerinin Görevleri.....	100
2. Livaların İdaresi.....	100
2.1. Liva Mutasarrıfları.....	100
2.2. Liva Muhasebecisinin Görevleri.....	101
2.3. Liva Yazı İşleri Müdürünün Görevleri.....	101
2.4. Liva Defter-i Hakan-i memurunun Görevleri.....	102
2.5. Liva Emlak ve Nüfus Memurlarının Görevleri.....	102
3. Kazaların İdaresi.....	102
3.1. Kaymakam'ın Görevleri.....	102
3.2. Kaza Mal Müdürlerinin Görevleri.....	102
3.3. Kaza İdare Katiplerinin Görevleri.....	103
3.4. Kaza Emlak ve Nüfus Memurlarının Görevleri.....	103
4. Nahiyelerin İdaresi.....	103
4.1. Nahiye Müdürlerinin Görevleri.....	104
5. Köylerin İdaresi.....	105
5.1. Muhtarların Görevleri.....	105
6. Meclisler.....	106
6.1. Meclis-i Umumi.....	106
6.2. Vilayet İdare Meclisi.....	108
6.3. Liva İdare Meclisi.....	111
6.4. Kaza İdare Meclisi.....	112
6.5. Nahiye Meclisi.....	114
6.6. Kurra İhtiyar Meclisleri.....	115
6.7. Belediye Meclisi.....	116
7. Hüdavendigâr Vilayeti'nin H.1322 ile H.1341 Tarihlerindeki İdari Yapı.....	118
7.1. H.1322 tarihinde Bursa Vilayet Örgüt Semasi.....	118
7.2. H.1341 tarihinde Bursa Vilayet Örgüt Semasi.....	120
SONUÇ.....	
124 KAYNAKLAR.....	
126 ÖZGEÇMİŞ.....	128

TABLolar

? Tablo 1 : H.1325 Salnamesine Göre Hüdavendigâr Vilayeti.....	26
? Tablo 2 : 1871-1909 Yillari Arasi Hüdavendigâr'in Nüfus Artisi.....	102
? Tablo 4 : Bursa'da Nüfusun Gelisimi.....	103
? Tablo 3 : 1870-1875 Salnamelerine Göre Vergi Yükümlüsü Nüfus.	104
? Tablo 5 :Bursa'da 1906-1926 Yillari Arasi Tarimsal Ürünlerin Karsilastirmali Üretimleri (ton).....	113
? Tablo 6 : 1906'da Hayvan Varligi.....	114
? Tablo 7 :H.1312 (1897) Hüdavendigâr Vilayet Salnamesi'nde,Bursa ve Kazalarindaki Öğrenim Kurumlariyla Öğrenci Sayilari ...	117
? Tablo 8 : 1318 (1902) Salnamesi'nde Müslim ve Gayr-i Müslim Okullari.....	118
? Tablo 9 : 1906 Yilinda Rüstiyeye Devam Eden Öğrenci Sayilari...	119
? Tablo 10 : 1909'da Bursa Sancagindaki Ilkokullarla Öğrenci Sayilari	119

GIRIS

Anayasal ve yasal düzenlemelerin tarihî süreç içinde incelenmesi o toplumun geçirdigi degisimler hakkında ipuçlari verir. Buradan hareketle Osmanli'nin son dönemlerinde merkezî yönetimin tasra örgütlenmesinin nasıl düzenlendiğinin incelenmesi, çok tartisilan ondokuzuncu yüzyildaki yenilik hareketlerini ve bu çerçevede girisilen kamu yönetimindeki degisim ve yönelimleri daha iyi anlayip kavramaya yardımcı olacaktır.

Tasra örgütlenmesi, ondokuzuncu yüzyilda yapı ve isleyis yönünden tamamen degistirilmis, Fransiz sistemi, tasraya uygulanmaya baslanmistir. 1860'li yillarda önce Anadolu topraklari disinda, Lübnan'da ve Balkanlarda yürürlüğe konulan, daha sonra da tüm Osmanli topraklarında yayginlastirilan sisteminin yaklasik uzun sayilabilecek bir geçmisi vardır. İlk yasal düzenlemeler Tanzimat'tan sonra, Islahat Fermani'nin yürürlükte olduğu bir zaman diliminde ve yönetimde islahat hareketleri çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. "Hüdavendigâr Vilayeti'nin Kurulusu ,Teskilati ve Idaresi" adli bu çalışma Bursa vilayetinin tarih içerisinde idari teskilatindaki gelişimini gözler önüne sermek amacıyla ele alınmis bir çalışma olup Bursa ilini kapsamaktadır.Bu degisimi ele almadan önce Bursa hakkında genel bir fikir sahibi olabilmek amacıyla çeşitli açılardan Bursa ele alınmistir.

1. GENEL ÖZELLİKLER

Doğal zenginlikleri, yeşil dokusu, sıfali suları, yaz ve kis turizmi imkânlarının yani sıra, Bizans, Osmanli ve Cumhuriyet dönemlerinin mekânsal ve mimari özelliklerini de günümüze kadar taşıyan Bursa, benzerlerine az rastlanır bir kültür ve tarih mirasına

sahiptir. Birçok anıtsal, dinsel, kültürel ve sivil yapıyı barındıran kent, yeşil dokusu, pınar suları ve sıfali kaplıcaları ile yıllar boyu "Yeşil Bursa" olarak anılmış ve İslam kültürünü yasatan uhrevi yapısıyla günümüzde olduğu gibi geçmişte de birçok gezginin ve tarihçinin akinına uğramıştır.

Şehrin eteklerinde kurulduğu Uludağ (Olympos Dağı), tarihteki ilk Hıristiyan kesislerin inzivaya çekildikleri yerleşim yerlerinden biridir ve aynı zamanda Türkiye'nin en büyük kış ve doğa sporları merkezidir. Bursa'nın ilçelerinden biri olan İznik ise, bugün Vatikan ve Kudüs'ten sonra en önemli Hıristiyanlık merkezi olarak kabul edilmektedir. Türk ekonomisinin en gelişmiş sektörü olan otomotiv, makine, tekstil ve gıda sanayi sektörlerinde söz sahibidir. Bursa'da yoğun bir tarım-endüstri ilişkisi bulunurken, il endüstrisinin önemli bir bölümünü yine ilde üretilen tarım ürünleri oluşturmaktadır. Nüfusun büyük bir bölümü merkez ilçede yaşamaktadır.

2. COĞRAFİ YAPI

Bursa, Marmara Bölgesi'nin Güney Marmara Bölümü'nde,

Uludağ'ın kuzeybatı yamaçlarında kurulmuştur. Kuzeyde Marmara Denizi ve Yalova, kuzeydoğuda Kocaeli ve Sakarya, doğuda Bilecik, güneyde Kütahya ve Balıkesir illeri ile çevrilidir. Şehir Uludağ'ın yamaçları boyunca kurulmuş ve gelişmiştir. Savunmaya uygun olması nedeniyle yamaçlardaki kayalıklarda ilk yerleşimi oluşmuştur.

Kent Bizanslılardan alındıktan sonra özellikle Osmanlı baskenti olarak büyük bayındırlık çalışmalarına sahne olmuştur. Bursa özellikle 1940'lardan sonra ovaya doğru genişlemiştir. Birinci derece deprem kuşağı üzerinde bulunan il, 1855 ve 1905 depremlerinden büyük zarar görmüştür. Bursa, Osmanlı'nın baskenti olduktan sonra hızla gelişmiş ve Ortadoğu ülkelerinden Anadolu'ya gelen yollar bu merkeze doğru yönelmiştir. Bunun sonucunda kent, 15.y.y.'da, dünyanın başlıca ticaret, sanayi ve kültür şehirlerinden biri haline gelmiştir. Bursa sınırları içinde iki önemli göl bulunmaktadır. Bunlardan biri Marmara Bölgesi'nin en büyük gölü olan İznik Gölü ve diğeri de Ulubat Gölü'dür. Bursa'nın en önemli akarsuyu Susurluk Çayı'nın bir kolu olan Nilüfer Çayı'dır. Bursa sınırları içinde birçok büyük ve verimli ova vardır. Bunlardan en önemlisi Bursa Ovası'dır.

3. TARİH

Arastirmalar sonucunda Bursa ve civarında M.Ö. 4000'li yıllardan itibaren çeşitli yerleşimlerin olduğu saptanmıştır. Bölge'nin tarih öncesi devirlerde iskân edilmiş olduğu bölge yakınlarındaki Truva-Yortan kültüründen anlaşılar. Friglerin M.Ö. 1200 yıllarında bu bölgeyi iskân etmiş oldukları kabul edilir. Lidyalılar da parlak devirlerinde bu bölgeyi siyasî hâkimiyetlerine almışlardır. Günümüzde Bursa yöresinde “Mysia” yerleşmelerini animsatan iki köy bulunmaktadır: Misi (Gümüştepe) ve Mesebolu. Tarihi coğrafyada bölgeye “Phrygia” da denilmektedir. M.Ö.700'lerde Skyth'lerden kaçan Kimmer'lerin Phrygia Devleti'ni yitkileri bilinmektedir. Bursa adı, bu şehri kuran Bitinya Krali Prusias'tan gelmektedir. M.Ö.7.y.y.'da bu bölgeye göç eden Bitinyalılar buraya Bitinya adını verirler.

Roma İmparatoru Tiraja zamanında Bursa Valisi olan Plin'e¹ göre şehir, Kartaca Komutanı Hannibal'in Kartaca'dan kurtulup Bitinya Krali Prusias'a sığındığı zaman verdiği emir üzerine Prusias tarafından kurulmuştur. Prusias adı zamanla Prusa, sonra da Bursa'ya dönüşmüştür.

M.Ö. 74'te Roma İmparatorluğu'nun egemenliğine geçen Bitinya Krallığı, Roma'dan gönderilen “Proconsullarca”² yönetilen bir Asya Eyaleti haline gelmiştir. Bursa, Roma'nın bir vilâyeti haline geldikten sonra arasına bu cıvara gelen imparatorlar ile mintikada bulunan bazı valilerin yardımını görmüş ve imar edilmiştir. Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasından sonra Bursa, M.S. 395 yılında, Bizans İmparatorluğu'nun bir kenti durumuna gelmiştir. Bursa, M.S. 385–1326 yılları arasında ise, Bizans dönemini yaşamıştır. 555'lerde Bursa'da ipek üretimine başlanmış ve doğal sıcak sulu kaplıcaların inşası ile küçük bir kaplıca kenti kurulmuştur.

¹

²

Cografyacı

Eyalet

ve

tarihçidir.
valisi.

1071'de Alparslan'ın Bizans imparatoru Romen Diyojen'i Malazgirt Savaşı'nda yenmesinden sonra Batı Anadolu'ya uzanan Meliksah, Bizanslıları yenerek Iznik'e kadar gelmiş, İzmit ve Alasehir civarını da almıştır. Bizans'a yakın olduğundan Süleyman Sah 1081'de Iznik'i baskent yapmıştır. Süleyman Sah'ın ölümünden sonra komutanları buldukları yerleri idare etmeye çalıştılar. İmparator Aleksi Komnen, Selçuklu Türkleri'nin İstanbul yakınına gelmelerinden çekinerek yeni kaleler yaptırıyordu.

Lopotyum (Ulubat), Kirmasti (M.Kemalpaşa) bunlardandır. Prusa (Bursa); Haçlı Seferleri sırasında kurulan Lâtin krallığı esnasında (1204–1261) Nikea'ya bağlı (Izmit) kalmış, fazla büyüyememiştir.

1261'de Laskaris ailesinden imparatorluğu geri alan Misel Paleolog İstanbul'u Lâtinlerden kurtararak merkezi Izmit'ten İstanbul'a nakletti. Bursa bu suretle İstanbul'a bağlanarak bir çeşit beylik gibi idare edilmiştir. Bursa gibi Kestel, Harmankaya (Harmancık), Atranos (Orhaneli), Kite ve Ulubat birer tekfurluk idi. Bu hal artık Osmanlı devleti kuruluncaya kadar böyle devam etmiştir.

4. BURSA'NIN FETHİ

Selçuklu padişahi Alâeddin Keykubat zamanında (1210–1236) Oğuzların Kayı boyu, Ertuğrul Bey'in basbugluğu altında, öncelikle Ankara Karacadağ'a, daha sonra Söğüt-Domaniç'e yerleşmişlerdir. Ertuğrul Gaziden sonra bası gelen Osman Gazi'den ötürü yeni kurulan devlete "Osmanlı" denilmiştir. Bu zamanda Bitinya bölgesinde (Bursa ve çevresi) Bizans idaresi gevşekti. Selçuklu padişahının da nüfusunun kalmadığı Ankara'dan Eskişehir'e kadar olan coğrafyada Ahi seyhlerinin hâkimiyeti söz konusu idi.

Osman Gazi bu Ahi seyhlerinden faydalanmasını bildi. Seyh Mahmut³, Edibali'nin kardeşi Ahi Semsettin ve oğlu Ahi Hasan⁴ ile Cendereli Kara Halil devletin kurulmasında hizmeti olan şahıslardır. Osman Gazi'nin hareketlerini önleyebilmek amacıyla Bursa ve civarındaki tekfurlar bir ittifak oluşturmak istemişlerdir. Bunun üzerine Bilecik, Yarhisar, Inegöl zapt edilmiştir (1299).

"Osman Bey 1307'de Bursa, Kestel, Kite, Atranos tekfurlarının birleşmiş ordularını Dimboz yakınlarında yenerek Bursa'yi kusatma altına almıştır. Kusatma esnasında dışarıdan gelen yardımları önlemek için iki tane kale yaptırmıştır. Bunlardan birisi Kükürtlü hamamı karşısında, diğeri ise Molla Arap Mektebi'nin yerindedir."⁵

Bursa'nın kusatılması uzun sürmüş, mamafih Osman Gazi de ihtiyarlamış, savaşın idaresini oğlu Orhan Gazi'ye bırakmıştı. 1321'de Mudanya, Gemlik ve Atranos (Orhaneli) alınmıştır. Bursa 1326 yılında zapt edilmiştir.

Orhan Gazi fetih sonrası Bursa halkına hoşgörülü davranmıştır. Fetih sonrası Osman Gazi, "Gümüşlü Kümbet"e (St. Eli Kilisesi) gömülmüştür. Orhan Gazi tarafından alınan Bursa şehri etrafı surlarla çevrili olarak simdiki Hisar içinden ibaretti. Anlaşıldığına göre Çakırhamam önünden Çatalfirina kadar uzanan bir Rum Mahallesi bulunmaktaydı.

Sultan Orhan, Bursa'yi ele geçirdiginde Bursa'da iki bin ev, yedi mahalle vardı. Kent içinde yedi kilise veya manastır⁶, “bir hamam, bir çarşı ile 20 dükkân bulunmaktaydı.”⁷

Bizans Bursa'sına ilişkin olarak bilinenler hiç mertebesindedir.

³ Mevlidi yazan Süleyman Çelebinin annesinin babası ⁴ Bursa'nin alınmasında şehre ilk girenlerdendir ⁵ Baykal, Kazım, Bursa ve Anıtları, Bursa, 1950, s.8. ⁶ Bursa fethedildiği zaman Hisar'da 7 kilise vardı. Bu kiliselerin en büyüğü, Osman Bey'in türbesinin bulunduğu yerdeki Saint Helen Kilisesi'dir. Diğer bir kilise ise, Kavaklı Mescidi'nin bulunduğu yerde idi. Üftade Camii de, kiliseden çevrilmiştir. Yerkapı'da Kireççi Emin'in apartmanının temellerinde de bir kilise kalıntısı çıkmıştır. Lala Sahin Medresesi ile Sahadet Camii'nin bulunduğu yerde de birer kilise bulunduğu söylenmektedir. ⁷ Abdülkadir, Bursa Tarihi Kilavuzu, Bursa 1327(1909) s:20.

“Kentın 11. yüzyılda 30.000 kadar bir nüfusu barındırdığı ileri sürülmüştür.”⁸

“Osmanlı öncesi dönemde kalenin dışında kuzeyde bir Musevî yerleşme alanı bulunduğu ileri sürülür.”⁹ Kazım Baykal'ın sonraki yüzyılların Ser'ye sicillerini tarayarak elde ettiği Orhan Gazi'nin "Yahudilere su vakfettiği"¹⁰ ne ilişkin bilgi de bu savi destekler. Bursa, 1339 yılından başlayarak büyük bir kentleşme içine girmiştir. I. Murat da Bursa'dan ilgisini kesmemiş, Çekirge'de bir imaret yaptırmıştır (1366). Daha sonra tahta çıkan Yıldırım Beyazıt da Bursa'da Ulucamii ile birlikte, Yıldırım'da cami, medrese, okul, dârüssıffa, hamamdan oluşan imaretini yaptırmıştır.

Yıldırım zamanında Bursa, Ulucami'den Yıldırım semtine kadar gelişmiş, bilhassa Yıldırım mahallesi kurulmuştur. Fetret Devri sonrası Çelebi Mehmet (1413–1421) Yeşil Cami, medrese, imaret ve türbesini yaptırmıştır. II. Murat da; vakaları yatırdıktan sonra Bursa'nin imarına çalışmış, Muradiye'de cami, hamam imaret çeşme yapılmıştır.

Fatih'in annesinin türbesi, Abdal'da hamam (ördekli), Piriç hani yanındaki hamam bu devrin eserleridir. Bursa'nin, etnik ve dinsel kimliğinin değişiminde başka kentlerden tasınanlar basrol oynamıştır. Yeni kentleşen kitle ise, çevredeki imaretleri merkez alan yerleşme odaklarında gruplaşmışlardır. Bu odaklar yalnızca büyük yöneticilerin yaptırdığı külliye merkezli olarak oluşmuş değildir. Kuskusuz, en önemli imaretler, örneğin, Timurtas Paşa İmaret, Ali Paşa Camisi, Ebu İshak Camisi, Orhan, Yıldırım ve Hüdavendigar İmaretleri ve Emir Sultan Camisi 14. yüzyıl içinde yöneticilerin yaptırdığı kamusal donatılardır.

⁸ Tanyeli, Ugur, "Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapinin Evrim Süreci (11.-15. yy)", I.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 1987, s. 128-135.⁹ Baykal, a.g.e., s. 133.

¹⁰ Baykal, a.g.e., s. 49-50.

Dönemin halk önderleri dervişler sayesinde oluşmuş başka yapıların da ortaya çıktığı görülmüştür. Örneğin, Abdal Murad, Abdal Musa, Abdal Mehmed, Bursa'da yeni mahallelerin oluşmasına önyak olan bu tür kişiliklerdir. 1530 sonrası Celalilerden kaçanların yerleşmesi ile, Bursa nüfusu ikiye katlanmış yeni mahalleler oluşmuştur. Özellikle bazı vergilerden muaf tutulan (Emirsultan) mahalleler çok büyümüştür. "Fetih sırasında Bursa'ya gelen Abdal Mehmed, Abdal Musa ve Abdal Murad gibi dervişlerin yerleştiği yerlerde de, birer mahalle kurulmuştur."¹¹ "Orta Asya'dan gelenler Tatarlara, Konya Ereğli'sinden gelenler Seker Hoca Mahallesi civarına, Sivas'tan gelenler Sivasiler Mahallesi'ne, İran ve Azerbaycan'dan gelenler Acemler Mahallesi'ne yerleşmişlerdir."¹²

5. BURSA 'DA ETNİK GRUPLAR

Anadolu'da gayrimüslim nüfus oranı, zamanla Türklesme-İslâmlasma ile azaldığı düşüncesi çok yaygındır. Oysa Bursa'yi incelediğimizde, olayın tersine geliştiğini görmekteyiz. Bursa'da gayr-i müslimlerin oranının yükselmesi nedeniyle, 1880'li yıllarda devlet, 93 Göçmenlerini çoğunlukla Bursa civarına yerleştirmiştir. Bursa'da yaşayan gayr-i müslimlerin oldukça rahat bir ortam içinde yaşadığı belgelerden anlaşılmaktadır. Yahudiler kuyumculuk, terzilik ve bankerlik yaparken Rumlar meyhanecilik, ipekçilik yapmaktaydı. Müslümanlar ise, yöneticilik ve tarım ile uğraşmaktaydı. Bu unsurlar birbirini tamamlayan bir yapıdadır. Bursa'da yaşayan gayr-i müslimler, Kurtuluş Savaşı'na dek Müslümanlar ile çok önemli bir sorun yaşamamıştır.

¹¹ Bkz., Kara , Mustafa, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler I-II, Bursa 1990-1993; Ayrıca Zeyniler, Kalender, Ebuishak gibi mahallelere de tekkelerin adı verilmistir ¹² Bursa'da Konyalıoğlu ve Karamani gibi mahallelerin de, buralardan gelenlerce kurulduğu tahmin edilir ki, bu doğru değildir. Bu mahallelere adını veren mescitler, buradan gelen kişiler tarafından kurulması nedeniyle bu adı almıştır.

Osmanlı idaresindeki Bursa nüfusunun çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmaktaydı. Bursa fethedilmeden önce "Rum Abdalları"nın ve "Horasan Erenleri"nin çevrede bulunduğunu biliyoruz. Bursa'daki Müslüman kitle arasında Türklerden sonra ikinci grubu, değişik milletlere mensup Müslümanların oluşturduğunu

tahmin ediyoruz. Özellikle XV. ve XVI. yüzyıllara ait sicil kayıtlarından Rum, Frenk, Macar, Arnavut, Bosnak, Çerkez, Rus, Leh, Habesli, Rumen, Hirvat gibi çok değişik ırklara mensup kişiler değişik vesilelerle zaman içerisinde Müslüman olup Türklesiyorlardı.

Bursa'da Hristiyanlardan söz ederken iki ana grup üzerinde durmak gerekir: Rumlar ve Ermeniler: Rumlar, Bursa'nin eski sakinlerinden olup fetih sonrası Hisar dışına çıkarılmışlardır. Ancak XV. yüzyılda Rumların Bursa'da oldukça az olduğu belgelerden anlaşılıyor. Rumlar Bursa'da oldukça rahat bir yaşam sürmekte¹³ kendi yöneticilerini kendileri seçmekteydiler. Fatih Dönemi'nde Mora'nin fethinden sonra Bursa'ya Rum göçmenlerin yerleştirildiği bilinmektedir. Fetihden sonra, basta Orhan Gazi olmak üzere Osmanlı padişahlarının Rumlara karşı son derece adil davrandıkları biliniyor. Bu tutum, zimmîlerin Osmanlı idaresinden memnun olmalarına ve bağlılık göstermelerine sebep oldu.

Bursa'da Hristiyanlar arasında ikinci sırayı Ermeniler alırken siciller bize, onların da Rumlar gibi tüm Bursa mahallelerine dağıldığını göstermektedir. Yalnız Setbaşı, Mollaarap, Çobanbey, Namazgâh Ermeni nüfusun giderek yoğunlaştığı mahallelerdi.

Ermeniler de Bursa'da oldukça rahat bir yaşam sürmekteydiler. Dinsel inançlarında son derece serbesttiler. “Çelebi Mehmed, Yeşil Camii'ni yaptırtırken, camiye gelenlerin ayakkabı çamurlarını silmek ve yazın tozlarını almak üzere 10 hane Ermeni'nin getirtildiği belgelerde yazılmaktadır.

¹³ Çadirci, Musa, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Ankara, 1991, s.257.

Bu Ermeniler, Yeşil civarına yerleştirilip, Yeşil imaretinden Fodla(ekmek) tahsis edilmiştir.”¹⁴ 1854–1857 Ermeni olayları sırasında Bursa'da hiçbir olay olmamıştır. 1909 yılı Ermeni Olayları sırasında da Bursa'da hiçbir olay olmadığı gibi, olayları gözlemeye çıkan Tanin Gazetesi muhabiri Ahmet Serif, şu notu düşmüştür: "Bursa'da, Mesrutiyet'ten sonra özellikle Hristiyan vatandaşlar, kent içinde tam bir güven içinde geziyorlar. Bursa'da çeşitli dinlere bağlı kişiler birbirleriyle çok güzel geçiniyorlar Bu güven öylesine fazla idi ki, I.Dünya Savaşı'ndaki 1915 Ermeni Göçleri sırasında, Türklere güvenen Ermeniler

Bursa'yi terk etmek istememisler.”¹⁵

Hristiyanlardan sonra Bursa'daki ikinci gayr-i müslim kitleyi Yahudiler oluştuyordu. Osmanlı tebaası olmadan önce Yahudiler buldukları her yerde büyük güçlüklerle karşılaşmış, Romalılar, Bizanslılar sürekli onlara zulmetmiş ve devamlı yer değiştirmelerine sebep olmuşlardı. Kaynaklarda Yahudilerin, İstanbul ve Bursa'ya V.Ferdinand zamanında, İspanya'dan kovulmalarından sonra gelip yerleştikleri yazılmaktadır. Oysa Bursa'da çok daha önce Yahudilerin olduğu Bursa Kadi Sicilleri'nden anlaşılmaktadır. Sultan Orhan Gazi'nin, Yahudihane'ye bir kol su vakfettiği birçok belgede yazılıdır.

¹⁴ Bu mahallede, 1487 yılında 10 hane Hristiyan yaşamaktaydı.

¹⁵ Uras, Esat, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, İstanbul, 1987, s.726.

I. BÖLÜM

1- OSMANLI İDARİ TAKSİMATI

Osmanlı merkez teşkilâtının dışında, tasrada bulunan ve beylerbeyi tarafından yönetilen en büyük idarî bölge eyalet adı altında geçmektedir. Osmanlı Devletinde tasra teşkilâtı, aşağıdan yukarıya köy, nahiye, kaza, sancak ve eyalet olmak üzere idarî taksimata ayrılmıştı. Temel idarî birim sancak olup, sancakların birleşmesinden eyalet (vilâyet) veya beylerbeylik denilen büyük idarî birimler meydana gelmektedir. 1590 tarihine kadar, teşkilât tabiri olarak beylerbeylik kelimesi kullanılmış, bu tarihten itibaren eyalet tabiri kullanılmaya başlamıştır.

Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan topraklardan büyük bir kısmı doğrudan doğruya padişahın otoritesi altındaydı. Buralarda timar denilen bir toprak sistemi

uygulanıyordu. Devletin gelirleri, bir takım görevler karsiligi idarecilere ve sipahilere tahsis edilmekteydi. Ekserisi Anadolu ve Rumeli’de bulunan bu eyaletlere “salyânesiz” yani yilliksiz denilirdi.

Eyaleti idare eden beylerbeyi, padisahin otoritesini temsil eden en yüksek yöneticiydi. Eyaletin her bir sancagina devlet merkezinden bir sancak beyi tayin edilirdi. Pasa Sancagi adi verilen eyalet merkezine de eyalet valisi gönderilirdi. Eyalet valileri hem askerî hem de mülkî yöneticilerdi. Beylerbeyi, emri altındaki görevlilerle birlikte merkezdeki Divan-i hümayunun küçük bir benzeri olan beylerbeyi divani ile eyâleti yönetmekteydi. Beylerbeyinin yanında bölgenin kaza (yargi) kuvvetini ise kadi temsil ediyordu. Bey, kadinin hükmü ve karari olmadan hiç kimseyi cezalandiramazdi. Osmanlilar eyalet idaresinde bu kuvvetler ayrimini âdil bir idarenin esasi saymislardir.

1.1. Beylerbeyliklerin olusumu

Sultan Birinci Murat (1360–1389) devrinde, Balkanlardaki fütuhatin devâmi ve elde edilen topraklarin idârî kontrolü için, Lala Sâhin Pasa Rumeli beylerbeyi tâyin edildi (1362). Birinci Murat daha sonra oglu Bâyezîd’i doguda yeni fethedilen bölgelerin beylerbeyi olarak Kütahya’ya gönderdi ki; burasi Osmanlilarin ikinci beylerbeyliginin (Anadolu) nüvesini meydana getirdi (1393). Sultan Yildirim Bayezid, Kadi Burhâneddîn’e ait memleketleri eline geçirincede, Rûmiye-i sugrâ (Amasya, Tokat, Sivas) vilâyetini üçüncü bir beylerbeylik olarak ihdas etti. On besinci yüzyil ortalarına kadar devam eden bu üç beylerbeylik, Osmanli Devletinin temelini teskil etti.

1468 yilinda fethedilen Karaman, bir beylerbeylik hâline getirildi. Kanunî Sultan Süleymân Hanin saltanati baslarinda; Dulkadiriye (Maras), Haleb, Sam ve Misir beylerbeylikleri kuruldu. Yine Kanunî devrinde yapılan yeni fetihler neticesinde Asya’da Bagdat, Van, Erzurum, Sehrizor; Avrupa’da Budin ve Tamesvar gibi beylerbeylikler teskil olundu. Nihayet, 17. yüzyil baslarinda, eyaletlerin sayisi 32’ye ulasti. Bu düzen içinde padisah hiç masrafa girmeden bir emirle kısa zamanda ordunun en büyük kismini meydana getiren eyalet askerlerini toplayabiliyordu. On altinci yüzyilin ikinci yarisina kadar kapikulu ocaklari ile (yeniçeriler ve digerleri) birlikte devletin ordusunun en önemli kismini eyalet askerleri teskil etmekteydi.

1.2. Osmanli Beylerbeylikleri¹⁶

Eyalet	Bugünkü Yeri
Adana	Anadolu'nun Akdeniz kıyısı
Anadolu	Anadolu'nun batı kesimi
Bagdat	Irak'ın orta bölümü
Basra	Irak'ın güneyi
Bosna	Bosna Hersek, Sırbistan, Hırvatistan ve Karadağ'ın bölümleri
Budin	Macaristan ve Sırbistan, Hırvatistan'ın bazı bölümleri
Cezayir-i Bahr-i Sefid	Bugünkü Yunanistan
Cezayir-i Garb	Bugünkü Cezayir
Çildir	Bugünkü Gürcistan
Diyarbakir	Güneydoğu Anadolu ve kuzey Irak'ın bazı bölümleri
Egri	Macaristan'ın bazı bölümleri
Erzurum	Erzurum ve çevresi
Habes	Sudan, Suudi Arabistan, Eritre, Somali
Halep	Suriye'nin Halep kenti çevresi

¹⁶ Halil İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300 - 1600), İstanbul 2005, s:127-131.

Kanije	Macaristan ve Hırvatistan'ın bazı bölümleri
Karaman	Konya ve Orta Anadolu civarı
Kars	Kuzeydoğu Anadolu ve Gürcistan'ın bazı kesimleri
Kefe	Ukrayna ve Rusya'dan bazı bölümler
Kıbrıs	Kıbrıs adası
Mısır	Mısır ve İsrail, Ürdün, Suudi Arabistan'ın bazı kesimleri

Lahsa	Suudi Arabistan
Maras veya Dulkadir	Dogu Anadolu'da Kahramanmaraş kentinin civari
Musul	Kuzey Irak
Rakka	Suriye ve Irak'in kuzey bölümleri ile güneydogu Anadolu
Sehrizor	Irak'in Kerkük bölgesi
Silistre veya Özi	Bulgaristan, Romanya, Moldavya ve Ukrayna
Sivas	Sivas çevresi
Suriye	Suriye, İsrail, Filistin, Lübnan, Ürdün
Temesvar	Romanya, Sirbistan, Macaristan
Trabzon	Dogu Karadeniz bölgesi
Trablusgarp	Libya
Van	Van çevresi
Yemen	Yemen çevresi

Tablo : 1

Osmanlı Devletinin eyaletlerinin idaresindeki yürütme ve yargılama gücünü ayırması bugünkü hür devletlerin tatbik ettiği kuvvetlerin ayrılığı prensibinin aynisidir. Osmanlılar eyalet sistemini bünyesinde yüzyıllarca uygulayıp, geliştirmiş, böylece devrinin en iyi idâre sistemine sâhip olmuştur. Bugün, Amerika Birleşik Devletleri ve Federal Alman Cumhuriyetindeki eyalet sistemi Osmanlılardakine benzemektedir.

Tanzimat devrinde mülkî taksimat Eyalet ve Livalara “sancak” taksim edilmisti. Avrupa’da, Asya’da ve Afrika’da toplam 35 eyalet bulunmakta idi. Avrupa topraklarında 15 eyalet 42 liva, Asya topraklarında 17 Eyalet 83 liva ve Afrika topraklarında da 3 eyalet 17 liva vardı. Eyaletlerin toplamı 35, Livaların 142, kazaların 1320 idi.¹⁷

1.3. İdari Taksimattaki Görevliler

Devletin idarî taksimatı III. Murat zamanında Kaza, Sancak ve Vilayet olarak belirlenmiştir. Nahiye’de “Nahiye Müdürü”, Kaza’da “Kaymakam”, Sancak’da

“Mutasarrif”, memurlari bulunurdu. Mülkî taksimatında mutasarrif idaresinde bulunan memleket parçasına sancak yerine Liva’da denilirdi.

Beylerbeyi, Osmanli Devleti döneminde bir eyaletin yönetiminden sorumlu olan kişiydi. Mîr-i mîran, Emir-ül ümera ve Vali gibi sözcükler de Osmanli tarihinin çeşitli dönemlerinde beylerbeyi sözcüğüyle es anlamda kullanılmıştır. Osmanlılarda ilk defa 1362’de Rumeli Beylerbeyliği olarak kurulmuştur. XVI. yüzyılda, Idarede değişme ile Beylerbeylikler “Vilâyet’e dönüşerek, Beylerbeyi terimi etkisini XVIII yüzyılda kaybedecektir. VI. Yüzyılda Beylerbeyliği karşılığı olarak “Mir – Miran” da kullanılmıştır.

¹⁷ Karal, E. Ziya, Osmanli Tarihi, VI. Cilt TTK. Yayini 1983 Ankara s.128

Osmanli Devleti'nin ilk döneminde sadece 1 beylerbeyi vardı. Padişah Anadolu'dayken Rumeli bölgesini yöneten kişiye "Rumeli Beylerbeyi" denmişti. Sonradan "Anadolu Beylerbeyliği" yaratıldı. Buna daha sonraki dönemlerde yapılan fetihlerle yeni eyaletler katıldı. Son dönemlerde 40'i askin beylerbeyliği ve bunları yöneten beylerbeyleri bulunmaktaydı.

Vali; Vilâyet, Osmanlılarda Beylerbeyliğin yerini alınca, Vali, bu defa Beylerbeyi anlamında kullanılmıştır. Sancak Beyi ; Hükümdar ailesinden olmayan en üst rütbedeki kişilere bu unvan verilmiştir. Osmanlılarda sancagin başında Sancak beyi bulunmaktadır. Mutasarrif; XVIII. ve XIX. Yüzyılda Sancaklara “Mutasarrif”lar tayin edilmeye başlanmıştır. “Mutasarrif” böylece sancagin en yüksek âmiri manasını kazanmıştır. Mutasarrifin idaresinde olan sancaklara, bazen “Mutasarriflik” denmeye de başlandı. Cumhuriyet döneminde “Mutasarriflikler, Vilâyet” adını alınca, Mutasarriflerde da “Vali” adını aldılar.

Kadi; Hukukî ve Kazai her türlü görev onundur. Kadılar doğrudan sultan tarafından tayin edilmekle beraber, aynı ve bağımsız bir göreve sahiptirler. Kadi aynı zamanda idare, asayiş, belediye hizmetlerinde de padişah adına yetkilidir. Kadıların yetkileri Tazimat’tan sonra daralmıştır.

XVIII. Yüzyıl sonlarında itibaren ayanların nüfuzunun artması ile belediye hizmetleri ve idarî görevleri de gerilemiş bulunuyordu.

XIX. Yüzyıl sonlarında sadece miras taksimi veya Ser’iye mahkemelerindeki davalarla görevlidir. Cumhuriyet döneminde ser’i mahkemeler lağv edilerek kadılar

Adliyede birer hizmetle kaydırıldılar. “kadi” unvani bu surette tarihe karisti. Kaymakam; 1842’lerde sancaklardaki en büyük mülkî âmire Kaymakam denmistir. 1864–1867’ den sonra ise, kazalarda, mutasarrif vekili anlamında “Kaymakam” kullanilmis ve bu anlam ile günümüze kadar gelmistir.

2. OSMANLI IDARI TESKILATI

Ilk Osmanli kaynaklarında, ilk idari teskilatin izlerine daha açık olarak rastliyoruz. Bu yilda Osmangazi, yeni fethedip imar ettigi Yenisehir’i merkez edinip, bazi yerlere tayinler yapmisti.

- ? (Bey Sancagi:) Yenisehir
- ? Karacahisar Sancagi: Orhan Gazi
- ? İnönü nahiyesi subasiligi: Gündüz Alp
- ? Inegöl Vilâyeti Eyaleti: Turgut Alp
- ? Eskisehir Vilâyeti Eyaleti: Aygud Alp
- ? Yarhisar (Hasan Alp)

2.1. Osmanli Yükselme Dönemi Idarî Birimleri

- ? Asya ve Afrika’da: Anadolu, Karaman, Zülkadir (Adana) Rum(Sivas), Erzurum, Trabzon veya Batum, Çildir, Sirvan, Van, Diyarbakir, Sehrizor, Musul, Bagdat, Basra, Lahsa, Deyr’i Rahbe ve daha sonraki ismiyle Rakka, Haleb, Sam, Trablusgarp, Tunus, Cezayir, Kibris ve Kaptanpasa eyaletleri ile Mekke – i Mükerreme Emirligi, Ayrica bir ara Fas sultanligi da Osmanli Himayesine girmisti.
- ? Avrupa’da: Rumeli, Mora, Özi, Bosna, Budin, Temesvar, Varad, Egri, Kanije, Kefe, Uyvar beylerbeylikleri ve Girit muhafizligi, Kirim Hanligi, Eflak Bogdan voyvodaliklari, Erdel (Transilvanya) Kralligi Avrupa’daki eyaletlerin bir kısmi II Viyana bozgunundan sonra kaybedilmistir. Daha önceleri eyalet yöneticiligi 2 tugrali pasalara verilirken, bu sistem degistirilerek 3 tugrali pasalara da eyaletler teslim edilmistir. Eyaletlerin vezirlere verilmesi sebebi ile Osmanli vezirleri dâhil ve hariç olmak üzere ikiye ayrilmisti.

2.2. Osmanli Duraklama Ve Gerileme Dönemi Idarî Birimleri

- ? Avrupa da; Edirne, Silistre, Bugdan, Eflak, Vidin, Nis, Üsküp, Sirbistan, Belgrad Kalesi, Bosna, Rumeli “Arnavutluk ve Makedonya” yanya(Epir), Selânik, Cezayir - Bahri Sefid, Girit eyaletleri vardı.
- ? Asya’da; Kastamonu, Hüdavendigâr, Aydın, Karaman, Adana, Bozok, Sivas, Trabzon, Erzurum, Musul, Harput, Halep, Sayda, Sam(Suriye), Bagdat eyaletleri vardı.
- ? Afrika’da: Habes, Misir, Trablus–Garp, Tunus eyaletleri bulunuyordu. Bu eyaletlerin Eflâk ve Bugdan, Sirbistan ve Misir muhtar, Tunus ve Trablus–Garp da yari muhtar idiler. İstanbul’un idaresi de bir özellik tasimakta idi. Diger eyaletlerin basinda vezir payesinde vali, Livalarin basinda mirmiran veya kapici rütbesinde birer Muhassil veya Kaymakam, kazaların basinda ise birer müdür veya Mütesellim vardı. Gülhane Hattı–i Hümayunu’ndan evvel iltizam usulünün bulunduğu devirlerde Babiâli’nin eyalet idaresi üzerinde tasarrufu sadece mahalli memurların azledilmesi ve tayini ile sınırlıydı.

Gülhane hattı–i hümayunundan sonra, imparatorlugun mülkî taksimatında birkaç defa degisiklik yapılmasına tesebbüs edildi. Bu dönemde: Eyalet, Liva, kaza sistemi muhafaza edilmistir. Bazı eyaletler büyütülmüştür. Bazı sancaklar eyalet haline getirilmistir. 1858 yılından itibaren ise Karyeler idarî taksimata dâhil edilmistir.

Mustafa Resit paşa sadrazam olunca Mülkî taksimatta degisiklik yaptı. Vilâyet merkezinde umumî hizmetleri vali, kumandan ve Defterdar arasında taksim etti. Bunun dışında bu vilâyet merkezinde bir vilâyet meclisi ihdas etti. Yetkileri azalan valiler merkeze bağlandı. Daha sonraki yıllarda bu uygulama basarisizlikle sonuçlanmıştır.

II. BÖLÜM

EYALET SİSTEMİ’NDEN VİLÂYET SİSTEMİ’NE GEÇİŞ

1. Cebel-i Lübnan Nizamnamesi

XIX. yüzyılda çıkan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğini olumsuz yönde etkileyen ayaklanmaların bir kısmı din ve mezhebe dayanmıştır. Genellikle Osmanlı tebaasından ayrı dindeki topluluklar arasında çıkan ayaklanmalar, devlet yönetimine karşı olmamakla beraber devleti mesgul etmiş ve yıpratmıştır. Suriye’de yaşayan halkın çoğunluğu Müslüman’dı ve İslâmîliğin mezhepleri dışında Dürzîler Suriye’de önemli bir

cemaat olusturuyorlardi. Cidde de bir kiyi sehri olarak bu tür özellikler gösteriyordu. Üstelik İngilizlerin ve Fransızların himayesinde önemli bir Hıristiyan kesim vardı. Suriye'de yaşayan Hıristiyan mezheplerinden biri olan Marunîlerle Dürziler arasında zaman zaman çatışmalar oluyordu. Dürzîler Suriye'de Hasbeya, Raseya, Cebel-i Havran, Cebel-i Lübnan ile Sam'in çevresinde yaşıyorlardı. Marunilerin toplu olarak buldukları yerler ise Beyrut, Sayda, Trablus ve Lübnan'ın bütün kuzey kısmıydı.

Ayaklanmaların sebeplerine baktığımızda ; Dürzi ağa ve şeyhlerinin Maruni köylerinde bulunan mukataaları, Dürziler ve Maruniler arasında zaman zaman sürüp giden ve dinden doğan anlaşmazlıkların artmasına sebep oluyordu. Bu durumda bir hal çaresi olarak 1844'de, Cebel-i Lübnan iki kaymakamlığa ayrıldı; Müslüman ve Hıristiyan iki kaymakam tayin edildi. Ancak 1854'de ölen Maruni kaymakamı yerine Sıhıp ailesinden Besir Ahmed'in tayin edilmesi, özellikle Ortodoks halkın tepkisine yol açtı; durum Babiali'ye şikâyet edilerek Katoliklerden ayrılmak veya ilçelerinden birine Müslüman bir kaymakamın getirilmesi istenildi.

İki mezhep arasındaki anlaşmazlığa 1856 İslahat Fermanı'na karşı gösterilen tepkiler de eklenince ayaklanmaların asıl sebepleri ortaya çıkmaktadır. Osmanlı Devleti, esaslarını yabancı devletlerin tespit ettiği 1856 İslahat Fermanı'nı ilan edince Müslümanlarla hukuk açısından eşit hale gelen Maruniler hızla teşkilatlanmaya başladılar. Müslüman halk bu duruma karşı kayıtsız kalmadı ve Marunilerle mücadeleye girmek için hazırlandı. Asıl amacı, çeşitli ırk ve mezhepten olan tebaa arasında eşitlik sağlamak olan bu ferman, Cidde ve Suriye'de Müslümanlarla Hıristiyanların birbirlerine karşı tavır almaları için zemin hazırladı. Bütün bu sebepler yanında, İngiltere ve Fransa'nın Dürzilerle Maruniler arasındaki geçimsizliği kışkırtması da özellikle ayaklanmaların genişlemesi yolunda önemli bir sebep oldu.

1.1. Cidde Ayaklanması

İlk tepki 15 Temmuz 1858'de Cidde'de ortaya çıktı. Büyük bir halk topluluğu, isyan çağrılarını uyararak Hıristiyan halk üzerine yürüdü. Bu karışıklıklar sırasında Fransız konsolosu ile İngiliz konsolos yardımcısı kendi tebaalarını savunmak isterlerken öldürüldüler. Devlet, Cidde olaylarının önüne geçemiyordu. Bu durumu fırsat bilen İngiltere ve Fransa, birlikte hareket ederek, Cidde'ye savaş gemilerini gönderdiler. Şehri topa tuttıkları gibi, olaylardan suçlu saydıkları 10 kişiyi de idam ettiler. İngiltere ve

Fransa'nin intikam amaci ile sehri topa tutmalari ve adam asmalari, Müslüman halk ve bilhassa Dürziler arasinda tepki yaratti. Bu durum Suriye'nin Müslüman halki üzerinde de etkisini gösterdi.

1.2. Suriye Ayaklanmalari

Suriye'de Dürzilerin Hiristiyanmar aleyhine hareketleri Mayıs 1860'da basladi. Halep'te cami duvarlarina Hiristiyanmar aleyhine nümayisler yapilmasi için bildiriler asildi. Lübnan'da, Dürzilerin çoğunlukta oldugu bölgelerde cinayet ve yol kesme olaylari bas gösterdi.

Maruniler bu hareketlere karsi koyabilmek için hazirliga basladiklari gibi vali Hursit Pasa'ya da basvurdular. Diger taraftan Beyrut'ta bulunan konsoloslar da gerekli tedbirlerin alinmasini istiyorlardi. Mayıs ayinin sonunda Sayda ve Matn bölgesinde, Said Canbolat ve Hattar Ahmed'e bagli Dürziler, Marunilere karsi harekete geçtiler. Havran ve Cebel'de bulunan Dürziler de Hasbeya, Raseye, Zahle ve Dayral Kamer'de soykirim giristiler.

Bu olaylari Sam'da duyulmasi, buradaki Hiristiyanmar endiselendirdi. Çünkü Sam'da yasayan Müslümanlar sayica Hiristiyanmarlardan fazlaydi. Olaylari gittikçe genislemesi, Babiali'yi harekete geçirdi. Diger taraftan Fransa da Sam'daki olaylar sebebiyle Osmanli Devleti'ne baski yapıyordu. Nihayet Avrupa devletlerince de sevilen ve taninan bir kisi olan Fuad Pasa, Beyrut'a gönderildi.

Fuad Pasa Suriye'deki bu ayaklanmalari siddetle bastirdigi halde Fransa, 8 Agustos 1860'da Lübnan'a asker çıkardi ve Fuad Pasa'nin Dürzilere karsi kesin harekete geçmesini istedi. Durumun ciddiyetini bilen Fuad Pasa, Fransizlari Marunilerin intikamini alacagini düşünerek, Dürzilere karsi harekete geçmedi. Diger taraftan Dürzi reislerinin kendiliginden teslim olmalari Fuad Pasa'yi zor durumdan kurtardi. Bütün bu olaylari İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusya ve Prusya temsilcileri ile Osmanli Devleti'nin temsilcilerinden kurulu bir komisyonda görüşülmesine karar verildi. Komisyonda yapilan görüşmeler sonunda, Lübnan'da tek bir kaymakamlik kurulmasina ve kaymakamin Hiristiyanmarlardan seçilmesine karar verildi ve karar, 9 Haziran 1861 Lübnan Nizamnamesi adi altında imzalandi. Buna göre; Hiristiyanmar bir valinin başkanliginda, Lübnan, muhtar eyalet hâline getirildi. Bu nizamname Osmanli idari taksimatinda atilacak adimlari ilkinin teskil etmistir. Çünkü bu bölgede uygulanan bu sistem eyalet sistemi disina çıkan ilk

uygulamadır.

2. 1864 VİLÂYET NIZAMNAMESİ

Osmanlı tasra yönetiminin temeli sancaklara dayanıyordu. Sınırların genişlemesi ile zaman içerisinde eyaletler ortaya çıktı. Tanzimat'ın ilâni ile birlikte eyaletler "vilâyet" oldu. Sancaklar "liva" adını alarak vilâyetin alt birimi halinde örgütlendirildi. Valinin yönetimindeki vilâyet, Tanzimatla birlikte adlî, idarî, malî yönden örgütleniyor ve alt birim olan livaya yönetiminin üstü oluyordu. Livaların alt birimleri ise kazalar idi. 1864 Nizamnamesi, vilâyeti sancaklara, sancakları kazalara, kazaları da karyelere (köy) ayırıyordu. Vilâyet merkezinde devleti temsilen, Tanzimat öncesi döneme göre yetkileri artırılan bir vali vardı. Bu valiye bağlı olarak defterdar, mektupçu, Umur-u Nafia memuru, ticaret ve ziraat memuru, Müfettis-i Hükkam ve Umur-u Hariciye memuru bulunuyordu.

Vilâyetin yönetimi için, vilâyet merkezinde valinin başkanlığında sürekli olarak toplanan bir vilâyet idare meclisi bulunurken; livalarda da aynı şekilde bir livaya idare meclisi, kazalarda da kaza idare meclisleri vardı. "Vilâyet idare meclisinde tabii üye olarak, hâkim, mektupçu, defterdar, hariciye memuru ve bunlardan başka ahali tarafından seçilen ikisi Müslüman ikisi de gayr-i Müslim olmak üzere dört üye bulunuyordu. Gene müftü ve gayr-i Müslim cemaatlerin ruhanî reisleri de tabîî üyeler arasındaydı."¹⁸ Vilâyet İdare Meclisi, mülkî, malî, ticari ve zirai konuları görüşür, hukuki sorunlara karışmazdı. Ayrıca bir Temyiz ve Hukuk Divanı ile bir Ticaret Mahkemesi de bulunmaktaydı.

1284 (1867) yılında "Vilâyet-i Umumîye Nizamnamesi" ilân edildi. 1284 (1867) de yayın ve ilân edilen nizamname yeni olmayıp, 1281 (8 Ekim 1864) tarihli Vilâyet Nizamnamesi'nin tüm imparatorluğu kapsayacak şekilde genişletilmesi ile oluşmuştur. 1876 yılında ilk Osmanlı Mebuslar Meclisi'nin hazırladığı Vilâyet Kanunu ise, kanunlaşamadığından 1913 yılında çıkarılan geçici kanuna kadar Sevvâl 1287 (1871 Ocak) tarihli Nizamname yürürlükte kalmıştır.

¹⁸ Ortaylı, İlber, Tanzimat Dönemi'nde Osmanlı Mahalli İdareleri, İstanbul, 2002, s.62.

3. 1871 İDARE-I UMUMÎYE-I VİLÂYET NIZAMNAMESİ

Ondokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu geniş kapsamlı bir modernleşme ve değişim sürecine girmiştir. Özellikle 1839 yılında ilân edilen Tanzimat Fermanı ile bu değişime daha köklü

bir yapı kazanmıştır. Hemen her alanda meydana getirilen bu yeniden yapılanma, idarî taksimatın, merkezi bir yönetim ağı oluşturma amacıyla yeni bastan örgütlenmesi gibi bir sonuç doğurmuştur. Bu amaçla 1840 yılından itibaren idarî taksimat çeşitli yıllarda yenilenmiş, yani değişme ve yenilenme süreklilik arz etmiştir¹⁹. Öncelikle bazı eyâlet ve vilâyetler bu yeniden yapılanmanın pilot bölgeleri olmuştur. Özellikle, 1860'lı yıllarda İmparatorluğun Orta-Doğu ve Balkanlarda, iç sorunlar ve dış baskılarla çalkalanan eyaletleri yeniden teşkilâtlandırılmıştır. 9 Haziran 1861 tarihli Lübnan Nizamnamesi ve 7 Kasım 1864 tarihli Tuna Vilâyeti Nizamnamesi, bu bölgelerin islahına ve iç ve dış sorunlarının çözülmesine yönelik çıkarılan yönetmelikler olarak, yeni bir idarî yapılanma getirmek amacıyla çıkarılmışlardır.²⁰

Bu yönetmeliklerle getirilen yeni düzenin fonksiyonel olması ve özellikle, 1864 yılında Tuna Vilâyeti'nin yeniden teşkilâtlandırılmasıyla elde edilen olumlu sonuçlar üzerine 1867 yılından itibaren yaygınlaştırılmasına karar verilmiştir. Böylelikle, yeni vilâyet yönetimi 1867 yılında çıkarılan Vilâyet-i Umûmiye Nizamnamesi ile bütün İmparatorluğu kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu nizamname aslında, 1864 yılında hazırlanmış olan nizamnamenin bütün ülke eyaletlerini içerisine alacak şekilde genişletilmiş bir kopyası niteliğindedir. Bir değişiklik getirmemektedir. Böylece, 1871 tarihine kadar yürürlükte kalacak vilâyet idaresi oluşturulmuş bulunuyordu.

19 Ondokuzuncu yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun idarî yapısı ve bu yapıda meydana gelen değişimler için bkz.: Vecihi Tönük, Türkiye'de İdare Teşkilâtının Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durumu, Ankara, 1945. Musa Çadirci, Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları, Ankara, 1991. İber Ortaylı, Türkiye İdare Tarihi, Ankara, 1979. Tuncer Baykara, Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdarî Taksimatı, Ankara, 1988. 20 Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Yerel Yönetim Metinleri III, Tuna Vilâyeti Nizamnamesi", Çağdas Yerel Yönetimler, cilt 5, sayı 2 (Mart, 1996) s: 67-81.

Ancak, 22 Ocak 1871 (29 Şevval 1287) tarihinde yayınlanan İdâre-i Umûmiye-i Vilâyet Nizâmnamesi²¹ ile Osmanlı İmparatorluğu vilâyet yönetiminde, 1913 yılında İttihad ve Terakki tarafından çıkarılacak yeni kanuna kadar, yaklaşık kırk iki yıl sürecek yeni bir döneme girmektedir.²² Yeni yönetmelikle Osmanlı Devleti idarî bakımından 27 vilâyet ve 123 sancığa bölünmüştü. Rumeli'deki topraklarında 10 vilâyet 44 sancak, Anadolu'da 16 vilâyet 74 sancak, Kuzey Afrika'da ise 1 vilâyet 5 sancak bulunuyordu. Bunların yanı sıra elviye-i gayrimülhaka diye adlandırılan bazı livâlar idarî bakımından doğrudan merkeze bağlanmış bulunuyordu. Farklı durum ve statülerinden dolayı bu nizamnamenin dışında kalan topraklar da vardı. Bunlar ayrı ve özel bir statüye sahip olan Lübnan²³, Osmanlı İmparatorluğu'ndan özerk bir statü elde etmiş olan Mısır, Bosna ve Girit Adası, uzak ve asiret düzenine dayalı oldukları için Hicaz ve Yemen bölgeleri ile baskent olan İstanbul idiler.²⁴

1871 Nizamnamesi'ne hâkim olan anlayis, bundan önceki nizamnamelerde de görüldüğü gibi merkezî bir idare tarzini daha gelismis ve uygulanabilir bir hale koymak amacini gütmektedir. Hiç süphesiz, bu Tanzimatçı liderlerin İmparatorlugun dagilmasini önlemek için giristikleri reformların bir parçası idi. Ve yine İmparatorlugu olustura bütün unsurlari bir arada tutmayı öngören Osmanlıcilik ideolojisinin de kapsadigi bir anlayis tarzıydı. Eyalet ve vilâyet yönetiminde kurulan idare meclisleriyle, her bölge ve grubun temsilcileri yönetime katilirken, merkezin denetim ve kontrolü de artırılmaktaydı. Nitekim nizamname yarım asra yakın bir zaman, kırk iki yıl, yürürlükte bırakılmak suretiyle fonksiyonel, istikrarlı ve verimli bir mülkî idare kurulmasının saglandigi görülebilmektedir.

1871 Nizamnamesi, vilâyet, liva (sancak), kaza, nahiye ve köy yönetimini ayrıntılı bir şekilde belirlemektedir. Vali muavinliği ilk defa bu nizamnameyle tesis edilmektedir. Vilâyet merkezinde valinin yanısıra görev yapacak mülkî âmirlerin görev ve sorumlulukları belirlenmektedir. Buna göre defterdar, mektupçu (yazı islerini yürüten görevli), umûr-i ecnebiye müdürü (yabancılarla ilgili işlerden sorumlu müdür), ziraat ve ticaret müdürü, tarik emini (yol yapımından sorumlu görevli), defter-i hakanî müdürü (tapu müdürü), emlâk ve nüfus müdürü, evkaf

21 Düstur, Birinci Tertip, 1 cilt, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1289, s. 635–651.22 İlber Ortaylı, Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler 1840–1878, Ankara, 1974, s. 48–49.23 Stanford Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, II. Cilt, İstanbul, 1983, s. 172173.24 Ortaylı, Mahalli İdareler, s.48.

müdürü ve alay beyi (iç güvenlikten sorumlu görevli) valinin emrinde çalışacak üst düzey devlet memurlarıydı. Livâ denilen sancak biriminde mutasarrıf görev yapacak, kazâ yönetimi ise kaymakam denilen memur tarafından yürütülecekti. Bu nizamnameyle oluşturulan nahiyede ise, nahiye müdürü mülkî amir olacaktı. Köyler seçimle gelen muhtarlar tarafından yönetilen en küçük idarî birim olarak bırakılmıstı.

1871 Nizamnamesi ile kaza ile köy arasında bir idarî birim olarak ilk kez nahiye oluşturulmustu. Bes yüz kısıden fazla nüfuslu köy ve çiftlikler bir nahiye olarak düzenlenmiş bulunuyordu. Nahiyeler ayrıca, bir kaza içerisindeki köy ve çiftliklerin yakınlıkları ve ilişkileri gözönünde bulundurularak belirlenecekti. Nahiye müdürü kendisine bağlı köylerin ihtiyar meclislerinden seçilen dörder üyenin katılımıyla oluşan nahiye meclisi ile birlikte karar alarak yönetimi yürütecekti.

Bu nizamnameyle vilâyet umumî meclisleri de oluşturulmustu. Yine kademeli olarak livâ, kazâ, nahiye ve köylerde oluşturulacak meclisler, bölge halkını temsilen seçilen müslim, gayrimüslim üyelerin katılımıyla teskil edilecekti. Böylelikle, Osmanlı Devleti'nde yönetime halkın da katılımıyla oluşan bir dizi danışma meclisi, merkezden tasraya bir piramit gibi idari yapıya monte edilmisti. Bu yolla, aynı zamanda merkezî idarenin gücü ve vilâyetler üzerindeki kontrolü de artırılmış olmaktadır. Öte yandan, meclislere gönderdikleri çeşitli düzeydeki

temsilciler vasitasiyla halk meselelerini yonetime ulastirarak, cozumune calisabilecekti. Tanzimatçilar bu yolla, hem idarenin yapmasi gerekenleri daha kolay ogrenebilecek, hem de bu insanlari Imparatorlugun yonetimi ve kaderiyle ilgilendirerek dagilmanin onune gecebilecekti.²⁵

1871 Nizamnamesiyle vilâyetlerde belediye örgütünün kurulmasi da öngörülmekteydi (bkz Nizamname 111–123. Maddeler). Vali, mutasarrif ve kaymakamin bulunduğu her merkezde bir belediye idaresi kurulacakti. Kurulan belediye daire meclisleri, memurlar arasindan seçilen bir meclis reisi vasitasiyla kentin yerel yonetimini üstlenecekti.²⁶

25 Mehmet Seyitdanlioglu, "Parlâmento Gelenegimiz Çerçevesinde Tanzimat Meclisleri", TürkiyeGünlüğü, sayi 8 (Kasim, 1989) s. 60–64.26 Ortayli, Mahalli Idareler, s. 170–173.

4. OSMANLI DEVLETİNDE NAHIYE YÖNETİMİ

1864 ve 1871 nizamnameleri tasra yonetiminin birimlerini, vilâyet, liva, kaza ve köy olarak saptamisti. 1864 Nizamnamesi nahiye için: "Birkaç köyün toplanmasiyla meydana gelen yerlesmeler; kaza olmayip, kazalara ilhak edilerek nahiye itibar olunacaktır."²⁷ demektedir. Gerçekte ise, nahiye olmaya uygun yerlesme birimlerinin daha çok imparatorlugun Rumeli vilâyetlerinde bulunmasi, nahiye kurulusunu iç ve dis siyaset yönünden problemlili bir hale getirmisti.

1864 Vilâyet Nizamnamesi, nahiyeden söz etmekle beraber; kurulusu, organlari ve yonetim usulü hakkında hiçbir hüküm içermemekteydi. Nahiye yonetimini, statüsünü belirleyerek daha etraflili bir biçimde düzenleyen ve tasra yonetiminin bir kademesi haline getiren 1871 Nizamnamesi'dir. Bu nizamnameye göre, nahiye dairesine girecek köy ve çiftliklerde en az 500 erkek nüfus olmasi gerekmektedir (52 madde). Her nahiyenin bir müdürü ve bir de Nahiye Meclisi vardir. Müdür olacak kisi yerli halktan olmalili, 25 yasini geçmis, okuryazar ve Osmanli uyruğundan olmalilidir. Müdür, nahiyenin mülkî âmiri olarak sorumludur.

Müdürler, adlî ve hukukî islere karisamadiklari gibi, köy muhtar ve ihtiyar meclislerinin görevine de müdahale edemezlerdi. Nahiye Meclisi, nahiyenin idarî karar organili olup, 1871 Nizamnamesi ile varlik kazanmistir. Nahiye Meclislerinin görevleri, ön plânda ahalinin para yardimlarini ve bedenen çalimasini saglayarak bazi binalari, köprü ve köyler arasi yollari yaptirmakti. Bundan baska, otlak ve orman gibi mallara bakmak ve

gözetmek, tarım ve ticaretin gelismesi için köy ihtiyar meclislerinin getirecegi teklifleri gözden geçirip, tartisarak karara baglamakti.

²⁷ Ortayli, Ilber, Tanzimat Dönemi'nde Osmanli Mahalli Idareleri, Istanbul, 2002,s.99.

5. VİLÂYET NIZAMNAMESINE GÖRE KÖY YÖNETİMİ

19. yüzyilda; imparatorlugun birçok bölgesinde köy üretimi az çok artmaya baslamis, demir yolu ve buhar teknolojisi sayesinde, ülkenin ücra köseleri disinda birçok köy ve kasabalar yavas yavas pazar iliskilerine açilmaya baslamislardi. Muhtar, devlet tarafından azledilebilirdi, ihtiyar meclisi de azlını isteyebilirdi.

Muhtarların, devletin nizamname ve tebliglerini duyurmak, nüfus kayitlarını tutmak gibi görevleri vardi. Osmanli yönetimi, köyleri cemaat esasına ayırarak örgütlenmisti. Aynı köyde yasayan ayrı dinden iki cemaatin bile, köy, yönetimleri ayrı oluyordu. Köy idaresi tüzel kişilige sahip olmadigından, sorunlar kaza ve liva, hatta vilâyet makamına kadar götürülüyordu.

6. İL ÖZEL İDARELERİ

Osmanli yönetim sisteminde il esasi, Tanzimat'tan sonra ortaya çıkan bir gelişmedir. Tanzimat öncesinde Osmanli ülkesi eyalet sistemine göre yönetilmekteydi. İl Özel Yönetimleri, Osmanli döneminde, 1864 tarihli Vilâyet Nizamnamesi ile kurulmustur. Bu nizamname ile vilâyet (il) düzeni benimsenmiş ve iller için, biri genel, öteki özel (yerel) olmak üzere iki tür yönetim kabul edilmistir.

“1864'te, İl Genel Meclislerini ile bagli her sancaktan seçilip gönderilen 4'er üye olusturuyordu. Bu üyelerin ikisinin Müslüman, ikisinin de Müslüman olmayan nüfustan seçilmesi öngörölmüstü”.²⁸ “1871 yılında çıkartılan Idare-i Umumîye-i Vilâyet Nizamnamesi, 1864 tarihli eski nizamnamenin bazı özelliklerini degistirmiştir. Merkezi yönetimin tasra yönetimine kaza ile köy arasına “nahiye” eklenmiş, Rumeli'de 10 vilâyet ve 44 sancak, Anadolu'da 16 vilâyet ve 74 sancak, Kuzey Afrika'da 1 vilâyet ve 5 sancak yeni düzenlemeye göre örgütlenmiştir.

²⁸ Keles, Rusen, Yerinden Yönetim ve Siyaset, 4. Baskı, Cem Yayın evi, İstanbul, 2000, s.139.

Bu dönemde ayrıca bazı sancaklar doğrudan merkeze bağlandı. Bu da, o dönemdeki merkezîyetçi eğilimlerin bir sonucuydu.”²⁹ 1876 yılında çıkarılan ilk Osmanlı Anayasası olan Kanun-i Esasi, vilayet yönetimiyle ilgili hükümler tasıyordu. Buna göre vilayetlerin yönetimi yetki genişliği, isbölümü ve görevlerin ayrılığı ilkelerine göre yürütülecekti. Kanun-i Esasinin vilayet idaresi ile ilgili hükümleri şunlardır :

Madde 108 -Vilâyetin usulü idaresi, tevsi mezuniyet ve tefriki vezayif kaidesi üzerine müesses olup dereceti nizami mahsus ile tâyin kılınacaktır.

Madde 109 -Vilâyet ve leva ve kaza merkezlerinde olan idare meclisleriyle senede bir defa merkezi vilâyette içtima eden Meclisi Umumî âzasının sureti intihabi bir kanunu mahsus ile tevsi olunacaktır.

Madde 110 -Vilâyet Mecalisi Umumiyesinin vezayifi yapılacak kanunu mahsusunda beyan olunacağı veçhile turuku meabir tanzimi ve itibar sandıklarının teskili ve sanayi ve ticaret ve felahatin teshili gibi umuru nafiaya müteallik mevad hakkında ve umuma ait maarif ve terbiyenin intisari yolunda müzakerata sâmil olmakla beraber, tekâlif ve mürettebatı miriye'nin sureti tevzi ve istihsalinde ve muamelâti sairede kavanin ve nizamatı mevzua ahkâmına muhalif gördükleri ahvalin müteallik olduğu makam ve mevkilere teblig ile tashih ve islahi zimminda arzi istikâ etmek selâhiyetini dahil muhtevi olacaktır.

Madde 111 -Müsakkafat ve müstagallat ve nukudu mevkufe hasilatının surutu vakfiyesi ve teamülü kadimi veçhile mesrutun lehine ve hayrat ve müberrata sarfolunmak üzere vasiyet edilen emvalin vasiyetnamelerde muharrer olduğu üzere musalehine sarfına ve emvali eytamin nizamnamei mahsusı veçhile sureti idaresine nezaret etmek üzere her kazada her milletin bir cemaat meclisi bulunacak ve bu meclisler tanzim edilecek nizamatı mahsusası veçhile her milletin müntehap efradından mürekkep olacaktır.

²⁹ Eryılmaz, a.g.e., s.116.

Madde 112 -Umuru belediye Dersaadet ve tasralarda bilintihap teskil olunacak Devairi Belediye Meclisleri ile idare olunacak ve bu dairelerin sureti teskili ve vezaifi ve âzasının sureti intihabi kanunu mahsus ile tâyin kılınacaktır.

Birinci Mesrutiyet Anayasası olarak bilinen 1876 Anayasası'nda (Kanûn-i

Esasî'de) il yönetimi ile ilgili konuların yer aldığı görülür. İlk Osmanlı Anayasası olan bu önemli hukukî metin il yönetiminde yetki genişliği esasını getiriyordu. "1876 Kanûn-i Esasî döneminde, yetki genişliği (tevsî-i mezuniyet) ve görevlerin ayırımı (tefrîk-i vezâif) anayasa kuralı iken, uygulamada mutlak bir merkezîyetçilik hüküm sürmüştür."³⁰ Anayasaya yetki genişliği ve görevlerin ayırımı biçiminde giren bu yönetim esası, valilerin yetkilerini genişletiyor, görev ayırımı kavramıyla da aslında "adem-i merkezîyet" ilkesi anlatılmak isteniyordu.

İlk Anayasa vilayetlerin yönetimine ilişkin meclislerle ilgili hükümlerde getirmekteydi. Buna göre "İdare Meclisleri" ile "Vilayetler Genel Meclisleri"nin oluşturulacağı, bu meclislerin üyelerinin seçimi gibi konuların çıkarılacak özel bir yasayla düzenleneceği belirtiliyordu. Bilindiği gibi idare meclisleri, vilayet, sancak ve kaza merkezlerinde kurulan, yönetim konseyi tarzında çalışan kurumlardı. Bugünün il özel idarelerinin kaynağı olan vilayet genel meclisleri ise bayındırlıktan sanayiye, ticaretten tarıma, eğitimden vergi konularına kadar önemli görev ve yetkileri olan bir yerel meclis niteliği taşıyordu.

Bu Anayasa kuvvetler ayırımı ve adem-i merkezîyet temeli üzerine yeni bir tasra yönetimi ve yerel yönetim anlayışı getirmesi bakımından yönetim tarihinin temel belgelerinden biri olmuştur. 1876 Anayasası döneminde il yönetimiyle ilgili Meclis-i Mebusan'da yeni bir yasa çıkarılması gündeme geldi. Bunun üzerine Danıştay'ın hazırladığı "Vilayetler Kanunu" tasarısı, Meclis-i Mebusan'da kabul edildi.

³⁰ Ünlü, Halil, Yönetimler Arası İlişkiler, T.C. Başbakanlık Toplu Konut İdaresi Başkanlığı, Uluslararası Yerel Yönetimlere Birliği Yayını, İstanbul 1993, s.152.

Aynı meclisin onayından da geçen bu tasarı II. Abdülhamit'in vetosuyla karsılastı. Meclise geri gönderilen yasa tasarısını, Osmanlı-Rus savaşı ve diğer gelişmeler sebebiyle kapatılan Meclis-Mebusan tekrar görüşemedi. II. Mesrutiyete kadar yasal çerçevede yetki genişliği gibi bazı kavramlar adı altında adem-i merkezîyetçi tasra yönetimi gündeme getirilmisse de uygulamada merkezîyetçi bir il yönetimi ve merkez-tasra ilişkisi varlığını korumuştur. Esasında teori-pratik çatışma olarak adlandırılabilir bu çelişkili durum 1908 yılında ilan edilen II. Mesrutiyet dönemi boyunca da il yönetiminde fiilen yaşanmış, adem-i merkezîyete (yerinden yönetim) daha yakın düzenlemeler getirilmisse de, uygulamada vilayetlerdeki seçilmiş meclislerin, merkezîyetçi yapıdan uzaklaşmadıkları görülmüştür.

1908 yılında ilan edilen II. Mesrutiyet'le birlikte vilayetlerin

yönetimi tekrar ele alındı. Hazırlanan kanun tasarısı meclise sunuldu ise de, araya Balkan Savası'nın girmesi üzerine görümlüp yasallasamadi. "Savasin sonrasında kurulan yeni hükümet, bazı degisiklikler yaparak tasarıyı 15 Mart 1913 tarihinde "geçici yasa" şeklinde yayınlayarak yürürlüğe koydu".³¹

"İdare-i Umumîye-i Vilâyet Kanunu Muvakkati adıyla anılan bu yeni yasa, valileri güçlendirdi. Vilâyet merkezinde valinin yanında, Vali Yardımcısı, Mektupçu, Defterdar, Jandarma Alay Komutanı, Maarif Müdürü, Nafia Müdürü, Ziraat Müdürü, Defter-i Hakani Müdürü, Polis Müdürü, Evkaf Müdürü, Nüfuz Müdürü, Sıhhiye Müdürü ve Umur-u Ecnebiye Müdürü olmak üzere il sube müdürlerinin görev ve yetkilerini belirledi.

Ayrıca, il yönetiminde, vali ya da yardımcısinin başkanlığında, naip, mektupçu, maarif müdürü, nafia müdürü, ziraat müdürü ve müftü ile seçimle gelen üyelerden kurulu Vilâyet İdare Meclisi'ne yer verildi. Vilâyet Genel Meclisi de varlığını korudu."³²

³¹

Eryılmaz,

a.g.e.,

s.117.

³²

Eryılmaz,

a.g.e.,

s.117.

7. 1913 İDARE-I UMUMİYE-I VİLAYAT KANUN-U MUVAKKATI

1876 I. Mesrutiyet Anayasası ile anayasal hüviyete kavusan İl Özel İdaresi, 1913 tarihli yasa ile oldukça gelişmiş ve çoğuna göre yetkili ve girişimci bir yapıya kavuşturulmuştur. İlin "Genel" ve "Özel" yönetimine dair esasları düzenleyen 13 Mart 1913 tarihini taşıyan "İdare-i Umumiye-i Vilayât Kanunû Muvakkati" kaynağını Fransa'da 1790 yıllarında ve Napolyon'un konsüllüğü zamanında kabul edilip 1838 ve özellikle de 10 Ağustos 1871 tarihinde geliştirilen kanunların hükümlerinden almıştır.³³

Birinci kısmını "il genel yönetimi" konusunda ayıran 1913 tarihli Geçici Kanun, yetki genişliği ilkesini benimsiyordu. Yerel düzeyde yönetime katılma hususunda oldukça ileri düzeyde bir anlayışın sergilendiği bu Özel İdare Kanunu, yerel hizmetlerin yürütülmesini il halkının seçimiyle oluşan il yerel meclisine vermiştir. Böylelikle günümüzde dahi merkezî yönetimin yürütmekte olduğu yerel tüm hizmetler il genel meclisleri sorumluluğunda il özel idarelerine devredilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Mesrutiyet döneminde yazılmış olan ve yasa halini

alamamis bu “Kanun-u Muvakkat”³⁴ in özel idaresinin tüzel kisiligini, kendisine has görev ve yetkileri ile mal varligini belirlemis olmakla beraber, bu kurumu istenen özerkliğe kavusturduğu yine de söylenemez. Fakat, daha önce de değinildiği gibi bu girişimle, yeni yetkilerle donatılmış bir İl Mahalli İdaresi kurulması hedeflenmişti.

Bugün yürürlükte olan İl Özel İdaresi Yasası, yukarıda temel özellikleri anlatılan 1913 tarihli bu geçici yasaya dayanmakta ve onun esas iskeletini korumaktadır. 1987 yılında yürürlüğe giren 3360 sayılı İl Özel İdaresi yasası, 1913 tarihli geçici yasadaki değişiklik yapılarak oluşturulmuştur.

³³ Giritli, İsmet, Kamu Yönetimi Teskilatı ve Personeli, Filiz Kitabevi, Gözden Geçirilmiş ve Değistirilmiş 8. Baskı, İstanbul 1983, s.150.

³⁴ Görelî, a.e., s.17.

II. BÖLÜM

19. YÜZYILIN SONU ve 20. YÜZYILIN BAŞLARINDA BURSA’NİN SOSYO EKONOMİK ANALİZİ

1. NÜFUS HAREKETLERİ

Bursa, Osmanlı İmparatorluğu’nun genel yapısında bulunan etnik ve dinsel çeşitliliğinin görüldüğü bir coğrafyadır. Bursa’da yaşayan unsurların nüfus dağılımını kesin bir şekilde saptamak dayanılan kaynakların yetersizliğinden dolayı mümkün değildir.³⁵ Bundan dolayı, hem Hüdavendigar’ın hem de Bursa’nin nüfus toplamı ve dağılımı konusunda çeşitli rakamlar ortaya çıkmaktadır.

“1287’den (1871) 1325’e (1909) kadar vilâyetin toplam nüfusunu yıl yıl veren 1325 (1909) tarihli salnamede, 1309 (1893) yılı için verilen rakam 1.160.011’dir.”³⁶ “Bütün bu rakamlardan çıkarılabilecek genel sonuç, Bursa nüfusunun Müslüman kesim dışında, şehir içinde etkin olabilecek sayıda Rum ve Ermeni nüfusu içermesidir.

Bursa şehrinin, 1830’lardan itibaren ekonomik ve endüstriyel gelişiminde gerek Rum azınlığın gerekse Ermenilerin ve bir ölçüde Yahudilerin önemli etkinliği olmuştur. Bursa, Osmanlı İmparatorluğu’nun erken dönemlerinden itibaren dünya ticareti açısından çok önemli bir konumdadır. Tarihi İpek Yolu üzerinde bulunması onu dünya ipek ticareti merkezlerinden biri haline getirmiştir. Buna ek olarak, Bursa’nin İstanbul’a

olan yakınlığı, tarımsal olarak zengin ve verimli toprakları içermesi, şehrin ekonomik hayatının canlı olmasını sağlayan faktörler olarak sıralanabilir.

³⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nda nüfus sayımı sistemi için bkz. Enver Z. Karal, Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı, 1831, Ankara: 1943.

³⁶ H. 1325 (1909), Hüdavendigar Vilâyeti Salnamesi, Vilâyet Matbaası, Bursa, s. 252.

1.1. Bursa'da Cumhuriyet'ten Önce Nüfusun Gelişimi

Bursa ve çevresinin nüfus durumuyla ilgili en eski kaynak, Bursa Muhtesibi Hafız Aga ile ortığı Hüseyin Bey tarafından yaptırılan ve "vergi yükümlüsü erkek kişiler" in sayıldığı 1831 tarihli nüfus sayımı sonuçlarıdır. Bugünkü "Bursa ili" sınırları içindeki bölgede, nüfusun tarihsel gelişimini sağlıklı olarak ancak 1321 (1905) yılında yaptırılan sayımdan itibaren izleyebilmek olanaklıdır. 1321 (1905) tarihli sayım, o dönemin "Hüdavendigar Vilâyeti"ni kapsamaktaydı. Vilâyetin yüz ölçümü 81.875 kilometre kare idi ve Karesi (Balıkesir), Ertugrul (Bilecik), Karahisar (Afyon), Kütahya sancakları da Hüdavendigar Vilâyeti'ne bağlı bulunuyorlardı. Bu kapsamdaki Hüdavendigar Vilâyeti'nin 1321 (1905) nüfusu toplamı 1.510.711, yoğunluğu ise 18.45'dir. Oysa aşağı yukarı bugünkü Bursa ili sınırları içinde bulunan bölgeleri kapsayan kesimin nüfusu 482.954, yüz ölçümü 16.457 kilometre karedir. Hüdavendigar Vilâyeti'nin 1287 (1871) yılından 1325 (1909) yılına değin nüfusu, bir çizelge halinde sunulmuştur. Bu çizelgede verilen sayıların, 1321 (1905) sayımına göre hesaplandığı anlaşılmaktadır.

1.2. 1871–1909 Yılları Arası Hüdavendigar Vilâyetinin Nüfus Artışı

Yıllar	Nüfus		
	Müslim	Gayr-i Müslim	Toplam
1287 (1871)	817.076	190.800	1.007.876
1296 (1880)	837.212	173.954	1.011.166
1306 (1890)	1.038.761	189.830	1.228.591
1312 (1896)	1.160.011	207.862	1.367.873
1313 (1897)	1.166.115	212.397	1.378.512
1314 (1898)	1.191.405	214.629	1.406.034
1315 (1899)	1.200.012	214.146	1.414.158
1316 (1900)	1.233.884	224.148	1.458.032

1317 (1901)	1.269.683	227.693	1.497.376
1318 (1902)	1.261.604	229.740	1.491.344
1319 (1903)	1.267.385	232.653	1.500.038
1320 (1904)	1.226.485	234.739	1.502.124
1321 (1905)	1.279.478	231.233	1.510.711
1322 (1906)	1.295.498	237.779	1.533.277
1323 (1907)	1.359.612	239.355	1.598.967
1324 (1908)	1.430.498	260.779	1.691.277
1325 (1909)	1.430.198	260.629	1.690.827

Tablo: 2

Osmanlı İmparatorluğuna ait son nüfus sayımı 14 Mart 1919'te yapılmış ve bu sayıma göre, Bursa ve Ertuğrul (Bilecik) sancaklarından oluşan Hüdavendigar Vilâyeti nüfusunun yaklaşık olarak 475.000'i Müslüman, 75.000'i Rum, 59.000'i Ermeni ve 5.000'i de Musevî olmak üzere 614.000 olduğu açıklanmıştır.

1.3. Bursa İl'inde Nüfusun Gelişimi

İLÇELER		1831	1894	1905	1927
Merkez	Kent	(?) (?)	(?) (?)	(?) (?)	(?) (?)
	Kırsal	16.138	121.419	137.653	127.139
	Toplam				
Gemlik	Kent	(?) (?)	(?) (?)	(?) (?)	6.050
	Kırsal	2.999	21.046	25.041	12.841
	Toplam				18.891
Inegöl	Kent	(?) (?)	(?) (?)	(?) (?)	11.758
	Kırsal	6.817	46.546	60.383	47.362
	Toplam				59.120
Iznik	Kent	(?) (?)	(-) (-) (-)	(-) (-) (-)	(-) (-) (-)
	Kırsal	4.177			
	Toplam				
Karacabey	Kent	(?) (?)	(?) (?)	(?) (?)	7.427
	Kırsal	5.425	34.174	35.239	21.797
	Toplam				29.224
Keles	Kent	(-) (-)	(-) (-) (-)	(-) (-) (-)	(-) (-) (-)
	Kırsal	(-)			
	Toplam				
Mudanya	Kent	(?) (?)	(?) (?)	(?) (?)	4.989
	Kırsal	1.496	16.905	24.111	8.849
	Toplam				13.838
Kirmasti	Kent	(-) (-)	(?) (?)	(?) (?)	13.067
	Kırsal	(-)	41.902	56.116	40.205
	Toplam				53.272
Atronos	Kent	(?) (?)	(?) (?)	(?) (?)	992
	Kırsal	4.972	38.928	45.704	39.178
	Toplam				40.170
Pazarköy	Kent	(-) (-)	(?) (?)	(?) (?)	2.125
	Kırsal	(-)	20.421	33.397	14.141
	Toplam				16.268
Yenişehir	Kent	(?) (?)	(?) (?)	(?) (?)	6.511
	Kırsal	4.419	31.542	45.306	35.509
	Toplam				42.020

İl toplami	Kent Kırsal Toplam	(?) (?) 46.443	(?) (?) 373.423	(?) (?) 462.950	114.370 285.572 399.942
-------------------	--------------------------	-------------------	--------------------	--------------------	-------------------------------

Tablo:3

Bursa Muhtesibi Hafız Aga ve Ortagi Hüseyin Bey tarafından yaptırılan ilk nüfus sayımında (1831) yalnızca “vergi yükümlüsü erkek” kişiler sayılmıştır. (-) konulan ilçeler sayımın yapıldığı tarihte henüz ilçe yapılmamış yerleşim yerleridir. (?) isareti konulan kesimlerde o ilçenin nüfusu hakkında yeterli bilgi elde edilememiştir. Rakamlar Hüdavendigar Vilâyeti Salnameleri’nden alınmıştır.

1831 yılındaki ilk nüfus sayımından bu yana nüfusun gelişimi tablo 2’dedir. 1927’den önceki sayımların doğruluğuna yeterince güvenilememekle birlikte, nüfusun tarihsel gelişimi konusunda, bu tablo bir fikir vermektedir. Tabloda, nüfusun "kir-kent" ayrımı ve kentsel nüfusun hızlı gelişimi de belirtilmiştir.

1.4. H.1287–1290 (1870–1875) Hüdavendigar Vilâyet Salnameleri’ne Göre Vergi Yükümlüsü Erkek Nüfus

Kazalar	1287 SAYIMI			1290 SAYIMI		
	İslâm	Gayr-i Müslim	Toplam	İslâm	Gayr-i Müslim	Toplam
Bursa	22826	12.883	35.709	8.938	6.334	15.272
Gemlik	2258	3.995	6.253	3.595	3.754	7.349
Mudanya	1604	2.699	4.303	3.476	3.602	7.078
Tirilye	55	1.660	1.715	55	1.660	1.715
Inegöl	9277	3.170	12.447	2.720	2.372	5.092
Yenisehir	6023	909	6.932	4.085	1.020	5.105
Mihaliç	6689	4.578	11.262	5.234	4.235	9.469
Pazarköy	2045	5.563	7.608	2.036	6.900	8.936
Atronos	9759	-	9.759	9.431	-	9.431
Kirmasti	-	-	-	3.367	680	4.047
Toplam	60.536	35.478	95.988	42.937	30.557	73.494

Tablo: 4

İlk nüfus sayımlarının hangi yöntemle yapıldığı bilinmediği gibi, doğruluk dereceleri de kuskuludur. Tablonun incelenmesiyle anlaşılacağı üzere, her iki sayımda da, yalnızca vergi yükümlüsü erkek" nüfus sayılmıştır. Ayrıca H.1287’de (1870) sayılan, vergi yükümlüsü erkek" nüfusun H.1290’da (1875) sayılandan çok daha az olduğu dikkati

çekmektedir. Bugün bu yanılmanın nedenleri kesin olarak bilinmemekle birlikte bastan yanlıs sayımlar göz önünde bulundurmamak kosuluyla ekonomideki gerilemeye kosul bir durumun söz konusu olabilecegi düşünülebilir.

2. EKONOMİK FAALİYETLER

Bursa'da canliliği sağlayan esas etken ipek üreticiligidir. 19. yüzyilin ilk yarısından itibaren, Bursa'nin endüstriyel ve teknolojik gelişiminin dinamigini ipek olusturmudur. Bundan faydalananlar Rumlar, Ermeniler ve kismen Yahudiler olmuştur. Bursa, 1830'larla birlikte, ipek endüstrisinin gelişimine şahit olmuştur. Ipekçilik, teknoloji transferi ile canlilik kazanmıştır. Ardından, bir dizi dokuma fabrikaları açılmıştır.³⁷ Açılan fabrikalar, aynı zamanda yeni iş sahaları yaratmıştır. Böylece, ipek, Bursa nüfusunun önemli bir kısmının geçim kaynağı olmuştur. Kısa bir süre içinde, Bursa kent ekonomisi küçük ölçekli ev üretiminden büyük ölçekli fabrika üretimine geçmiştir. Artan fabrika sayısıyla beraber yoğun iş gücü ihtiyacı doğmuş, sosyal ilişkiler bu temel üzerine oturmaya başlamıştır.

Makineleşme süreci 1850 ile 1870 arasında tamamlanan ipek endüstrisinin iş gücü ihtiyacını genellikle azinliklar karşılamıştır. Ipek dokuma fabrikalarının büyük kısmının Hıristiyan azinliklara, Rum ve Ermenilere ait olduğu bilinmektedir. Bursa'da ipek dokumacılığı ile birlikte en yaygın iş kolu tarımdır. Azinliklar arasında, sadece tarımla uğrasan bir kesim vardı. Endüstriye dayalı imalâtın geliştiği yerlerde, Rumların da bir bölümü işçi sınıfı oluşturma yolundayken, bir kısmı sadece toprakla ilgiliydi. Bursa örneğinde de bunu görebiliriz. Buna rağmen, yaşam kosulları, vergi yükümlülüğü dışında askerlik hizmetine tabi olma zorunluluğu olan Müslüman reayadan daha iyiydiler. Hatta azinliklar yargı işlerini de kendi içlerinde hallettiklerinden, her konuda doğrudan devletle muhatap olan Müslüman köylüler gibi baskı da görmüyorlardı.

³⁷ 19. ve 20. Yüzyıllarda Bursa'da ipekçiliğin gelişimi için bkz. Fahri Dalsar, Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da Ipekçilik, İstanbul; Sermet Matbaası, 1960.

2.1. Ipekçilik

Bursa uluslar arası ticaret ilişkileri bakımından önemini yitirmekle birlikte, 1550'li yıllardan beri sürdürmekte olduğu ipek böceği yetistirciligi ve ipekli dokumacılığıyla, Osmanlı ülkesinin en canlı ekonomi merkezleri arasında yer almaktaydı. Kentin ve yakın çevresinin bu durumu, Osmanlı Devleti'nin son yıllarına değin sürecektir.

Osmanli ekonomisindeki gerileme ve çöküş, daha XVI. yüzyilin ilk yarisi içinde kendisini gösterecek; Bursa, bu süreçte ciddi sikintilar ve toplumsal olaylarla karsilasacaktır. Ipekçiligin hizli gelismesi ve Iran'la bu konuda girisilen rekabet, XVI. yüzyilin baslarinda I. Selim döneminde Safeviler üzerine sefer açilmasina neden olmustur. Ancak bu savas, Bursa'da ipekçilige büyük zarar vermistir.

1579'da Iran Savaslarinin yeniden baslamasi üzerine, hammadde yoklugu dolayisiyla, Bursa'daki pek çok dokuma tezgahi kapanmak zorunda kalmisti. Savaslar, herhangi bir olumlu sonuç getirmedigi gibi, asil çikis nedeni olan ipekçiligin büsbütün gerilemesine yol açmaktaydi. Nitekim 1587 tarihli bir mahkeme kaydindan, Bursa'li birçok sermaye ve zanaat sahibinin Iran'la girisilen savaslarda ölmesi veya geri gelmemesi yüzünden bunlara ait is yerlerinin ya giderek küçüldüğü, ya da kapandigi anlasilmaktadır.

1640 yilinda yayinlanan bir "Kanunname"den, o dönemde Osmanli ülkesinde en çok kumas dokunmakta olan yerler arasinda, Bursa'nin, Istanbul'dan sonra ikinci sirada bulunduğu anlasilmaktadır. Bursa'da bu dönemde pamuklu dokumaciligi da gelismis bulunuyordu. Ancak pamuklu dokumaciliginin ham maddesi, hemen tümüyle Bursa disindan saglaniyordu. Öte yandan Bursa ve yakin çevresinde ipek böcekçiliginin gelismis bulunmasina karsin, ipekli dokumaciligi için disaridan da (özellikle Iran'dan) ipek ipligi getirilmesi gerekmektedir.

Ancak XVII. yüzyilin ikinci yarisindan sonra, artik yalnızca ipek ipligi degil, ipekli dokuma dis aliminin da, yapildigini görmekteyiz. 1646 yilinda "Örücü esnafı"nin kadi'ya yaptigi bir basvurudan, Bursa'ya, "Acem (Iran), "Beç (Viyana)" ve "Mora" ipeklilerinin getirilmekte oldugunu öğrenmekteyiz. XVIII. yüzyilda artik Bati'da üretim daha degisik boyutlar kazanmaya baslamistir. Bu durum, tüm Osmanli dokuma sanayini oldugu gibi, Bursa'daki ipekli ve pamuklu dokumaciligini da olumsuz yönde etkilemekte gecikmeyecektir.

Sanayi devriminin yarattigi genis olanaklarla büyük çapli üretime geçilen batili ülkelerde, artik Bursa'da üretilmekte olan dokumalara gereksinme kalmadigi gibi; çok daha ucuza mal oldugu için, Bati'nin ürünleri tüm Osmanli pazarlarini ve oradan Bursa pazarini da ele geçirmeye baslamistir. Bu durum ipekli ve pamuklu dokumaciligin yerini, yalnızca ham madde üretimine yönelik bir yetistiriciligin almasi sürecini ivmeleştirmiştir. Her seye karsin XVIII. yüzyilin baslarinda, Bursa'daki dokumacilik ve süslemeciligin önemini korumakta oldugu anlasilmaktadır.

2.1.1. Ipek böcekçiliginin Gelisimi ve Sorunlari

1840'li yıllara gelinceye degin Osmanli ülkesinde ve Bursa'nin da sinirlari içinde bulunduğu Hüdavendigâr Vilâyeti'nde, ipek böcekçiligi ve ipek üretimi konusunda ayrıntili bilgilerden yoksun bulunmaktayiz. Ancak bilinen imparatorlugun ipek böcekçiligi ve ham ipek üretiminde basta gelen bölgeleri, Hüdavendigâr, Selanik, Edirne, Kosova, Yanya, Manastir, Aydın, Ankara ve Adalar vilâyetleri ile Izmit ve Çatalca sancaklarıdır. Sanayi devrimini izleyen dönemde giderek artan ham ipek gereksinmesi, Avrupa'nin, Osmanli ipeğine ilgisini büyük ölçüde arttırmisti.

1840'larda Bursa'nin kuzeyindeki Timurtas (Demirtas)'la Ertugrul Sancagi'ndaki Lefke'de elde edilmekte olan ham ipegin, en iyi nitelikli ürün olduğu Avrupalı sanayicilerce keşfedilince, basta Bursa olmak üzere Hüdavendigâr Vilayeti'nin bazı yörelerine yabancı sermaye akımı başlamıştır. 1848 yılında Bursa'nin Kayabasi Semtinde, ilk "Harir Fabrikasi" kurulmuştur. Fabrikanin kurucu ortakları, Bursa'da koza ve harir (ipekli ticaretiyle uğrasan Tasciyan Ohannes ve Bayoglu Osep Aga'larla Fransız uyruklu Falkelsen'dir. Bu ilk buharlı ipek ipliği çekme (filatür) fabrikasından kısa süre sonra, bu kez Namazgâh Semtinde, "Evkaf-Hümayun" Nezareti'ne ait olmak üzere buharla çalışan ikinci harir fabrikasi işletmeye açılmış; 1852'de ise Muradiye Semtindeki Çınarönü'nde Sultan Abdülmecit'in iradesiyle "Harir Fabrika-i Hümayunu" kurulmuştur.

1856 yılında fabrikaların sayısı 37'ye ulaşmış bulunuyordu. Buhar gücüyle işleyen harir fabrikalarının birbiri ardınca kurulması, bir yandan el mancinikleriyle ipek ipliği çekmekte olan küçük ve orta boy işletmelerin kapanmasına yol açmıştır. Ancak bu durum bir yandan da, fabrikaların gereksinim duyduğu çok miktarda kozanın üretilmesi için, ipek böcekçiliğine yönelisi arttırmıştır. Ne var ki daha çok koza üretmek amacıyla işletmelerin kapasitelerini asmaları, havalandırmaya yeterince önem verilmemesi ve özellikle bakım kurallarına ve temizliğe gerektiğince dikkat edilmemesi gibi nedenlerle 1856'dan itibaren, bölgede "Karataban" ve "Baygin" hastalıkları ortaya çıkmıştır. Hastalıkların başladığı 1856 yılında, Hüdavendigâr Vilâyeti'nin yas koza üretimi dört milyon kiloyu bulmaktaydı. Oysa kısa süre sonra, vilâyetin yıllık üretimi 400–500 bin ton dolaylarına düşmüştür.

1860 yılında Hüdavendigâr Vilâyeti'ndeki böcekliklerin hemen hepsinde hastalık bulunmaktaydı. Bu durum harir fabrikalarını ve koza-ipek ticaretini olumsuz yönde etkilemekteydi. Hastalığın yok edilebilmesi amacıyla bazı işletmeciler tarafından

Avrupa'dan tohum dis alimi yapilmasi, da, herhangi bir yarar saglanmaktan çok zarara yol açmisti. Çünkü özellikle Fransa'da "Karataban" hastaligi yaygin durumda idi.

Öte yandan 1869 yilinda Süveys Kanali'nin açilmasiyla, Avrupa'nin uzak-dogu ülkeleriyle ticaret baglantilari da önemli gelismeler ortaya çıkarmis; özellikle Çin ve Japon ipegi, bati pazarlarina çok daha ucuz fiyatlarla gelmeye baslamistir. Salgin hastaliklar ve Süveys Kanali'nin açilmasi Osmanli ipeğine ilgiyi azaltmisti. Bu durumda Bursa ve çevresinde üreticiler ipek böcekçiligini birakmaya baslamislar; dutluklar sökülerek çayir ve meralara dönüştürülmüştür.

2.2. Sanayi ile ilgili gelismeler

XVIII. yüzyilin, sonlarına gelindiginde, "ipek ipligi ve ipekli dokuma üretiminde uzmanlasmis bulunmasına karsin; Avrupa'daki sanayi devriminden uzak kalarak, yeni üretim tekniklerine uyum saglayamamis durumdaki Bursa'da, 2.000 dolayinda tezgâh bulunduğu saniliyor. Hizli çöküs, özellikle İngiltere ile imzalanan 1838 tarihli Ticaret Anlasmasi ile baslayan Bati'ya açilma programinin yarattigi dengesizlikten kaynaklanmaktaydi. Tüm Osmanli ülkesinde olduğu gibi, geleneksel ipek üretim merkezi olan Bursa'da da Bati'ya açilma, doğrudan doğruya Bati'ya hammadde üretmeye yönelik bir üretim asamasina göre plânlanmakta ve uygulanmakta idi.

1864 yilinda Bursa'yi gelen George Perrat ise, kentte irili ufakli 35 dolayinda fabrika bulunduğunu; bunlardan 6 veya 7'sinin Avrupalılara, kalanlarının da Ermeni, Rum ve Musevî'lere ait olduğunu yazmaktadır Ne var ki XIX. Yüzyil boyunca, hatta Cumhuriyet Döneminin ilk yıllarinda bile, Bursa'da sanayi kurumlarina ellerinde bulunduranlar, basta Fransiz'lar olmak üzere yabancilarla bunların denetimindeki levanten'ler ve yerli azinlik'lardir. Öte yandan "Muharrem Kararnamesi" ile kurulan ünlü "Düyun-u Umumîye" 1881 yilinda itibaren Bursa ipekçiligini güdümü altına almistir. Bir bakima Bursa'da koza üretimi, Düyun-u Umumiye'nin el koyduğu bu önemli gelire gereken önemi vermesi nedeniyle, altin çağini yasamistir.

1908'den itibaren-klâsik dokuma tezgâhlarının yerini döndürücü güçle çalışan modern tezgâhların bulunduğu fabrikalar almaya baslamistir. 1913–1915 Sanayi Sayimi'na göre Bursa'da yalnızca alti dokuma fabrikasi bulunmaktaydi ve bunlardan besi 1908'den sonra kurulmuşlardir.

2.3. Tarımsal etkinlikler

Osmanlinin ilk dönemlerinden itibaren, Bursa ve çevresinin tarımsal etkinlikler açısından da gelişmiş durumda olduğu bilinmektedir. İmparatorluğun kuruluş döneminde tarımsal toprağın genellikle "Osmanlı Tımar Sistemi"ne göre islenmesi esası uygulanmıştır. Kuruluş dönemi Osmanlı tarih yazarlarından, Bursa çevresindeki verimli tarım arazilerinin, günümüzdükine oranla daha küçük yönetim birimlerine ayrıldığını; buna karşılık kuskusuz günümüzdükinden çok daha geniş üretim birimlerinden oluştuğunu öğrenmekteyiz. Osmanlı Dönemi'nin ilk devlet çiftliği niteliğini kazanacak olan Karacabey Harası'nın temeli, XIV. yüzyıl ortalarında Mihaliç (Karacabey) ve Kırmastı'nın Osmanlı egemenliğine geçişleri sırasında atılmıştır.

XVII, Yüzyılda toprağa bağlı yapıların çözülmesine ve reyanın işlemekte oldukları toprakların tasarruf hakkını çeşitli yöntemlerle el değiştirmesiyle Bursa'nın yakın çevresinde de "ekâbir çiftlikleri"nin oluştuğu gözlenmektedir. Öte yandan Kesis Dağı'nda sayıları on binleri bulan yüzlerce sürü halinde "hassa koyunları" otlatılmaktadır. XIX. yüzyıldan

XX. yüzyıl geçilirken Bursa ve çevresindeki tarımsal etkinliklerin nitelik ve niceliği konusunda, ayrıntılı ve kesin bilgiler elde edilebilecek kaynaklar sınırlı ve yetersizdir. Bu kaynakların basında, 1869'dan itibaren yayınlanan salnameler ve basta yabancılar (Cuinet gibi) olmak üzere gezginlerin derleyip yayınladıkları gezi notları gelmektedir.

Genel bir yaklaşımla XIX. yüzyılın sonlarına doğru, Osmanlı İmparatorluğu'nda tarımsal alanda en gelişmiş bölgelerin basında Aydın ve Hüdavendigar vilâyetleri gelmekteydi (bu iki vilâyetin günümüzdükine Aydın ve Bursa illerinden çok daha değişik bir konumları vardı).

Oldukça ilkel yöntemler ve araçlarla yapılmakta olan bağcılık da Osmanlı ülkesinin öteki bölgelerine oranla daha gelişmiş durumdaydı, Bağcılıktaki bu gelişmeye paralel olarak, vilâyette, sarap üretimi de gelişmiştir. İmparatorluğun çeşitli vilâyetlerine ve bu arada basta İngiltere ve Rusya olmak üzere çeşitli ülkelere sarap satışı yapıyordu. Zeytincilik,

XIX. yüzyıl sonlarıyla XX. yüzyıl başlarında Bursa ve çevresindeki tarımsal etkinliklerin ön sırasında bulunmaktaydı. 1324 (1908) tarihli Hüdavendigar Vilâyeti Salnamesi'nde, bazı ilçelerdeki toprak dağılımına değgin bilgiler de yer almış bulunuyordu.

? **Bursa Merkez:** Tarla, bahçe, bağ ve zeytinlik, kestanelik, yoncalık ve çayır, sebze bahçesi olmak üzere toplam 436.820 dönüm tarımsal arazi 91.332 parça halinde bölünmüş durumdadır. Bu durumda işletme basına 4 dönüm ve 783 metre kare tarım arazisi düşmektedir.

? **Kirmasti (Mustafa Kemalpaşa):** Tarla, bahçe, bağ çayır-mera ve sebze bahçesi olmak üzere toplam 356.465 dönüm tarımsal arazi 45.476 parça halinde bölünmüş durumdadır. Bu durumda işletme basına 7 dönüm ve 839 metre kare tarım arazisi düşmektedir. Kirmasti'da ayrıca 15.000 dönüm tutarında tarım arazisi olan 4 çiftlik bulunmaktadır.

? **Mudanya:** Bu ilçede toplam 24.731 dönüm ve 504 metre karedir. Oysa tarlaların dağıtımını daha değişik nitelikte olup; toplam 98.615 dönüm tarla, 6.378 parça halindedir, işletmesine kişi başına düşen miktar 15 dönüm ve 462 metre karedir. Mudanya'da ayrıca yüz ölçümü verilmeyen 3 çiftlik bulunmaktadır.

2.4. Hayvancılık

Elimizde aydınlatıcı bilgilerin bulunmamasına karşın, bu dönemde, Bursa ve dolaylarında hayvancılığın önemli bir yer tutmakta olduğu sanılmaktadır. Daha Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından itibaren, Uludağ yöresi, büyük çapta hayvancılığın gelişmiş bulunduğu bir bölge idi. Bu dönemde tüm "Hüdavendigar Vilâyeti"nde yetistirilen hayvan sayısı, yaklaşık olarak 4.200.000 dolaylarında idi. Bu sayının önemli bir bölümün Bursa Sancığı'na ait olduğu sanılmaktadır. Bursa ve çevresinde özellikle koyun yetistirilmekte, elde edilen yünler imparatorluğun her yerinde alıcı bulmaktaydı. Ülke içi tüketimin dışında kalan Bursa yünleri, İzmir limanından dış ülkelere pazarlanmaktaydı.

2.5.1. 1906'da Hayvan Varlığı

İlçeler	At	İnek	Katir	Esek	Manda	Deve	Koyun	Keçi	Tiftik Keçisi	Toplam
Merkez	4613	7944	338	4978	1730	18	25875	34445	5	79946
Gemlik	1333	1705	282	1036	102	14	3980	13221	-	21673
Pazarköy	1580	2129	200	1793	304	10	3581	5960	-	15557
Karacabey	3211	7758	69	1368	2346	108	45432	10253	22	70477
Kirmasti	3280	13483	89	1854	3145	60	27000	22448	3	71362
Atronos	1913	11863	894	5017	94	135	28844	64492	25	113277
Mudanya	841	879	22	1264	74	-	3130	4242	-	10452
Yenişehir	2619	8793	89	2235	1751	48	18166	27158	-	60859
İnegöl	2062	6732	40	1932	1017	30	12684	19043	129	43669
1906 toplam	21.452	61286	2023	21477	10563	423	168602	201262	184	487272

1927 Toplam	12455	117473	1074	19738	24446	275	228981	176396	-	580838
----------------	-------	--------	------	-------	-------	-----	--------	--------	---	--------

Tablo: 6

H.1325 (1909) tarihli Hüdavendigâr Vilâyet Salnamesi'nde yer alan H.1322 (1906) yılı hayvan varlığına ilişkin bilgiler tabloda verilmiştir. Bu tabloda yer alan tüm hayvan varlığı toplamı 487.272'dir.

3. EGİTİM

Eğitim kurumunun temel ögesi okullar, Bursa sancagının sosyal yapılanmasında ekonomik ilişkilere oranla daha keskin bir şekilde etnik ve dinsel kimliklere göre yapılanmıştır. Müslümanların dışında Rum ve Ermenilerin de okulları vardı. Okulların kesin sayısı ve işleyişi hakkında ayrıntılı bilgiye sahip değiliz. Bursa merkez kazasında; Müslümanlara ait medrese, ibtidaiyye, rüstiye, Merkez Darü't-talimi, Bursa Harir Darü'ttalimi ve Bursa Hamid-i Ziraat-i Ameliyat mektebi gibi meslek okullarına karşın, 2 Rum idadîsi, 6 Rum rüstiyesi, 3 Ermeni rüstiyesi, 1 Musevî rüstiyesi, 2 Fransız ve 2 Amerikan rüstiyesi sancak merkezinde bulunmaktaydı.

Rumların, ayrıca, Karacabey, Mustafa Kemalpaşa, Gemlik ve Mudanya'da 1'er rüstiyesi, Ermenilerin Inegöl'de 2 rüstiyesi mevcuttu. Bursa'da sosyal yapılanmada farklılığın olduğu bir başka kurum da din idi. Sancak içinde yaşayan unsurların dinsel inanışlarına göre ibadet yerleri yapılmıştı. Bunlar, şehirdeki insan çeşitliliğini yansıtmaktadırlar.

1304 (1888) tarihli salnameden, çeşitli unsurların hem kaza merkezlerinde hem de kazalara bağlı köylerde bir arada yaşadıklarını öğrenebiliyoruz. Salnamede Bursa sancagina bağlı kaza merkezlerinde 38,172 Müslüman, 5,342 Rum ve 6,862 Ermeni'nin yaşadığı yazılırken, kazalara bağlı köylerde 51,152 Müslüman ve 14,376 Rum'un yaşadığından söz edilmektedir. Köylerde yaşayan Ermeni nüfustansa bahsedilmemektedir.³⁸

Balkan Savaşları'yla başlayan sürekli savaş hali, Bursa'nın da, özellikle nüfus bilesiminde ve ekonomik yapılanmasında önemli gelişmelere yol açmıştır. 1914 yılında, Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması uluslar arası dengeleri yerinden oynattığı gibi, Bursa'nın mevcut yapısını da sarstı. Savaşın başlamasıyla beraber, şehrin azınlık

nüfusunu oluşturan gruplar, özellikle Rumlar ve Ermeniler şehri terk etmeye başladılar.

³⁸ Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 14, Vilâyet Matbaası, Bursa, 1304 (1888), s. 72–73.

Bu durum, aynı zamanda, şehrin ekonomik yapısına da bir darbe oldu, zira şehirde, imalâti ellerinde bulunduranların çoğu bu azınlık gruplarından oluşuyordu. Böylece, 1914 yılında, savaşın başlamasından kısa bir süre sonra, Bursa'da ipek üretimi bir önceki yıla göre yarı yarıya düştü.”³⁹

Bursa, XIX. yüzyıl boyunca da Osmanlı ülkesinin eğitim ve öğretim etkinlikleri bakımından en gelişmiş durumdaki kentlerinden biriydi. Özellikle, imparatorlukta ayrıcalıklı haklara sahip İslâm dışı öğelerin, Bursa'daki eğitim ve öğretim kurumları hem nitelik, hem de nicelikleri yönünden ileri durumda bulunmakta idi.

Bursa'da, bu dönemin eğitim ve öğretim etkinliklerindeki gelişmeler, imparatorluk genelinde yürürlüğe konulan "islahat" girişimlerine kosut olarak yürümüştür. Bursa'da da, çağdas eğitim kurumlarının açılışı birbirini izlemeye başlamıştır.

1879 yılında, Bursa'da, bugünkü Milli Eğitim Müdürlüğü'nün görevini yapacak bir resmi daire kurulmuştur. 1882'de, "Maarif Müdürü"nü de katılımıyla düzenlenen bir toplantıda, "Asar" ve "Müsakkafat (bina)" vergisine, dörtte biri İstanbul'a gönderilmek üzere "Maarif hissesi" konulmuştur. 1886'da, Bursa "Maarif vergisinden İstanbul'a gönderilen pay azaltılmış; buna karşılık ipek ve tütünden alınan vergiler doğrudan doğruya "Maarif Nezareti"ne çıkarılmaya başlanmıştır.

³⁹ Eldem, Vedat, Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisâdi Şartları Hakkında Bir Tetkik, Ankara: Türkiye İis Bankası, 1970, s. 128.

3.1. H.1312 (1897) Hüdavendigâr Vilâyet Salnamesi'nde, Bursa ve Kazalarındaki Öğrenim Kurumlarıyla Öğrenci Sayıları

Öğrenci Okullar	sayısı
Bursa Mekteb-i İdadî Mülkiyesi	222
Bursa İdadî Askeriyesi	288

Bursa Askeri Rüstiyesi	276
Bursa Kiz Rüstiyesi	109
Mihaliç Rüstiyesi	55
Mudanya Rüstiyesi	33
Pazarköy Rüstiyesi	40
Umurbey Köyü Rüstiyesi	36
Kirmasti, Rüstiyesi	80
Atranos Rüstiyesi	27
Bursa Dar-ül muallimini	25
Bursa Harir Dar-ut talimi (ipekçilik okulu)	275
Bursa Hamidi Ziraat Ameliyat Mektebi	60
Bursa Rum İdadisi	157
Bursa Rum Rüstiyesi	685
Mihaliç Rum Rüstiyesi	110
Kirmasti, Rum Rüstiyesi	95
Gemlik Rum Rüstiyesi	331
Mudanya Rum Rüstiyesi	440
Bursa Ermeni Rüstiyesi	420
Bursa Ermeni Katolik Rüstiyesi	18
Bursa Musevi Alyans Mektebi	107
Bursa Amerikan Mektebi	220

Tablo: 7

Tablo 8’de de görüleceği gibi bu dönemde Bursa’da Ermeni, Amerikan, Rum, Musevî ve Müslüman okulları birlikte görülmektedir. Bu okulların sayıları ve buldukları yerler M.1897 tarihli Hüdavendigar Vilâyeti Salnamesinden faydalanılarak ortaya konmuştur.

3.2. 1318 (1902) Salnamesinde Müslim Ve Gayr-i Müslim Okulları

T Okullar	Okul sayısı	Öğrenci Sayısı		Toplam	G.Müslim
		Müslim			
İdadî	4	494	15	509	
Rüstiye	36	1.564	-	1.564	
İlk öğretmen Okulu	1	35	-	35	
Iptidaîye	3.682	118.291	-	118.291	
Gayr-i Müslim	193	-	16.817	16.817	
Ecnebi	8	-		629	

Tablo: 8

Bu tabloda ise 1902 salnamesine göre Bursa’da bulunan okul sayıları ve bu okullarda bulunan öğrenci sayıları Müslüman ve Gayr-i Müslim olarak ayrı ayrı verilirken toplam öğrenci sayısı da tabloda görülmektedir.

Bursa'nın ilk "Rüstiyesi" 1858 yılında kurulmuştur. 1845'de kurulan "Mekteb-i Fünun-u İdadî (Sonradan Askeri İdadî)" ve 1883'te kurulan "Mekteb-i İdadî-i Mülkî" ile

1864'de kurulan "Islahhane" (Sonradan Hamidiye Sanayi Mektebi) ve 1891'de öğrenime açılan "Hüdavendigâr Numune Çiftliği Ziraat Mektebi", Bursa ve çevresinde, daha bu yüzyıl sona ermeden çağdas eğitim ve öğretime geçildiğinin belirtileri sayılmak gerekir. Lise düzeyinde kurulan bu okullardan ikisinin meslekî ve teknik öğretime yönelmiş bulunması da ayrıca dikkat çekicidir. Nitekim kısa süre sonra "Dar-ül Muallimin" (Erkek Öğretmen Okulu) ve "Dar-ül Muallimat" (Kız Öğretmen Okulu) da, lise düzeyindeki bu eğitim kurumlarına katılacaktır.

3.3. 1906 Yılında Rüştiyeye Devam Eden Öğrenci Sayıları

OKULUN ADI	Öğrenci sayısı
Bursa Rüştiyeyi Askeriyesi	137 25 20 25 25
Bursa İnas Rüştiyesi	40 34 21 30 32
Mudanya Rüştiyesi Gemlik Rüştiyesi Mihaliç Rüştiyesi Kirmasti Rüştiyesi Pazarköy Rüştiyesi Atranos Rüştiyesi Umurbey Rüştiyesi Armutlu Rüştiyesi Kumla Rüştiyesi Inegöl Rüştiyesi Yenisehir Rüştiyesi Toplam	108 28 120 645

Tablo: 9

Bu tablo da ise 1906 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesine göre Bursa vilâyetinde bulunan orta öğretim kurumlarının buldukları yerleşim birimleri ve mevcut öğrenci sayıları verilmiştir.

3.4. 1909'da Bursa Sancagındaki İlkokullarla Öğrenci Sayıları

İlçesi	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı
Bursa	250	12917
Mudanya	24	1036
Gemlik	33	1731
Pazarköy	19	1152
Mihaliç	73	2473
Kirmasti	147	4541
Atranos	195	6881

Yenisehir	59	1482
Inegöl	60	3012
Toplam	869	35225

Tablo: 10

Bu tablo da ise 1909 Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesine göre Bursa vilâyetinde bulunan ilkokulların buldukları yerleşim birimleri ve mevcut okul ve öğrenci sayıları verilmiştir.

IV. BÖLÜM

HÜDAVENDİGAR VİLÂYETİ TESKİLÂTI

1. HÜDAVENDİGAR VİLÂYETİ

1864 yılındaki düzenlemelerle eyaletler kaldırılarak vilâyet örgütlenmesine geçilmiştir. Buna göre Anadolu Eyaleti su vilâyetlere ayrılmıştır.

? **Hüdavendigâr Vilâyeti:** Merkez sancagi Bursa, bağlı sancakları Karesi (Balıkesir), Kocaeli, Karahisarısahip(Afyon) ve Kütahya.

? **Ankara Vilâyeti:** Merkez sancagi Ankara, bağlı sancakları Bozok (Yozgat) Kayseri.

? **Aydın Vilâyeti:** Merkez sancagi İzmir, bağlı sancakları Aydın, Saruhan (Manisa) ve Mentese (Muğla).

? **Kastamonu Vilâyeti:** Merkez sancagi Kastamonu, bağlı sancakları Sinop, Çankiri ve Bolu.

16 Ocak 1871'de çıkartılan "Idare-i Umumîye-i Vilâyet" tüzüğü ile vilâyetler sancaklara, sancaklar kazalara ve nahiyeler de köylere ayrıldılar. Böylece yaklaşık günümüzdeki yönetim örgütlenmesine geçilmiş oldu.

2. HÜDAVENDİGAR SANCAGI

"Hüdavendigâr" sözcüğü Farsça olup, Türkçe karşılığı "hükümdar, büyük bey, hakan" anlamındadır. Bu sani ilk kullanan Osmanlı padişahi I. Murat'tir. Daha Orhan Gazi Dönemi'nde, ilk yönetsel bölünme gerçekleştirilip de fethedilen topraklar "sancak"lara bölündüğünde, Orhan Gazi'nin yönetimindeki Bursa'ya, dönemin livalarıyla uyumlu biçimde "Bey sancagi" denilmisti.

Ardili I. Murat, "Hüdavendigâr" sâniyle anildiği için, onun sancâğı olan Bursa da "Hüdavendigâr Sancâğı" adıyla anılmaya baslandı ve böylece süregeldi. Bursa'da yayımlanan ilk gazete olan Hüdavendigâr'ın birinci sayısında, gazeteye bu adın konulmasının gerekçesi açıklanırken, vilâyetin bu adla anılmasının nedeni de "hükûmdarlığın kaynağı eski baskent" olusuna bağlanmıştır.

Değişik tarihsel dönemlerde Bursa'nin merkezi olduğu, ancak eyalet ve vilâyet sınırlarının içinde kalan yönetim birimleri zaman içinde değişmekle birlikte aşağıda gösterilmiştir: "H.1287 (1871) tarihli örgütlenmeye göre Hüdavendigâr Vilâyeti'ne bağlı sancaklar: Merkez Sancâğı, Karesi Sancâğı, Kütahya Sancâğı, Karahisarşahip Sancâğı, Kocaili Sancâğı idi. Merkez sancâğı olan Bursa 'ya ise şu kazalar bağlı bulunuyordu: Gemlik, Mudanya, Tirilye (Zeytinbağı), Inegöl, Yenisehir, Mihaliç (Karacabey), Pazarköy (Orhangazi) ve Atranos (Orhaneli)."⁴⁰

"H.1290'da (1875) yapılan nüfus yazımında, Kirmasti (günümüzde Mustafa Kemalpaşa) da bir kaza olarak gösterildi."⁴¹ "1893 yılı kayıtlarında göre ise, Hüdavendigâr Vilâyeti'nin sancakları şunlardır: Merkez sancâğı, Kütahya Sancâğı, Ertugrul Sancâğı, Karahisar Sancâğı, Karesi Sancâğı."⁴² "Merkez Sancâğı'na bağlı kazalar ise şunlardır: Mudanya, Gemlik, Mihaliç, (Karacabey), Kirmasti (Mustafa Kemalpaşa) ve Atranos (Orhaneli)."⁴³ Görüldüğü gibi 1871 yılında Bursa Sancâğı'na bağlı olarak gösterilen Inegöl, Yenisehir ve Tirilye (Zeytinbağı), 1894 kayıtlarında yer almamaktadırlar. Bunlardan Yenisehir ve Inegöl, Ertugrul (Bilecik) Sancâğı'na bağlanmış; Tirilye (Zeytinbağı) ise Mudanya'ya bağlı bir bucak haline dönüştürülmüştür.

⁴⁰ Bkz. 1287 (1871) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 1, Hüdavendigâr Matbaası, Bursa. ⁴¹ H.1290 (1875) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 4, Hüdavendigâr Matbaası, Bursa, s.67. ⁴² H.1310 (1895) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 4, Hüdavendigâr Matbaası, Bursa, s.142. ⁴³ H.1310 (1895) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 4, Hüdavendigâr Matbaası, Bursa, s.142.

2.1. H.1325'te (1909) Hüdavendigâr Vilâyeti Sancak, İlçe, Bucak ve Köyleri

KAZALAR**BUCAK SAYISI VE
KÖY SAYISI****ADLARI****Merkez Sancagi**

Bursa	-	158
Gemlik	-	32
Mihalıç	-	72
Mudanya	2 Tirilye ve Emirali	24
Kirmasti	-	146
Atranos	Harmancik ve Gökçedag	195
Pazarköy	Cedid	31
Toplam	5	658

Ertugrul Sancagi

BILECIK	5 KÜPLÜ, YARHISAR, PAZARCIK, LEFKE, GÖLPAZAR	93
Söğüt	3 bozüyük, İnönü, mihalgazi	95
Yenisehir	1 Iznik	111
Inegöl	2 domaniç, yenice	134
Toplam	11	533

Kütahya sancagi Karahisar Sancagi

KÜTAHYA	8 ETRAFSEHIR, ALTUNTAS, TAVSANLI, ARMUTELI, VIRANCIK, EGRIBOZ, GÜREYI, GÜMÜS	419
Eskisehir	1 Seyitgazi	169
Uşak	2 Banaz Kuban	154
Simav	1 dagardi	125
Gediz	1 Saphane	88
Toplam	13	955

KARAHISAR	2 SUHUT, SINCANLI	152
Sandikli	3 Dazkiri, Seyhli, Kikler	237
Aziziye	1	70
Bolvadin	1 Ishakli	29

Toplam		502
--------	--	-----

Karesi Sancagi

BALIKESIR	5 BIGADIÇ, BALAT, KEPSUT KİRESUN, FIRAT	325
Ayvalik	-	11
Erdek	3 Edincik, Marmara, Pasalimani	38
Bandirma	2 Manyas, Kapidagi	83
Edremit	1 Avniye	103
Burhaniye	1 Emirabat	72
Sindirgi	-	71
Gönen	-	76
Balya	1 Ivrindi	151
Toplam	13	930

Hüdavendigâr Vilâyeti Toplamı

Liva adi	İlçe Sayisi	Bucak Sayisi	KÖy Sayisi
Merkez Bursa	7	5	658
Ertugrul	4	11	533
Kütahya	5	13	955
Karahisar	4	7	502
Karesi	9	13	930
Toplam	29	49	3.578

Tablo: 1

Bu tabloda 1909 tarihli Hüdavendigâr Salnamesi'nden faydalanılmıştır. Tabloda, bu tarihte Bursa merkez ve Bursa'ya bağlı birimlerin ilçe, bucak ve köy sayıları ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. Günümüzde rastlamadığımız birçok yerleşim biriminin ismine bu tabloda rastlamak mümkündür.

3. VİLÂYETİN YÖNETİMİ

Bursa vilâyeti ile ilgili olarak günümüzde mevcut 18 salname bulunmaktadır. Çalışmanın kapsamı çok geniş olduğundan bu çalışmaya ilk salnamelerden olan H.1287 (1870) tarihli salnamenin incelenmesiyle başlanılmış daha sonra araştırmaya Cumhuriyet dönemine ait H. 1346 (1927) salname ile son verilmiştir. Bu yıllar arasında Hüdavendigâr Vilâyetinde idari teşkilatta gerçekleşen

degisiklikler genelde savaslar, yabancilara verilen bir takim ayricaliklar , toprak kayiplari , çağdaslasma gibi iç ve dis etkenlere bagli olarak gerçeklesmistir.

3.1. 1287 (1870) Tarihli Bursa Vilâyet Salnamesi'ne Göre Hüdavendigâr Vilayeti'nin Yönetimi

“1287 (1870) tarihinde Bursa valisi olarak Müsir Ali Pasa'yi görmekteyiz.”⁴⁴

3.1.1. Erkan-i Vilâyet

“1287 (1870) tarihli Vilâyet salnamesine göre Müfettis-i Hükkam-i Vilâyet; Ahmet Saim Efendi, Defterdar-i Vilâyet; Salih Efendi, Mektub-i Vilâyet Muhammed Ali Efendi, Ziraat ve Nafia Müdürü Rasih Efendi'dir”.⁴⁵

⁴⁴ H. 1287 (1870)tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 1, Hüdavendigâr Matbaasi, Bursa, s.51. ⁴⁵ H. 1287 (1870) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 1, Hüdavendigâr Matbaasi, Bursa, s.51

3.1.2. Vilâyet Idare Meclisi

Meclis-i Idareler tasra idaresinde önemli organlar durumunda idiler. Vilâyet Idare Meclisleri İlber Ortaylı'ya göre; “genis ölçüde merkezi hükümet memurlarının otoritesinde yürütme yetkileri olan bir organ, denetim yetkisi olmayan fakat disiplin kurulu fonksiyonuna sahip bir kurulustu. Görev ve yetkileri; Idarî anlasmazliklari inceleme, mülkiyeye, adliyeye, maliyeye bayindirliğa ve miri mallara ait konularda müzakere ve karar merciidir. Müzakere edilecek konuların gündemini ise vali belirler.

H. 1287 Idare Meclisi söyleydi⁴⁶

Vali: Müsir Ali Pasa, (Aza-i Tabiiyyin)
Müfettis-i Hükkam-i Vilâyet, (Aza-i Tabiiyyin)
Defterdar-i Vilâyet , (Aza-i Tabiiyyin)
Mektub-i Vilâyet , (Aza-i Tabiiyyin)
Bas Kâtip: Esref Bey , (Aza-i Tabiiyyin)
Seyh Bahaddin Efendi (Aza-i Müntehiyyin)
Seyh Sait Efendi (Aza-i Müntehiyyin)

Abdalla Endum Aga (Aza-i Muntehiyyin)
Tekfur Aga (Aza-i Muntehiyyin)
Refik-i Ahmet Bey
Digeri Riza Efendi (müderriş)
Hülasa Mukayyidi Halid Bey
Mukayyid Resat Efendi (hevacigan)
Mukayyid Said Efendi

⁴⁶ H.1287 (1870) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 1, Hüdavendigâr Matbaası, Bursa, s.51.

3.1.3. Divan-i Temyiz-i Vilâyet

H.1287 (1870) tarihli salnameye göre Divan-i Temyiz-i Vilâyet'in reis'i, Müfettiş Hükâm-i Vilâyet'tir.

Divan-i Temyiz-i Vilâyet Üyeleri ⁴⁷

Müfettiş Hükâm Kâtibi: Osman Efendi
Baskâtip: Arif Bey
Cinayet kâtibi: Akif Efendi
Mukayyid: Nayap Efendi
Mukayyid: Miras Efendi

3.1.4. Vilâyet Muhasebe Kalemi üyeleri ⁴⁸

Bursa sancagi mukayyidi: Cemal Efendi
Digeri: Resit Efendi
Digeri: Riza Efendi
Refiki Istibnan Efendi
Digeri Ibrahim Efendi
Kütahya Mukayyidi: Hacı Hamdi Efendi
Digeri: Sabri Efendi
Refiki: Nuri Efendi
Karahisar Mukayyidi: Osman Bey
Refiki: Asim Bey
Digeri: Arif Efendi
Karesi Sancagi Mukayyidi: Sadik Efendi
Digeri: Hasan Efendi
Digeri: Nuri Efendi
Refiki: Hacı Mehmet Bey
Kocaili Sancagi Mukayyidi: Hasim Bey
Digeri: Nuri Efendi
Refiki: Riza Efendi
Digeri: Ahmet Efendi

⁴⁷ H.1287 (1870) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 1, Hüdavendigâr Matbaası, Bursa, s.52. ⁴⁸
H.1287 (1870) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 1, Hüdavendigâr Matbaası, Bursa, s.52.

3.1.5. Vilâyet-i Mektubu Kalemî⁴⁹

Mektub-i Muavini: Nuri Efendi
Müstevid: Nihad Efendi
Müstevid: Mehmet Efendi
Müstevid: Necati Bey
Mübeyyiz: Muhammed Efendi
Mübeyyiz: Talat Bey
Mübeyyiz: Sakir Efendi
Mübeyyiz: Canib Efendi
Mübeyyiz: Rakim Efendi
Mümeyyiz: Zahir Bey
Müsevid: Hacı Baha Efendi
Müsevid: Serif Efendi
Müsevid: Muhyihiddin Efendi
Mübeyyiz: Arif Efendi
Mübeyyiz: Nazif Efendi
Mübeyyiz: Hasan Efendi
Mübeyyiz: Mazhar Bey

⁴⁹ H.1287 (1870) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 1, Hüdavendigâr Matbaası, Bursa, s.53.

3.1.6. Evrak Odası Üyeleri⁵⁰

Evrak Müdürü: Resit Efendi
Karahisar Mukayyidi: Lâtif Efendi
Kütahya Mukayyidi: Vasif Efendi
Karahisar Mukayyidi: Sefik Efendi
Karesi Mukayyidi Refik-i: Kamil Efendi
Muavin: Ali Bey
Bursa Mukayyidi: Tevfik Efendi
Izmit Mukayyidi: Riza Efendi
Arzuhâl Mukayyidi: Agop Efendi

3.1.7. Matbaa-i Vilâyet⁵¹

H.1287 (1870) tarihli salnameye göre Vilâyet Matbaası müdürü Saib Efendi'dir. Bu tarihte Vilâyet Matbaası, Litografya Matbaası ve Hurufat Matbaası olarak iki ye ayrılmaktadır.

3.1.7.1. Litografya Matbaası

Memur: Necip Efendi
Kâtip: Hakki Efendi
Destgah Üstadi: Emin Efendi
Digeri: Vasil Efendi
Digeri: Hakki Efendi

Muvakkit Hademesi: Abdalla Aga

Digeri: Hamdi Efendi

• **Digeri:** Agop Aga

3.1.7.2. Hurufat Matbaasi

Muharrir: Sadik Efendi

Mütereccim: Artin Efendi

Ermenice Kâtibi: Begos Efendi

Ser Mürettip: Salih Efendi

Ermenice Mürettibi: Bedros Efendi

Destgahçı: Sakir Efendi

Türkçe Sakirdi: Agop Efendi

Digeri: Nazif Efendi

Digeri: Hüseyin Efendi

Diger: Maksut Efendi

Digeri: Pozanti Efendi

⁵⁰ H.1287 (1870) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 1, Hüdavendigâr Matbaasi, Bursa, s.53. ⁵¹
H.1287 (1870) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 1, Hüdavendigâr Matbaasi, Bursa, s.54.

3.1.7.3. Diger Üyeler

Vilâyet Tahrir Mümeyyizi: Nazmi Efendi

Muavin: Lutfullah Efendi

Vilâyet-i Ecnebi Kâtibi: Saib Efendi

Hükümet-i Tercümani: Artin Efendi

Vilâyet-i Ziraati Nafia Kâtibi: Ismail Bey

Hüdavendigâr Vilâyeti, H.1287 (1870) tarihli salnameye göre Merkez Sancagi, Kütahya Sancagi, Ertugrul Sancagi, Karesi Sancagi, Karahisarisahip Sancagi olmak üzere teskilâtlanmıştır.

3.2. BURSA SANCAGI

3.2.1. Memurun-i Liva ⁵²

Mutasarrif: Salih Efendi

Naip: Sururi Efendi

Müftü: Ibrahim Efendi

Muhasebeci: Tefvik Efendi

Tahrirat Müdürü: Cemil Bey

3.2.2. Meclisi Idare-i Liva

Meclis-i Idare-i Liva; meclis ve kalem olmak üzere ikiye ayrılır.

3.2.2.1. Meclis ⁵³

Mutasarrif efendi (reis)
Naip Efendi (aza-i Tabiiyyin)
Müftü Efendi (aza-i Tabiiyyin)
Muhasebeci Efendi (aza-i Tabiiyyin)
Tahrirat Müdürü Bey (aza-i Tabiiyyin)
Servet Bey (aza-i Müntehiyyin)
Mustafa Aga (aza-i Müntehiyyin)
Hristaki Efendi (aza-i Müntehiyyin)
Ishak Efendi (aza-i Müntehiyyin)

⁵² H. 1287 tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 1, Hüdavendigâr Matbaası Bursa, s.54. ⁵³ H. 1287 (1870) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 1, Hüdavendigâr Matbaası, Bursa, s.54.

3.2.2.2. Kalem

Katib-i Sani: Ahmet Sakir Efendi
Mukayyid: Ragip Efendi

3.2.3. Meclis-i Liva

Meclis-i Liva; meclis ve kalem olmak üzere ikiye ayrılır.

3.2.3.1. Meclis

Naip Efendi (reis)
Faik Bey
Emin Efendi
Necip Efendi
Agop Can Aga
Kigorif Aga
Mikirdiç Aga
Temyiz-i Hukuk Bas Kâtibi Nafiz Efendi
Cinayet Bas Kâtibi Mehmet Rifat Bey

3.2.3.2. Kalem

Temyiz-i hukuk kâtibi sanisi: xxxx Efendi
Mukayyid: Ismail Hakki Efendi
Cinayet Kâtibi sanisi: Mehmet Refik Efendi
Mukayyid: Abdulla Efendi

⁵⁴ H. 1287 (1870) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 1, Hüdavendigâr Matbaası, Bursa, s.54.

3.2.4. Liva-i Muhasebe Kalemi

Bas Kâtip: Ahmed Nazmi Efendi

Refik-i: Muhhiyiddin Efendi
İlmuhaber Mukayyid: Ali Efendi
Yevmiye Mukayyidi: Tevfik Efendi
Cetvel Mukayyidi: Galip Efendi
Maas Mukayyidi: Dervis Efendi
Refik-i: Osman Efendi
İlmühaber Mukayyidi: Sahin Efendi
Refik-i: Salih Efendi

3.2.5. Liva-i Tahrirat Kalemi⁵⁶

Müsevvid-i Evvel: Atif Bey
Müsevvidi Sani: Ahmed Bey
Mübeyyiz: Asaf Bey
Digeri: Vahid Bey
Digeri: Esref Efendi
Digeri: Hüseyin Efendi
Digeri: Ahmed Nazif Bey
Mukayyid: Sabri Efendi
Refik-i: Münir Efendi

3.2.6. Tahrir Komisyonu⁵⁷

Defterdar Efendi (reis)
Haci Ahmet Efendi
Haci Nazif Efendi

⁵⁵ H. 1287 (1870) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 1, Hüdavendigâr Matbaası, Bursa, s.55. ⁵⁶ H. 1287 (1870) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 1, Hüdavendigâr Matbaası, Bursa, s.56. ⁵⁷ H. 1287 (1870) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 1, Hüdavendigâr Matbaası, Bursa, s.57.

Yurgaki Aga
Kirmizyan Nasip Aga
Papasyan Agasi

3.2.7. Tahrir dairesi⁵⁸

Baskâtip: Sevki Efendi
Refik-i: Rasit Efendi
Tahsilâti Yevmiye Kâtibi Evveli: Hamit Efendi
Senedat Kâtibi: Muhammed Efendi
Vukuat Kâtibi Evveli: Ethem Efendi
Digeri Refik-i: Saadettin Efendi
Refik-i: Rafet Efendi
Refik-i: Zati Efendi
Refik-i: Hafız Nazif Efendi

3.2.8. Meclis-i Belde-i Bursa⁵⁹

Defterdar Efendi (reis)
Haci Mustafa Aga
Sarim aga
Muameleci oglu Süleyman Aga
Memleket Tabibi
Sandik Emini: Haci Said Efendi
Reis Muavini: Muhtar Efendi
Haci Nazif Efendi
Yurgaki Aga
Baskâtip: Tevfik Efendi
Mühendis Kâtibi: Refet Efendi

⁵⁸ H. 1287 (1870) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 1, Hüdavendigâr Matbaasi, Bursa, s.57. ⁵⁹ H. 1287 (1870) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 1, Hüdavendigâr Matbaasi, Bursa, s.58.

3.2.9. Mahkeme-i Ser'îye-i Bursa⁶⁰

3.2.9.1. Bab kalemi

Ali Fuat Efendi Kâtip (baskâtip)
Abdülkadir Necati Efendi (kâtibi sani)
Halit Bey
Mehmet Rakim Efendi
Ömer Resit Efendi
Ahmet Sabit Efendi
Süleyman Necip Efendi
Ahmet Hilmi Efendi
Mehmet Idris Efendi
Mehmet Emin Efendi
Mehmet Hakki Efendi

3.2.9.2. Kismet kalemi

Osman Efendi
Ali Riza Efendi
Mehmet Celaleddin Efendi
Hüseyin Hüsnü Efendi
Mukayyid Hüseyin Efendi
Mehmet Esat Efendi
Ismail Efendi
Mehmet Tahir Efendi
Abdalla Efendi

⁶⁰ H. 1287 (1870) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 1, Hüdavendigâr Matbaasi, Bursa, s.58.

3.2.10. Bursa Evkaf Dairesi⁶¹

Müdür: Haci Ahmet Efendi
Baskâtip: Salih Efendi
Mümeyyiz: Arif Efendi

Mübeyyiz: Hamdi Efendi
Mukayyidi Evvel: Sakir Efendi
Mukayyidi Sani: Riza Efendi
Koçan Kâtibi Evveli: Emin Efendi
Sanisi: Mahmud Efendi

3.2.11. Muhasebe Kalemi⁶²

Nukut-u Muhasebe Katib-i Evveli: Ali Efendi
Refiki: Tevfik Efendi
Digeri: Tahir Efendi
Tahsildar: Hasip Efendi

3.2.12. Eytam Sandigi Idaresi⁶³

Müdür: Nimet Efendi
Resit Kâtibi: Hakki Efendi

3.2.13. Bursa Menafi Sandigi Idaresi⁶⁴

Memur: Rasi Efendi
Kâtip: Riza Efendi
Sandik Emni: Esteban Efendi

⁶¹ H. 1287 (1870) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 1, Hüdavendigâr Matbaasi, Bursa, s.59. ⁶² H. 1287 (1870) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 1, Hüdavendigâr Matbaasi, Bursa, s. 59. ⁶³ H. 1287 (1870) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 1, Hüdavendigâr Matbaasi, Bursa, s.59. ⁶⁴ H. 1287 (1870) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 1, Hüdavendigâr Matbaasi, Bursa, s.59.

3.2.14. Bazi Memurin⁶⁵

Harir Fabrika-i Hümayun Müdürü: Mehmet Bey
Posta Müdürü: Hakki Efendi

3.2.15. Bizzat Merkez Mutasarrifligi Tarafından Idare Olunan Müdürlükler⁶⁶

3.2.15.1. Atranos Nahiyesi⁶⁷

? **Müdür:** İsmail Zühtü Efendi? **Naip:** Mehmed Sadik Efendi? **Kâtip:** Osman Efendi? **Vukuat Kâtibi:** İbrahim Efendi

3.2.15.2. Kirmasti Nahiyesi⁶⁸

? Müdür: Hasan Bey **Naip:** Ahmed Naim Efendi **? Kâtip:** Mustafa Efendi **? Vukuat**
Kâtibi: Süleyman Efendi **? Ziraat Müdürü Vekili:** Mustafa Efendi **? Kirmasti**
Menafi Sandigi: Hüseyin Efendi

⁶⁵ H. 1287 (1870) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 1, Hüdavendigâr Matbaası, Bursa, s.59. ⁶⁶ H. 1287 (1870) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 1, Hüdavendigâr Matbaası, Bursa, s.60. ⁶⁷ H. 1287 (1870) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 1, Hüdavendigâr Matbaası, Bursa, s.60. ⁶⁸ H. 1287 (1870) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 1, Hüdavendigâr Matbaası, Bursa, s.60.

3.2.15.3. Bilecik Kaymakamlığı⁶⁹

3.2.15.3.1. Memurini kaza ? Kaymakam: Ahmet Cevdet Bey **? Naip:** Mehmet Vasfi Efendi **? Müftü:** Ahmet Pir Efendi **? Mal Müdürü:** Sadik Efendi **? Tahrirat Müdürü:** Habil Efendi

3.2.15.3.2. Meclis-i Idare-i Kaza

? Kaymakam Efendi (reis) ? Naip Efendi ? Müftü Efendi ? Hacı Muhammed Aga ? Hacı Mustafa Bey ? Miras zade Minas Aga ? Mal Müdürü Efendi ? Tahrirat Müdürü Efendi

3.2.15.3.3. Meclis-i Deva-i Kaza⁷⁰

? Ali Bey ? Tigonos Efendi ? Agop Efendi ? Kâtip Numan Nabi Efendi

⁶⁹ H. 1287 (1870) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 1, Hüdavendigâr Matbaası, Bursa, s.60. ⁷⁰ H. 1287 (1870) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 1, Hüdavendigâr Matbaası, Bursa, s.62.

3.2.15.3.4. Menafi Sandigi Idaresi⁷¹

? Endun efendi? Hacı Mehmet Ağa? Ohannes Ağa? Ahmet Hilmi Efendi

3.2.15.4. Gemlik Kaymakamlığı⁷²

? Memurin-i Kaza ? Meclis-i Idare-i Kaza ? Meclis-i Deva-i
Kaza ? Refakat Memurları

3.2.15.5. Yenisehir Kaymakamlığı⁷³

? Memurin-i Kaza ? Meclis-i Idare-i Kaza ? Meclis-i Deva-i Kaza ? Refakat Memurları ?
Mezkûr Kaymakamlığa Mülhak: İznik Müdürlüğü ? Yenisehir Belediyesi ? Emlâk
Komisyonu

⁷¹ H. 1287 (1870) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 1, Hüdavendigâr Matbaası, Bursa, s.62. ⁷² H. 1287 (1870) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 1, Hüdavendigâr Matbaası, Bursa, s.62. ⁷³ H. 1287 (1870) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 1, Hüdavendigâr Matbaası, Bursa, s.63.

3.2.15.6. Mudanya Kaymakamlığı⁷⁴

? Memurin-i Kaza ? Meclis-i Idare-i Kaza ? Meclis-i Deva-i Kaza ? Refakat Memurları
? Mezkûr Kaymakamlığa Mülhak: Teserliye Müdürlüğü ? Mudanya Belediyesi

3.2.15.7. İnegöl Kaymakamlığı⁷⁵

? Memurin-i Kaza ? Meclis-i Idare-i Kaza ? Meclis-i Deva-i Kaza ? Refakat Memurları ?
Mezkûr Kaymakamlığa Mülhak: Bazarcık Müdürlüğü ? İnegöl Belediyesi ? Tahrir-i Emlâk
Komisyonu ? Menafi-i Umumîye Idaresi

3.2.15.8. Harmancık Kaymakamlığı⁷⁶

? Memurin-i Kaza ? Meclis-i Idare-i Kaza ? Meclis-i
Deva-i Kaza ? Refakat Memurları

⁷⁴ H. 1287 (1870) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 1, Hüdavendigâr Matbaası, Bursa, s.65. ⁷⁵ H. 1287 (1870) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 1, Hüdavendigâr Matbaası, Bursa, s.66. ⁷⁶ H. 1287 (1870) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 1, Hüdavendigâr Matbaası, Bursa, s.67.

3.2.15.9. Mihaliç Kaymakamligi⁷⁷

? Memurin-i Kaza? Meclis-i Idare-i Kaza? Meclis-ü Deva-i Kaza? Refakat
Memurlari? Menafi-i Umumîye Idaresi ? Emlâk Komisyonu? Belediye
Idaresi

3.3. KARESI SANCAGI⁷⁸

Memurin-i Liva
Meclis-i Idare-i Liva
Meclis-i Temyiz-i Liva
Meclis-i Idare-i Liva Kalemî
Meclis-i Temyiz-i Liva Kalemî
Liva Muhasebe Kalemî
Liva Tahrirat Kalemî
Karesi Tahrir Idaresi
Tahrir-i Emlâk Komisyonu
Tahrir-i Emlâk-i Seyyare Memurlari
Tahrir-i Emlâk Kalemî
Karesi Ticaret Mahkemesi
Karesi Belediye Dairesi
Karesi Evkaf Idaresi
Menafi-i Umumîye Sandigi
Bagli Kaymakamliklar
Ayvalik Kaymakamligi

⁷⁷ H. 1287 (1870) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 1, Hüdavendigâr Matbaası, Bursa, s.69. ⁷⁸ H. 1287 (1870) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 1, Hüdavendigâr Matbaası, Bursa, s.70.

Erdek Kaymakamligi
Edremit Kaymakamligi
Bigadiç Kaymakamligi
Soma Kaymakamligi

3.4. KÜTAHYA SANCAGI⁷⁹

Memurin-i Liva
Meclis-i Idare-i Liva

Meclis-i Temyiz-i Liva
Meclis-i Temyiz-i Liva Kalemi
Meclis-i Idare-i Liva Kalemi
Muhasebe Liva Kalemi
Tahrirat Liva Kalemi
Ticaret Mahkemesi
Belediye Meclisi
Tahrir Idaresi
Tahrir-i Emlâk Komisyonu
Tahrir-i Emlâk Kalemi
Menafi-i Umumîye Sandigi

3.5. KOCAELI SANCAGI⁸⁰

Memurin-i Liva
Meclis-i Idare-i Liva
Meclis-i Temyiz-i Liva
Meclis-i Temyiz-i Liva Kalemi
Meclis-i Idare-i Liva Kalemi
Muhasebe Liva Kalemi
Tahrirat Liva Kalemi
Izmit Ticaret Mahkemesi
Meclisi Belediye
Tahrir Idaresi
Tahrir-i Emlâk Komisyonu
Tahrir-i Emlâk-i Seyyare Memurlari
Tahrir-i Emlâk Kalemi Memurlari
Evkaf Idaresi
Arazi Kalemi
Memurini Mütferrika? Adapazari Kaymakamligi? Geyve Kaymakamligi? Kandira
Kaymakamligi ? Karamürsel Kaymakamligi

⁷⁹ H. 1287 (1870) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 1, Hüdavendigâr Matbaasi, Bursa, s.82. ⁸⁰ H. 1287 (1870) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 1, Hüdavendigâr Matbaasi, Bursa, s.91.

3.6. KARAHISARISAHIP SANCAGI⁸¹

Memurin-i Liva
Meclis-i Idare-i Liva
Meclis-i Temyiz-i Liva
Meclis-i Temyiz-i Liva Kalemi
Meclis-i Idare-i Liva Kalemi
Muhasebe Liva Kalemi
Tahrirat Liva Kalemi
Ticaret Mahkemesi
Meclis-i Belediye
Tahrir Idaresi
Tahrir-i Emlâk Komisyonu
Tahrir-i Emlâk-i Seyyare
Tahrir-i Emlâk Kalemi

Evkaf Idaresi
Arazi Kalemi
Menafi-i Umumîye Idaresi

⁸¹ H. 1287 (1870) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 1, Hüdavendigâr Matbaası, Bursa, s.99.

4. H.1346 (1927) BURSA VİLÂYET SALNAMESİNE GÖRE HÜDAVENDİGAR VİLÂYETİ'NİN SINIRLARI VE KAZALARI

“İncelenen yılda Bursa Vilâyeti, kuzeyde Marmara Denizi ve İzmit, doğuda Bilecik, Ertugrul, güneydoğuda ve güneyde Kütahya, batıda Balıkesir vilâyetleriyle çevriliydi.”⁸² “Bursa Vilâyeti'nin merkez kazası ile beraber Mudanya, Gemlik, Orhan Gazi (Pazarköy), Karacabey (Mihaliç), Mustafa Kemalpaşa (Kirmasti),Orhaneli (Atranos), İnegöl ve Yenisehir'den oluşan toplam dokuz kazası vardı.

Mudanya'nın Tirilye ve Emirali, Gemlik'in Armutlu ve Yalova, Orhan Gazi'nin Yeniköy, Orhaneli'nin Kocadağ ve Harmancık, ve İnegöl'ün Tahtaköprü ve Domaniç nahiyeleri de bu idarî bölümün içinde yer alıyordu.”⁸³

4.1. VİLÂYETİN YASAL TANIMI

“Osmanlı Dönemi'nden itibaren valilik hep önemli bir birim olmuştur. 1876 Kanun-i Esasî'nin bütün bir bölümü de vilayet'e ayrılmıştır.”⁸⁴ “II. Meşrutiyet Devri'nde tanzim ve meriyet mevkiine konulmuş olan 13 Mart 1329 / 1913 tarihli İdare-i Umumîye-i Vilayet Kanunu ile vilayet yönetimi düzenlenmiş ve bu kanun, 1426 sayılı Vilayet İdaresi Kanunu'nun nesir ve ilanına kadar (5 Mayıs 1929) yürürlükte kalmıştır. 1924 Anayasası'nın 89-91'nci maddeleri illere ayrılmış olup,

⁸² H.1346 (1927) Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Vilâyet Matbaası, Bursa, 1927,s. 65.

⁸³ H.1346 (1927) Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Vilâyet Matbaası, Bursa, 1927 s. 77.

⁸⁴ Kili, Suna-Seref Gözübüyük, Türk Anayasa metinleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları no:269, İstanbul, 1985, s. 27-61.

92-94'üncü maddelerinde de memur ile ilgili düzenleme yapılmıştır.”⁸⁵ 1927 yılında Bursa Vilâyeti'ne ait temel idarî esaslar 1924 Anayasası hükümlerine göre yürütüldüğünden, ilgili hükümleri belirtmekte yarar bulunmaktadır. 1924 Anayasası Altıncı Fasil

Mevad-i Müteferrika ? Madde 89- Türkiye coğrafi vaziyet ve iktisâdi münasebet nokta-i nazarından vilâyetlere, vilâyetler kazalara, kazalar nahiyelere münkasemdir. ? Madde 90- Vilâyetlerle sehir, kasaba ve köyler hükmî şahsiyeti haizdir. ? Madde 91- Vilâyetler umur-i tevsi-i mezuhîyet ve tefrik-i vezaif esasi üzerine idare olunur. Memurin: ? Madde 92- Hukuk-u siyasiyeye haiz her Türk ehliyet ve istihkakina göre devlet memuriyetlerinde istihdam olunmak hakkini haizdir.

? Madde 93-Bilumum memurlarin evsafî, hukuku, vezaifi, maas ve muhassasati ve suret-i nasb ve azilleri, ve terfi ve terakkileri kanun-i mahsus ile muayyendir.

? Madde 94-Kanuna muhalif olan umurda amire itaat memuru mesuliyetten kurtarmaz,

4.2. BURSA VALISI

1927 yılında Bursa valisi Hüseyin Fatin Bey (1873) idi. Mülkiyenin yüksek bölümünden mezun olan Fatin Bey, Balıkesir mutasarrıflığında iken Milli Mücadele'ye önemli hizmetlerde bulunmuş, Nisan 1921'de T.B.M.M. Hükümeti, Dâhiliye Vekâleti Vilâyetler İdaresi Umum Müdürlüğü'ne nakledilmiştir. "Beyaz seritli İstiklâl madalyasına sahip olan Hüseyin Fatin Bey 1955'te vefat etmiştir."⁸⁶

⁸⁵ Kili-Seref Gözübüyük, a.g.e., s.128-129.

⁸⁶ Çankaya, Mücellidoglu Ali, Yeni Mülkiye ve Mülkiyeliler, c:III, Ankara, 1968, s.738-739.

4.3. VALI'NIN GÖREV VE YETKİLERİ

"İcra ve infaz konusunda padisahın mutlak vekili olan valilerin yetkileri Tanzimat'tan sonra kısılmıştır. Muhassıllar ve Memleket Meclisleri valinin mülkî, mali, hukukî yetkilerini ele geçirmişlerdir. 28 Ekim 1852 Fermanı'yla tekrar yetkileri genişletilmiştir."⁸⁷

1927 yılında Bursa valisinin görev ve yetkileri 1913 tarihli İdare -i Umumîye-i Vilâyet Kanunu'nda yer alan hükümlere bağlıydı. Buna göre valinin görev ve yetkileri şöyleydi: "Vali, vilayette icra gücünün en büyük memuru ve her nezaretin vekil ve

temsilcisi idi (Md.: 20). Dahiliye Nezareti'nin teklifi ve Bakanlar Kurulu'nun kararıyla atanirdi (Md.: 8). “Vali, dâhil-i vilâyette kavaid ve nizamatın nesir ve ilâni, ve tamami-i tatbikini temin ile muvazzaf ve bunların kendisine tevdi ve bahseylediği bilcümle vezaifi ifa ve salâhiyeti Istimal ve devletin ve ahâlinin hukukunu vikaye ve nezaretlerin evamir ve talimatını icra ile mükelleftir.

? Vilâyet dâhilinde huzur ve asayişin temini, Efrad ve cemaat beyninde

hürriyet, müsavat ve adalet esaslarının tamami-i tatbik ve mahfuziyeti, ? Hukuk ve emniyet-i şahsîye ve tasarrufiyetinin temini masuniyeti, ? Her sınıf ahâlinin tekemmülât-i iktisâdiye ve ictimaiyelerine hizmet edecek

esbabin istihzar ve istikmalî, ? Istiklâl-i mehakime riayetle beraber adaletin mümkün olduğu kadar sürat ve suhuletle tevzi'i,

? Her sınıf ahâlinin fikren, ahlâken tekâmül etmelerine ve nail-i refah ve saadet olmalarını temin edecek surette nesir ve tamim-i maarife müstemirren sai olma,

? Ticaret ve sanayi ile ziraat ve sanayi-i zira'iyenin tekemmülât ve terakkiyatı, ? Sihhat-i umumiyenin muhafazası ve serait-i sihiyenin vilâyetin bilcümle devair ve suabati idaresi valinin taht-i teftis ve nezaretindedir. (Md: 23)

⁸⁷ Lewis, Bernard, Modern Türkiye'nin Dogusu, çev. M. Kiratli, T.T.K. Yayinlari, Ankara, 1970, s. 382.

? Vilâyetin muhafaza-i asayiş ve emniyetinden vali mesuldür. Vali, zabita-i adliyyeye ait vazifesini Usul- i Muhakamat-i Cezaîye Kanunu'nda muayyen olduğu veçhile İcra ve zabita-i mâniaya taallûk eden vazifesini de mülkiye ve nahiye memurları ve polis ve jandarma heyetleri vesayetiyle ifa eder. (Md: 24)

? Vali, dâhil-i vilâyette zuhur edeceğını müeyyide asar ve emaret gördüğü takdirde o mahalle mahsus olmak üzere muvakkaten idare-e örfiye ilânını Dâhiliye Nezareti'nden istizan eder. (Md.: 28)

? Vali; her sene dâhil-i vilâyette münasip göreceği zamanlarda devir ve teftis icrasına memurdur. (Md.: 30)

? “Rüesayi Memurin-i, vilâyetten her bir vali tarafından havale ve tevdi edilen işler üzerine icap eden tetkikati İcra ve malûmat ve mütalâalarını beyan eylemeye mecburdur.”⁸⁸

Yukarıda aynen verdiğimiz kanun hükümlerine göre 1927 yılının Bursa valisi, yasaların uygulanmasından, huzur ve güvenliğin sağlanmasından, hürriyet, esitlik ve adaletin

uygulanması ve korunmasından, eğitim hizmetlerinin yürütülmesinden, ticaret ve sanayinin geliştirilmesinden sorumluydu. Aynı zamanda vilâyetteki idarî birimlerin âmiriydi.

4.4. VALİLİK TESKİLÂTI

4.4.1. Müfettisler

1927 yılındaki Bursa Vilâyeti İdarî Teskilâtı içinde validen sonra müfettislik kurumu önemli bir yer alıyordu. Hiyerarşik sıralamada validen sonra gelen müfettisler bir bakıma idarî ve malî faaliyetlerin denetim yoluyla sağlıklı yürütülmesinden sorumluydular.

⁸⁸ Tönük, Vecibi, Türkiye'de İdare Teskilâtı'nın Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durumu, Kanaat Basım ve Cilt evi, Ankara, 1945, s. 235–237.

“Mülkiye Müfettisliği 23 Ekim 1331 (1915) tarihli tüzükle ihdas edilmisti. Müfettislerin görev ve yetkileri de 27 Ekim 1915 tarihli talimatla belirlenmiştir.”⁸⁹

“İncelediğimiz dönemde Jandarma Müfettisi Kaymakam Halil Fikri Bey idi. Malî birimlerin teftisinden sorumlu Divan-i Muhasebat Murakipleri ise; Ali Namik Bey, Yusuf Ziya Bey, Seyfüleddin Kamil Bey, Mehmed Hakki Bey idiler.”⁹⁰

4.4.2. Vilâyet İdare Meclisi

Meclis-i İdareler gerek kendi yapıları, gerekse vilâyet idaresindeki yerleri bakımından tasra idaresinde önemli organlar durumunda idiler. Vilâyet İdare Meclisleri, İlber Ortaylı'ya göre; “Geniş ölçüde merkezi hükümet memurlarının otoritesinde yürütme yetkileri olan ve devamlı toplanan bir organdı. Denetim yetkisi olmayan; fakat disiplin kurulu fonksiyonuna sahip bir kuruluştur.”⁹¹

I.Hakki Görelî'ye göre; “Vilâyet İdare Meclisi danıştay fonksiyonuna veya bölgesel idare mahkemesi fonksiyonuna sahiptir.”⁹² Görev ve yetkileri; İdarî anlaşmazlıkları inceleme, mülkiyeye, adliyeye, maliyeye, bayındırlığa ve miri mallara ait konularda müzakere ve karar merciidir. Müzakere edilecek konuların gündemini ise vali belirler.

1927 Idare Meclisi Söyleydi⁹³

Vali: Fatin Bey,

Defterdar: Memduh Bey,

Tahrirat Müdürü: Mehmed Riza Bey,

Umur-i Hukukîye Müdürü: Emrullah Bey,

⁸⁹ Göreli, İsmail Hakkı, İl İdaresi, Ankara, 1952, s. 107.

⁹⁰ H.1346 (1927) Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Vilâyet Matbaası, Bursa, 1927, s. 421.

⁹¹ Ortaylı, İlber, Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler, Ankara 1974, s.46.

⁹² Göreli, İl İdaresi, s. 360.

⁹³ H.1346 (1927) Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Vilâyet Matbaası, Bursa, 1927, s. 421.

Maarif Müdürü: Ali Haydar Bey, **Ser Mühendis:** Nuri Bey, **Sihhiye Müdürü:** Ali Kemal Bey, **Ziraat Müdürü:** Haydar Bey, **Ticaret Müdürü:** Mesud Bey.

“Vilâyet İdare Meclisi'nin seçilmiş üyeleri diğer kurullarda da görev alırlardı. Yani aynı zamanda nafia, ziraat, maarif vs. komisyonlarında da görevli idiler.”⁹⁴

4.4.3. Vilâyet-i Umumî Meclisi

Vilâyet-i Umumî Meclisi yılda bir kez toplanırdı. Geniş ölçüde merkezi hükümet memurlarının otoritesinde oluşan Vilâyet İdare Meclisi'nin aksine, Vilâyet Umum Meclisi, seçilmiş murahhaslardan oluşuyordu. Bu meclis umumî binaların yapımı, onarımı, devlet yolları, vilâyet yollarının yapımı, tarım ve ticaretin gelişmesi için gereken tedbirler, vergiler konularında görüşmeler yapardı.

Vilâyetin idare usulünde yetkilerin genişletilmesi ve görevlerin ayırımı (tevzi-i mezuniyet ve tefrik-i vezaif) esaslı 1293 ve 1924 seneleri anayasalarında yer almasına rağmen bunun uygulamasına bir türlü geçilememiştir. Nihayet 13 Mart 1329 (1913) tarihli İdare-i Umumîye-i Vilâyet Kanunu'yla vilâyetler bu kanunda belli mahalli görevlerde, ihtiyaç görüldüğü zaman, merkezden izin almadan ifa edebilmek için, bir dereceye kadar serbestlik kazandılar.

⁹⁴ Ortaylı, İlber, Tanzimattan Sonra Mahalli İdareler, Ankara 1974,s.46.

“Tabiatıyla bu görevin icap ettirdiği masrafları yapabilmek üzere de vilâyet özel idaresinden ve devlet bütçesinden gelirlerin devriyle müstakil bütçelere sahip oldular.”⁹⁵ 1913 yılında kabul edilen bu kanun ile İl Genel Yönetimi ve İl Özel Yönetimi, birlikte yeniden düzenlenmiş, İl Genel Yönetimi kısmi 1929 yılında 1426 sayılı kanunla kaldırılmıştır.

“İl Özel Yönetimi'ne ait hükümler ise 1987 yılında 3360 sayılı kanunla yapılan değişikliklerle halen yürürlükte bulunmaktadır.”⁹⁶ 1927 yılında, Bursa Vilâyet Genel Meclisi, validen başka 26 üyeden oluşuyordu. Bu üyeler Bursa Vilâyeti içinde yer alan bütün kazaları temsilen meclise katılıyorlardı. Mecliste Bursa Merkez Kazası 6, Orhaneli Kazası 4, Orhangazi Kazası 1, Inegöl Kazası 4, Karacabey Kazası 2, Gemlik Kazası 1, Mudanya Kazası 1, Mustafa Kemal Paşa Kazası 4, Yenisehir Kazası 3 aza ile temsil ediliyordu.

Vilâyet-i Umumi Meclisi Üyeleri Söyleydi⁹⁷

Reis: Vali Fatin Bey Bursa (Kazası) Azası: İsmail Hakkı Bey

" "	: Hacı Saffet Bey
" "	: Hoca Abdülkadir Efendi
" "	: Sefik Latif Bey
" "	: Gari Bey
" "	: Muhtar Bey
Orhaneli Azası	: Sehri Bey
" "	: Osman Hamdi Efendi
" "	: Osman Mehmed Efendi
Inegöl Azası	: Emin Efendi
Gemlik Azası	: Faik Bey

⁹⁵ H.1346 (1927) Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Vilâyet Matbaası, Bursa, 1927, s. 373. ⁹⁶ Tortop, Nuri, Mahalli idareler, T.O.D.A.İ.E. Yayınları, no: 237,4.Baskı, Ankara, 1991, s.4. ⁹⁷ H.1346 (1927) Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Vilâyet Matbaası, Bursa, 1927, s. 421–422.

4.4.4. Daimi Encümen

Bursa Vilâyeti'nde bir de Encümen-i Daimi olarak görev yapan kuruluş vardı.

Vilâyet bütçesinin hazırlanmasında ve masrafların yapılmasını kontrolde, oldukça önemli salâhiyetlere malik olan Daimi Encümen'in "Reis"i valiydi. Daimi Encümen Üyeleri Vilâyet Umum Meclisi üyeleri arasından seçilirdi.

1927 yılında Bursa Vilâyeti Daimi Encümeni Bursa, Inegöl, Mudanya ve M. Kemalpaşa kazalarını temsil eden 4 üyeden oluşuyordu. Bu 4 üyenin Umumî Meclis üyeleri olması, Daimi Encümen'in sık sık toplanma güçlüğü içinde olması nedeniyle, günlük işlerini bu kurallara devrettiğine işaret etmektedir.

4.4.5. Ahz-i Asker Kalemi ve Ahz-i Asker Subeleri

Bursa Asker Alma Kalemi'nin başında bir albay bulunuyordu. Ayrıca iki subay ile birer "muamelât memuru " ve tabur hesap memuru görevliydi. Bursa'da, Bursa Askerlik Subesi ile Çekirge Askerlik Subesi bulunmaktaydı.

4.4.6. Adli Birimler

1927 yılında Bursa Adliyesi'nde yer alan birimler aşağıdaki ünitelerden oluşuyordu: "Ağır Ceza Mahkemesi, Müdde-i Umumiye (Savcılık), Birinci Hukuk Mahkemesi, İkinci Hukuk Mahkemesi, Ceza Mahkemesi, Müstantiklik (Sorgu Hâkimliği), İcra Dairesi, Adli Tabiplik, Mahkeme Kalemleri ve Baro Heyeti."

4.4.7. Dâhiliye Vekâletine Bağlı Birimler

4.4.7.1. Birim Sorumluları

"Tahrirat Müdürü, Umur-i Hukukîye Müdürü, Jandarma Alay Kumandanı, Polis Müdürü, Altıncı Seyyar Jandarma Alay Kumandanı, Posta ve Telgraf Bas Müdürü, Nüfus Müdürü, İskân Müdürü, Posta ve Telgraf Fen Müfettişi, Posta ve Telgraf Muamelât Müfettişi, Posta ve Telgraf Merkez Müdürü, Muhasebe-i Hususîye Matbaa Müdürü, Hapishane Müdürü."⁹⁸

4.4.7.2. Jandarma Alayı

"Jandarma alayı genel emniyet ve asayisi koruyan kanun, nizamname ve

talimatnameler hükümlerinin teminini sağlayan askeri bir inzibat kuvvetidir. Her mahallin, jandarma kumandanı maiyetlerinin, emir ve idare, talim ve terbiyesinden ve mintikaların emniyet ve asayisinden mafevklerine karşı mesul olup emniyet-i umumîye-i muhafaza ve asayisin bekasını ve kavinin ve nizam-ı devletin İcra-i ahkâmî temine müteallik muamelâtın dolaylı mercileri mahallin en büyük mülkiye memurudur. Mahallin en büyük mülkiye memuru tarafından kanun dairesinde vuku bulan tebligat ve talepler jandarma kumandanları ifaya mecburdur.”⁹⁹

1927’de Bursa’daki Jandarma Alayı’nda Su Görevliler Vardı:

“Kumandan Muavini, Binbasi, Mülhak, Kidemli Yüzbasi, Mülhak Muavini, Birinci Mülâzim, İkinci Sınıf Muamelât Memuru, Hesap Memuru Muavini, Merkez Bölük Kumandanı, Merkez Takım Kumandanı, Kestel Takım Kumandanı.”¹⁰⁰

⁹⁸ H.1346 (1927) Hüdavendigar Vilâyeti Salnamesi, Vilâyet Matbaası, Bursa, 1927,s. 424.

⁹⁹ Tönük, Vecibi, Türkiye’de İdare Teskilâtı’nın Tarihi Gelişimi ve Bugünkü Durumu, Kanaat Basım ve Cilt evi, Ankara, 1945, s. 239.

¹⁰⁰ H.1346 (1927) Hüdavendigar Vilâyeti Salnamesi, Vilâyet Matbaası, Bursa, 1927,s.425.

4.4.7.3. Polis

2 Mayıs 1329 tarihli Polis Nizamnamesi’ne göre vilâyetlerde umumiyetle Polis Müdürü istihdam olunurdu. Bazı vilâyetlerde, adli ve idari işlere bakan iki "Merkez Memuru" görevliydi. Merkez memurluğu teşkil olunmayan mahallerde bu vazife, iki ser komiser veya ikinci komiser marifetiyle yürütülür ve maiyetlerinde lüzumu kadar komiser muavini ve polis sivil memuru bulundurulur. Polis, emniyet ve asayis-i umumiyenin devam ve istikrarını temin ve halkın. Can ve mal irzini muhafazadır.

1927 yılında Bursa Vilâyeti’nde polis teşkilatı şöyleydi: “Ser Komiser (2) , İkinci Komiser (4), Muavin (1), Polis Memuru (76) ile iki Telefon Memuru vardır.”¹⁰¹

4.4.7.4. Altıncı Seyyar Jandarma Alayı

“Bu alaydaki görevliler şunlardı: Mülhak, Hesap Memuru Muavini, İkinci Sınıf Tüfekçi Ustası, Alay Tabibi, Birinci Piyade Bölük Kumandanı, Birinci Piyade Takım Kumandanı, İkinci Piyade Bölük Kumandanı, İkinci Piyade Takım Kumandanı, Üçüncü

Piyade Bölük Komutani.”¹⁰²

4.4.7.5. Posta Telgraf Bas Müdüriyeti

“Bu birimdeki görevliler sunlardır: Muhasip-i Mesul, Bas Katib, Tahrirat Kâtibi, (5 kişi), Veznedar, Ambar Memuru, Muhasebe Kâtibi.”¹⁰³

¹⁰¹ H.1346 (1927) Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Vilâyet Matbaasi, Bursa, 1927,s.425. ¹⁰² H.1346 (1927) Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Vilâyet Matbaasi, Bursa, 1927,s. 426. ¹⁰³ H.1346 (1927) Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Vilâyet Matbaasi, Bursa, 1927, s. 426.

4.4.7.6. Nüfus Müdüriyeti

Sicil-i nüfus müdür ve memurlari ile kâtipleri nüfus kanun ve nizamnamesinde yazili muameleleri yapmakla mükelleftirler. Kendilerine verilecek vukuat ilmuhaberlerine mukabil dip koçanlarini derhâl imza ile getirenlere ifa etmege ve bu ilmuhaberleri nihayet 10 gün içinde vukuat defterlerine ve sicil-i nüfusa kaydeylemeye mecburdurlar.

“Her sene, sinn-i mükellefiyete dâhil olacaklari, mükellefiyet-i askeriye kanunu ahkâmına tevfikân, nüfus kayitlarini ihraç ve ait olduğu mahalle ita etmek, nüfus idarelerine ait vezaiftendir. 1927’de Bursa Nüfus Müdüriyeti Kalemi’nde bir baskâtip ve ikinci ve üçüncü kâtip unvaniyla anılan iki memur görev yapmaktaydi.”¹⁰⁴

4.4.7.7. Iskân Kalemi

“Valinin emri altında iskân islerini gören bir birimdir. Muhacirleri, mültecileri, göçebeleri ve naklolunanlari yerlestirme, bunlara verilecek yerleri dagitma ve inşaata bakarlardı.”¹⁰⁵

Iskân Müdüriyeti'nin görevlileri sunlardı: “Mutemet ve Tavidat Memuru, Kâtip, Iskân ve İstatistik Memuru, Iskân ve İstatistik Kâtibi, Sevk ve İase Kâtibi, Tefviz Kâtibi, Kondüktör.”¹⁰⁶

4.4.7.8. Muhasebe-i Hususîye Kalemî

“Bu birimde bulunan görevliler suhlardı: Muavin, Merkez Kâtibi İcmal Kâtibi, Varidat-i Umumîye Tahakkuk Memuru, Varidat-i Umumîye Tahakkuk Muavini, Akarat-i Hususîye Kâtibi, Evrak Mukayyid ve Mübeyyizi.”¹⁰⁷

¹⁰⁴ Tönük, İdarî Teskilât, s.242.

¹⁰⁵ Tönük, a.g.e.,s.275.

¹⁰⁶ Tönük, a.g.e.,s.427.

¹⁰⁷ H.1346 (1927) Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Vilâyet Matbaası, Bursa, 1927,s. 428.

4.4.7.9.Vilâyet Matbaası

“Katib ve Sandık Emîni, Bas Mürettip (4), Transport Memuru, Makinist, Makinist Muavini, Mücellit, Mücellit Muavini, Tas silici, Kâğıt Verici, Zimbacı.”¹⁰⁸

4.4.7.10.Umumî Hapishane

“Katib, Ser Gardiyan, Gardiyan (7), Gardiyan (1 K a d i n) .”¹⁰⁹

4.4.8. Maliye Vekâleti’ne Bağlı Birimler

4.4.8.1. Birim Sorumluları¹¹⁰

- ? **Defterdar:** Memduh Bey
- ? **Kadastro Reisi:** Selahaddin Bey
- ? **Varidat-i Mahsusa Bas Müdürü:** M ü n hal Bey
- ? **Tütün idare-i Inhisariyesi Bas Müdürü:** Necip Bey
- ? **Varidat-i Mahsusa Merkez Müdürü:**'Ruhi Bey'
- ? **Emlâk-i Milliye Müdürü:** İlhami Bey
- ? **Tapu Müdürü:** Hakki Bey

4.4.8.2. Muhasebe Kalemî:

“Vilâyet dâhilindeki devlet, emval ve emlakinin idare ve muhasebesiyle, varidatinin tahsil ve yapılması gereken masrafları tespit ve tahakkuk ettirerek hak sahiplerine tediyesini mevzuu usul ve kanunlarına göre ikmal ve ifa ile mükellef olan

birimdir.”¹¹¹

¹⁰⁸ H.1346 (1927) Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Vilâyet Matbaası, Bursa, 1927, s. 428.

¹⁰⁹ H.1346 (1927) Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Vilâyet Matbaası, Bursa, 1927,s.428. ¹¹⁰ H.1346 (1927) Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Vilâyet Matbaası, Bursa, 1927,s. 428. ¹¹¹ Tönük, İdarî Teskilât, s.238.

“Defterdarın yanındaki Muhasebe Kalemi'nde: Muhasebe Mümeyyizi, Muhasebe-i Vilâyet Kâtibi, Merkez Kâtibi, Muhasebe Katibi (13), Muhasebe İmar ve İskan Memuru, Veznedar (2) görev yapmakta idi.”¹¹² Vilayetlerde defterdarın idaresi altında Varidat Müdürü, Kadastro Reisi, Tütün İdare-i İnhisariyesi Bas Müdürü, Emlak ve Tapu müdürleri bulunurdu.

4.4.8.3. Varidat Kalemi

Vergilerin tarh ve tahakkuk muamelelerini kanunî miadında ifa ettirmek ve tahakkuk eden varidatı tahsilât servisine vermekle görevli olan bu kalemde: Varidat Müfettişi Memuru, Varidat Mümeyyizi, Varidat Katibi (8) görev yapmaktaydı.¹¹³ Varidat Müdürleri mülhak kazalara ait tahakkuk muamelelerini defterdar namına takip ederek zamanında icra edilmesini temin eyleyecek tedbirleri alırdı.

4.4.8.4. “Tahakkuk ve Tahsil Kalemi”¹¹⁴

Varidat ve Milli Emlâk servisleri tarafından tahakkuk ettirilip tahsile hazır hale getirilmiş olan tahakkukati tahsil eden bu kalemde su görevliler çalışmaktaydı:

- ? Merkez. Birinci Sube, Birinci Kisim. Tahakkuk Memuru,
- ? Merkez Birinci Sube, Birinci Kisim Tahakkuk Memuru Muavini,
- ? Merkez Birinci Sube, Birinci Kisim Tahakkuk Kâtibi,
- ? Merkez Birinci Sube, Birinci Kisim Teblig Memuru,
- ? Merkez Birinci Sube, ikinci Kisim Tahakkuk memuru,
- ? Merkez Birinci Sube, İkinci Kisim Tahakkuk Memuru Muavini,
- ? Merkez Birinci Sube, ikinci Kisim Kâtibi,

¹¹² H.1346 (1927) Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Vilâyet Matbaası, Bursa, 1927,s.428–429. ¹¹³ H.1346 (1927) Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Vilâyet Matbaası, Bursa, 1927,s.429. ¹¹⁴ H.1346 (1927)

Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Vilâyet Matbaası, Bursa, 1927,s.431.

? Merkez Birinci Sube, İkinci Kısım Teblig Memuru,

? Merkez İkinci Sube, Birinci Kısım Tahakkuk Memuru,

? Merkez İkinci Sube, Birinci Kısım Tahakkuk Memuru Muavini,

? Merkez İkinci Sube, Birinci Kısım Tahakkuk Kâtibi

4.4.8.5. Emlâk-i Milliye Kalemi

“Vilâyetlerde, vilâyet merkez ve mülhakatında devlet vazifelerini ifa için yapılmış umumî ve resmi binaları idare ve muhafaza etmek, devlete ait umumi malların idaresi ile mükellef olan bu müdüriyet kaleminde de: Bas Katib, Katib (2), Müzayede Memuru, Evrak Dosya memuru ve mübeyyiz görev alıyordu.”¹¹⁵

4.4.8.6. Tütün İdare-i Inhisariyesi Bas Müdüriyeti

“Bas Muhasebeci, Muhasebe Memuru, Muhasebe Refiki (4), Veznedar, Veznedar Muavini, Sicil Müdürü, Sicil Kâtibi, Evrak Âmiri, Evrak Mukayyidi, Muhakamat Müdürü, Avukat, Muhakamat Kâtibi, Satis Müdürü, Satis Muhasibi, Takibat Kâtibi, Bayiler Müfettişi, Satis Memuru, ikinci Gise Memuru, Ziraat Müdürü, Ziraat Muhasibi, Tahrir Memuru (5), Ambarlar Kontrolörü, Muhammen ve Manipülâtör, Muhammen, Fen Mubassiri, Muhammen Muavini, Kantarci, Postacı ve Mutemet, Yaprak Ambar Memuru, Yaprak Ambar Kâtibi.”¹¹⁶

4.4.8.7. Tapu Kalemi

“Tapu Bas Kâtibi, Tapu Kâtibi, Merkez Tapu, Memuru, Merkez Tapu Kâtibi (3)
.”¹¹⁷

¹¹⁵ H.1346 (1927) Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Vilâyet Matbaası, Bursa, 1927,s.431. ¹¹⁶ H.1346 (1927) Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Vilâyet Matbaası, Bursa, 1927,s.432. ¹¹⁷ H.1346 (1927) Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Vilâyet Matbaası, Bursa, 1927,s.433.

4.4.9. Maarif Vekâletine Bağlı Birimler

4.4.9.1. Birim Sorumluları

“Maarif Müdürü Haydar Bey, Erkek Lisesi Müdürü, Askeri Lise Müdürü, Kız. Muallim Mektebi Müdürü, Tatbikat Müdürü, Sanayi Mektebi Müdürü”.¹¹⁸

4.4.9.2. Müfettisler

“Maarif teskilâtında teftis sistemi önemli bir birimdi. 1927 yilındaki mevzuata göre Maarif Müdürü'nün görevleriyle, teftis esasları şöyle düzenlenmişti: Maarif Müdürleri, Maarif-i Umumîye Vekâleti'nin vilâyetlerde re'sen memuru olup vezaif-i esasîyesi idarî ve teftisi olmak üzere iki kısımdır. Müfettislerin görevlerini nasıl izleyeceklerini belirten bir talimatname 1316 yılında yayınlanmıştır. Müfettisler bu talimatnameye göre teftis, tahkikat, talimat ve irsat gibi vazifeyle yükümlüdürler.”¹¹⁹ “1927 yılında Bursa Maarifi'nde bes İlk Tedrisat Müfettisi, bir de Sıhhiye Müfettisi görev yapmaktaydı.”¹²⁰

4.4.9.3. Maarif Müdüriyeti Kalemî

“Maarif Müdürlüğü'ne bağlı bu kalemde ise Bas Kâtip ve yanında iki kâtip görev yapmaktaydı.”¹²¹

¹¹⁸ H.1346 (1927) Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Vilâyet Matbaası, Bursa, 1927,s.433. ¹¹⁹ Koçer, Hasan Ali, Türkiye'de Modern eğitimin Doğusu ve Gelisimi, M.E.B. Yayınları: 2168 Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi: 479, İstanbul, 1991, s. 187. ¹²⁰ H.1346(1927) Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Vilâyet Matbaası, Bursa,1927, s.434. ¹²¹ H.1346 (1927) Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Vilâyet Matbaası, Bursa, 1927,s.434.

4.4.9.4. Bursa Merkez Okulları

Mart 1329 (1913) yılında idare-i Urnumiye-i Vilayat Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden sonra, çıkarılması bu kanuna bağlı bulunan "Tedrisati İptidâîye Kanunu " aynı yılın Eylül ayında çıkarılmıştır. Bu kanun ile ilkokulların islahı işi ele alınmış, okul öncesi eğitim kurumlarının da açılmasına imkân sağlanmıştır. İlköğretimde olduğu gibi Orta Öğretim için de 1912 yılında bir "Tedrisat-i Taliye" Kanun Lâyîhasi hazırlanmış; fakat geçici kaydıyla da olsa kanun halini alamamıştır. Bu esnada rüstiye kaldırılmış,

idadi teskilatinin kurulmasına gidilmiştir. Bu idadîlerin son iki yıllarında idadîler Genel, Ziraat, Ticaret ve Sanat kollarına ayrılmıştır. Tedrisat-i İptidaîye Kanun-i Muvakkati ve yine aynı yıl yürürlüğe giren Idare-i Umumîye-i Vilayat Kanunu ile her vilâyette bir Öğretmen Okulu açılmaya başlanmıştır.

Milli Eğitim'e ait çalışmalar bu kanunlarla kalmayıp Özel Idare'nin, Türk Ocagi'nin, Muallimler Birliği'nin açtığı Halk Okutma Mektebi denilen gece mektepleri de vardı. Bir de Lisan Eğitim Dershanesi bulunup, bu dersane Türk Ocagi tarafından açılmıştır.

“Bursa Vilâyeti içinde açılan Halk Okutma Mektepleri’ndeki öğrenci sayısı toplam 1285’ti.”¹²² Vilâyetteki kütüphaneler zengin bilgi hazinesiydiler. Kitaplar içinde 5–6 yüz sene evvel ciltlenmiş ve süslenmiş değerli nüshalar mevcuttur. “1927 yılında Bursa’da faaliyette bulunan mevcut matbaa sayısı dörttür. Bunlar Vilâyet, Muayyen, Hilal, Orhaniye ve Kardes matbaalarıdır. Ayrıca ilde Hüdavendigâr, Bursa, Ertugrul, Yoldas, Kardes, Arkadas, Millet Yolu, Yeni fikir, Yeşil Büro ve Yeşil Bursa adlı gazeteler yanında ayda bir defa olarak çıkarılan Ticaret ve Sanayi Odası Mecmuası da 1926 yılından itibaren yayınlanmaktaydı.”¹²³

¹²² H.1346 (1927) Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Vilâyet Matbaası, Bursa, 1927,s.309. ¹²³ H.1346 (1927) Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Vilâyet Matbaası, Bursa, 1927,s.333.

4.4.10. Nafia Vekâletine Bağlı Birimler

4.4.10.1. Birim Sorumluları

Bas Mühendis, Su İşleri Müdürü, Su İşleri Bas Mühendisi, Su İşleri Mühendisi, Devlet Yolları Mühendisi (2), Mudanya Simendiferi, Devlet Yolları Fen Muavini (3), Devlet Yolları Fen Namzedi (2), Su işleri Memuru¹²⁴ 14 Mart 1329 (1913) tarihli Nafia memurlarının suret-i tayin ve azilleri hakkındaki nizamnamede, vilâyet ve eviyede basmühendis ve mühendis bulunmakla olup bunların intihap ve tayinleri Nafia Nezareti' ne aittir.

4.4.10.2. Nafia Kalemi

“Bas Kâtip, Devlet Yolları Bas Kâtibi ve Muhasibi, Bas Kâtip Muavini ve Ambar Memuru.”¹²⁵

4.4.11. Ziraat Vekâletine Bagli Birimler

4.4.11.1. Birim Sorumlulari

“Müdür, Ziraat Mektebi Müdürü, ipekçilik Mektebi Müdürü, Ipekçilik mektebi Müdür Muavini, Merkez Ziraat Memuru, Ipek Kontrol Memurlari (4).”¹²⁶

4.4.11.2. Müdüriyet Kalemi¹²⁷

Kâtip, Makinist.

¹²⁴ H.1346 (1927) Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Vilâyet Matbaasi, Bursa, 1927,s.438. ¹²⁵ H.1346 (1927) Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Vilâyet Matbaasi, Bursa, 1927,s.438. ¹²⁶ H.1346 (1927) Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Vilâyet Matbaasi, Bursa, 1927,s.438. ¹²⁷ H.1346 (1927) Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Vilâyet Matbaasi, Bursa, 1927,s.438.

4.4.11.3. Ziraat Mektebi

“Kimya-Fizik Muallimi, Sebzeçilik-Bagcılık Muallimi, Escar Muallimi, Ziraat-i Umumîye Muallimi, Nebatat -Muallimi, Sütçülük-Aricilik Muallimi, Tavukçuluk Muallimi, Türkçe-Fransızca Muallimi, Böcekçilik Muallimi, Ambar memuru, Makinist, Muhasib-i Mesul.”¹²⁸

4.4.12 Sihhiye ve Muavenet-i İçtimaîye Vekâletine Bagli Birimler

“Müdür, Kâtip, Merkez Hükümet Tabibi (2),Merkez Sihhiye Memuru (3).”¹²⁹

¹²⁸ H.1346 (1927) Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Vilâyet Matbaası, Bursa, 1927,s.438. ¹²⁹ H.1346 (1927) Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Vilâyet Matbaası, Bursa, 1927,s.439.

V. BÖLÜM

HÜDAVENDİGAR VİLÂYETİ EKSENİNDE İDARE-I

UMUMÎYE-I VİLÂYET NİZAMNAMESİNE GÖRE VİLÂYET

İDARESİ

H. 7 Cemaziyel-ahir 1281 senesinde yayımlanan nizamnamede vali, kaymakam, idare meclisi, belediye ve nahiye idarelerinden sorumlu şahısların vazifeleri belirtilmiştir.

1. VİLÂYETLERİN İDARESİ

Vilâyetlerin idarî bölünüşü vilayet-liva-kaza-nahiye-karye şeklinde olup bunların yönetiminden vali sorumludur. Her idarî birimde vazifeli şahıslar astlarının yaptıklarından mesul olup tüm işlerden vilayet valisi mesuldür. Valinin altında bulunan icra memurları şunlardır: vali yardımcısı, defterdar, mektupçu, yabancılarla ilgili işlere bakan müdür, ticaret, ziraat ve maarif müdürleri, yol emînleri, defter-i hakan-i, emlâk, nüfus ve evkaf müdürleri ile alay beyidir.

Livaların yönetiminden mutasarrıf sorumludur. Livaların icra memurları ise; muhasebeci, yazı işleri müdürü, defteri hakan-i memuru ve zabita âmiridir. Kazanın yönetiminden kaymakam sorumludur. Kaymakama bağlı memurlar ise kaza kâtipleri, defteri hakan-i, emlâk ve nüfus ketebesi ile zabita âmiridir. Nahiyelerin başında ise nahiye müdürü bulunurdu. Ona bağlı memurlar ise zabita heyetidir. Karyenin başında ise muhtar bulunur. Hükümet ve zabita işlerini zabita memurları yapmaktaydı.

1.1. Valinin Görevleri; mülkiye, maliye, eğitim, nafia, zaptiye ile ceza ve hukuk idaresinden oluşurdu. Vali olmadığı zaman vali yardımcısı, vali yardımcısı da yoksa valinin seçeceği bir memur yerine vekâlet ederdi.

1.1.1. Umur-u Mülkiye Görevleri

? Kanun ve düzeni korumak ile kanun ve nizam ile ilgili işleri yapmak,

? Merkezden gelen emirleri uygulamak,
? Emrindeki memurlarin teftisini yapmak, gerekirse memuriyetten uzaklastirmak,
? Nahiye meclisinin toplanti zamanini belirlemek,
? Teftis sirasinda hata yapan ya da noksanlari bulunan memurun durumunu inceler,
? Emrindeki memurlarin vazifesi olmayan merkezin görevlerine durumuna göre müdahale eder,

1.1.2. Maliye ile Alâkali Görevleri

? Vilâyetteki vergilerin tahsiline, tahsil edilen mallarin genel idaresine ve maliye memurlarinin hareketlerine nezaret eder,

? Vilâyetin malî açıdan idaresi, tahsil heyetinin düzeni ve görevlendirilmesi özel düzenlemeye tabi idi. Vergilerin taksiminde meydana gelecek sorunlarda, genel vergilerde vilâyet genel meclisinin, özel kısımlarda ise idare meclisinin alacağı karar ve kaidelere göre hareket edilirdi. Alınacak vergilerin genel toplamında değişiklik olmamak kaydıyla yapılacak oran değişiklikleri vali belirlerdi. Eger genel toplamda değişiklik olur ve vergi oranında değişiklik yapılırsa ve hangi vergilerde değişiklik yapıldığı devlete bildirilir, merkezden izin alınirdi ki tüm bu işlemlerden de vali sorumlu idi.

1.1.3. Maarif Görevleri

? Özel nizamname gereği eğitim-öğretim, ticaret, ziraat, sanayi işleri genel yolların yapılması ve tamiri, eğer varsa sahilde liman ve rihtim yapılması ve düzenlenmesi, nehir ve göllerin temizlenmesi, genel sağlığın korunması, boş arazilerin imari,

? Vilâyetin istatistikî bilgilerin çıkarılması, menafi-i umumîye, itibar ve iddihar sandıklarının kurulması, ? Hastanelerin, şirketlerin, fabrikaların yapılması birinci dereceden valilerin görevi olup ikinci derecede ilgili daire ve idarelere havale edilir.

1.1.4. Valilerin Umur-u Zabıtadaki Görevleri

? Zabıta kuvvetinin özel nizam dairesinde görevlendirilmesi ve idaresiyle, yol emniyetinin alınması,

? Halkın huzur ve asayisinin saglanması,

? Kanunların belirlediği şartlar çerçevesinde, devlet ve şahıslar aleyhinde hareket edenlerin yakalanması,

? Belediyenin emniyeti hakkında araştırma yapılması,

? Vilâyette, devletin veya ahalinin hukukunu, emniyet ve menfaatinin tehdit eden iç ve dış tehditlerde merkezin (olayın çıkış sebebi, nasıl meydana geldiği, kuvvet ve şekli noktalarında) bilgilendirilmesi, gerekli tüm tedbirlerin alınması, gerekli izinlerin merkezden alınması,

? Vilâyetin asayisini bozan hâdiselerin kontrol altına alınmasında, zabita kuvvetinin gücü yetmezse, gerekli askerin merkezden bir sened resmiyle çağırılması,

1.1.5.Valilerin Umur-u Cezaîye ve Hukukîye İle İlgili Görevleri

? Özel veya genel asayisi bozanlar hakkında ilgili mahkemenin verdiği kararın uygulanması (olaganüstü durumlarda, hükümetten izin alınmadan) ve sebeplerinin hükümete bildirilmesi, ? Vilâyet merkezindeki hükümlerden hukuk ve ceza maddelerine dair verilen ilâmlardan dersaadete müracaat gerekmeyen durumlarda, seraiye göre hareket edilmesi valilerin görevleri arasındadır.

1.1.6. “1867–1922 Yılları Arasında Hüdavendigâr Vilâyetinde Görev Yapan Valiler”

130

Hüdavendigâr Vilâyeti'nin kuruluşundan, 11 Eylül 1922'de Bursa'nın Yunan işgalinden kurtarılmasına değin görev yapan valiler de şunlardır (göreve başlama tarihlerine göre):

? Hüsnü Paşa 1283 (1867)? Süreyya Paşa 1284 (1868)? Hacı İzzet Paşa 1285 (1869)? Cevdet Paşa 1286 (1871)? Cezayirli Ali Rıza Paşa 1288 (1871)? Hamdi Paşa(ikinci kez) 1289 (1872)? Galip Paşa 1289 (1873)? Saffet Paşa 1289 (1873)? Hacı İzzet Paşa(ikinci kez) 1290 (1874)? Ali Rıza Paşa(ikinci kez) 1290 (1874)? Fosfor Mustafa Paşa 1291 (1875)

130

Bu listenin özellikle 1906'dan sonraki bölümünden bazı aksaklıklar olduğu sanılır. Bu da, göreve vekillik eden kimi kişilerin de vali olarak bazı belgelere yer almasından kaynaklanmaktadır.

? Hüsnü Pasa(ikinci kez) 1291 (1875)? Galip Pasa(ikinci kez) 1291 (1875)? Hüseyin Avni Pasa 1291 (1875)? Veliyüddin Pasa(ikinci kez) 1292 (1876)? Ali Pasa 1293 (1877)? Ahmet Rasim Pasa 1294 (1878)? Said Pasa 1294 (1878)? Galip Pasa(üçüncü kez) 1294 (1878)? Ahmet Vefik Pasa 1294 (1882)? Hacı İzzet Pasa 1299 (1882)? Nazif Pasa 1299 (1883)? Zühtü Pasa 1302 (1886)? Hakki Pasa 1303 (1887)? Hüseyin Rıza Pasa 1305 (1889)? Mahmut Celaleddin Pasa 1305 (1889)? Ahmet Münir Pasa 1306 (1891)? Zihni Pasa 1312 (1896)? Ahmet Münir Pasa(ikinci kez) 1312 (1896)? İbrahim Halil Pasa 1313 (1897)? Resit Mümtaz Pasa 1318 (1903)? Mehmed Tevfik Bey 1321 (1906)? Azmi Bey 1325 (1909)? Hüsnü Bey 1326 (1910)? Kasım Bey 1328 (1912)? Bekir Sami(Kunduk)Bey 1329 (1913)? Müfit Bey 1330 (1914)? Ali Osman (Güley)Bey 1331 (1915)? İsmail Hakki (Egilmez)Bey 1331 (1915)? Ebubekir Hazim(Tepeyran)Bey 1334 (1918)? Gümülcineli İsmail Hakki Bey 1335 (1919)

- ? Azmi Bey(vekil olarak, ikinci kez) 1335 (1919)
- ? Kürt(Nemrut) Mustafa Pasa 1335 (1919)
- ? Ebubekir Hazim Bey(ikinci kez) 1335 (1919)
- ? Kesfi Bey 1336 (1920)
- ? Albay Bekir Sami(Günsav)Bey1336 (1920)
- ? Hacim Muhiddin (Çarikli) Bey 1336 (1920)
- ? Sadık Vicdanî Bey(yunan Isgalinden sonra) 1336 (1920)
- ? Emin Bey 1337 (1921)
- ? Ali Kemal Bey 1337 (1921)
- ? Nafiz Bey 1337 (1921)
- ? Aziz Nuri Bey 1922

1.2. Vali Yardımcılarının Görevleri

? Vilâyetteki hükümet işlerine yardımcı olmak,

? Valinin birinci derece yapmakla vazifeli olduğu her işe yardımcı olmak

? Vilâyetteki dairelerden valiye gelecek her türlü yazışmaya vakıf olmak,

? Valinin görevlendireceği diğer yazışma ve evrakların incelenmesi ilgili oldukları dairelere gönderilmesi ve gönderdiği yazışmaları evrak idaresi vasıtasıyla valiye bildirmek,

? Vilâyetin işlerine ait evrak üzerine vilayet makamına düşen kararları yazıp

valiye sunmak, ayrıca merkez tarafından verilecek görevleri yapmaktır.

1.3. Defterdarların Görevleri

- ? Eyaletin maliye işlerini yürütmek,
- ? Vilâyet nizamnamesinin hükümlerini uygulamak,
- ? Memurlardan hesap ve maliye ile ilgili kural ve kaidelere uymayanları uyarmak düzeltmek, teftis etmek,
- ? Muhasebeci ve mal müdürlerinin tayin ve azillerinde valiye görüş bildirmektir.

1.3.1. H.1283 Tarihinden Beri Gelen Defterdarlar

- ? Rifat Efendi–1283 (1867)
- ? Salih Efendi–1285 (1869)
- ? İbrahim Bey–1286 (1871)
- ? Salim Efendi–1287 (1871)
- ? Arif Efendi–1292 (1876)
- ? Münir Bey–1300 (1884)
- ? Cemal Bey–1300 (1884)
- ? Münir Bey (saniyen)
- ? Namik Bey–1303 (1887)
- ? Halid Bey–1304 (1888)
- ? Salim Bey–1305 (1889)
- ? Ragip Efendi–1308 (1893)
- ? Halid Bey (saniyen) 1308 (1893)
- ? Kutsi Efendi–1314 (1897)
- ? Süleyman Faik Efendi–1315 (1898)
- ? Fazlı Efendi–1317 (1902)
- ? Rifat Efendi–1318 (1903)
- ? Sevki Efendi–1322 (1907)

1.4. Mektupçuların Görevleri

- ? Vilâyetin tüm yazışmalarının idare etmek,
- ? Kayıtların tutulmasını ve korunmasını sağlamak,
- ? Yazışma işlerini mektub-i kalemi, kayıt işlerini vilâyet evrak müdürleri

vasitasiyla yapmak,

? Vilâyet matbaasını idare etmek, vilâyet gazetesine hükümetten gelecek resim ya da gayr-i resmi maddeleri eklemek,

? Mektub-i vilayet kaleminden yazılan tüm yazismalari mektub-i yardimcisi imzasiyla kabul edip, gelen müsveddeleri incelemek, tashih etmek, düzenlemektir.

1.4.1. H.1283 Tarihinden Beri Gelen Mektupçular

? Mazhar Bey- 1283 (1867)? Kadri Bey-1284 (1868)? Mehmed Ali Bey-1286 (1870)? Abdulhalim Bey-1287 (1871)? Tahir Bey- 1287 (1871)? Ahmed Bey-1288 (1872)? Hakki Bey- 1288 (1872)? Hayreddin Efendi -1293 (1877)? Rifat Bey-1300 (1884)? Fikret Efendi-1305 (1889)? Hacı Muhyihiddin Bey- 1306 (1891)? Süleyman Nazif Bey-1313 (1897)

1.5. Umur-u Ecnebiye Müdürlerinin Görevleri

? Vilâyetin disislerinden dolayi valinin emrindeki konsoloslarla haberlesmek,

? Kendisine havale edilen dis antlasmalar hakkında valiye düşüncelerini yazili ve sözlü olarak bildirmektir.

1.6. Ziraat ve Ticaret Müdürlerinin Görevleri

? Vilâyet'in coğrafi durumuna göre ilmen ve fennen gerekebilecek maddeleri düzenlemek,

? Vilâyette ticaretin gelismesi için yapılacaklari valiye yazili olarak bildirmek,

? Ithalât ve ihracat ve ziraatla alâkali inceleme ve bilgileri elde etmek,

? Ticaret ve ziraatin gelismesi için yapılanlari kontrol etmektir.

1.7. Maarif Müdürlerinin Görevleri

? Vilâyet eğitim meclisine başkanlik etmek,

? Vilâyetteki eğitim islerini yürütmek,

? Kararlastirilan islahatlari gerçeklestirmek,

? Eğitim nizamnamesinde bulunan ve eğitim bakanligindan gelen talimatlari

uygulamak,

? Vilâyetteki okul ve kütüphanelerin teftisini yapmak,

? Eğitim için ayrılan ödenegi gerektiği kullanmaktır.

1.8. Tarık Eminlerini Görevleri

? Üzerlerine düşen görevleri belirlenen zamanda yapmak,

? Yol için yapılacak masrafların hesap ve kayıtlarını tutmak,

? Üzerine düşen görevleri ve yapılan harcamaları gösteren defteri valiye sunmak,

? Mühendislere gereken malzemeyi hazırlamak,

? Valiyi yapılan faaliyetler hakkında yazılı olarak bilgilendirmek,

? Ana ve tali yollarla alâkali, fen işlerinde, vilâyet basmühendisinin görevi disındaki görevleri yapmaktır.

1.9. Defter-i Hakan-i Müdürlerinin Görevleri

? Emlâk, arazi ve nüfus idarelerini emlâk ve araziyle alâkali kanun talimat ve düzenleme hükümleri doğrultusunda teftis etmek, gerekli işlemleri yapmak,

? Liva ve kazalarda bulunan memurların işlerini kontrol etmek kanunlara uygun olmayanları düzeltmek,

? Subelerdeki idare memurlarının seçilmesi ve azledilmesi hususunda yazılı olarak valiye görüş beyan etmektir.

1.10. Emlâk ve Nüfus Idareleri Memurlarının Görevleri

? Özel düzenlemeler gereği vilâyette bulunan tüm emlâk, arazinin cins ve sayısını belirten kayıtlar ile yıllık vergi gelirlerini içeren mahalli kayıtları idare etmek,

? Emlâk vergilerinin zamanında gerekli şekilde toplanmasını sağlamak, şahsî vergilerin kayıt ve miktarını tutmak,

? Tüm nüfus kayıtlarını tutmak, emlakın üzerinde meydana gelen değişiklikleri (miras, satış, vakif) kaydetmek, nüfusta doğum, ölüm göç gibi gelişmeleri kaydetmek,

? Tezkere ve pasaportlarla ilgili işlere nezaret etmek, ? Idare meclisi veya hükümet emirlerini uygulamaktır.

1.11. Evkaf Müdürlerinin Görevleri

? Vakif mallarının gelirlerini tahsil edip, vakif hazinesine göndermek, ? Vakif mütevellilerinin hesaplarını incelemek, fazla olanların hazineye, muhasebe ve yazıcılara verilmesini sağlamak, ? Vakıfların tamir ve satışından sorumlu olmak, ? Sartlara uygun olmayan vakıfların araştırılıp incelenmesi, ? Vakıfların, sandık idarelerine verilemesine, boşaltılmasına nakledilmesine nezaret etmek, ? Vakif yönetmeliğine göre hareket etmektir.

1.12. Alay Beylerinin Görevleri

? Vilâyetin tüm zaptiyesinin sorumlusu olup vazifesi, Zaptiye Nizamnamesi'nde belirtilmiştir.

2. LIVALARIN IDARESİ

2.1. Liva Mutasarrıfları

? Mülkiye, maliye, zaptiye idaresine hukuk ve ceza ile ilgili işleri yapmak, ? Liva ile ilgili üzerlerine düşen vazifeyi yapmak,
? Nahiye meclislerinin toplanma zamanlarını valinin izniyle belirlemek,
? Nahiye meclislerinde alınan kararlardan kaymakamlar vasıtasıyla haberdar olup, alınan kararların uygulanması için izin vermek, kendisini asan konularda vilâyetten izin almak,
? Liva idaresiyle alâkali konularda liva idaresi kararıyla yetki verilen konularda görevlerini yerine getirmek,
? Valinin vereceği emir ve talimatları yerine getirmek,
? Kanunların uygulanmasını sağlamak ve liva memurlarının teftisini yapmak,
? Memurlardan yanlış hareketleri olanları düzeltmek, liva idaresiyle alâkali

arastirma, inceleme ve teftislerdeki intibalarini valiye teblig etmektir.

2.2. Liva Muhasebecisinin Görevi

? Maliye islerini vilâyet nizamnamesinin belirlediği hükümlere göre yerine getirmek,

? Hesap islerinde vilâyet defterdarinin vali vasitasiyla mutasarrifa tebliği ettiği uygulamalara uygun hareket etmektir.

2.3. Liva Yazı Isleri Müdürünün Görevleri

? Livanın tüm yazismalarını idare etmek, kayitlarını tutmak ve korumak,

? Yazı islerini emrindeki tahrirat kalemi ve kayıt islerini bunların

içinden seçilen bir memur vasitasiyla idare etmektir.

2.4. Liva Defteri Hakan-i Memurunun Vazifesi

? Livayla ilgili olanları yapmak,

? Vilâyet defteri hakan-i müdürünün vali vasitasiyla mutasarrifa bildireceği uygulamaları yapmaktır.

2.5. Liva Emlâk Ve Nüfus Memurlarının Görevleri

? Livadaki zaptiye isleri en büyük zaptiye zabitasına aittir. Liva zaptiye âmirinin vazifesi, zaptiye nizamnamesi ve özel talimatlara tabidir.

3. KAZALARIN IDARESİ

3.1. Kaza Kaymakamlarının Görevleri

? Mülkiye, maliye ve zaptiye islerinin idaresi ve izinli olduğu konularda görevini yerine getirmek,

? Nahiye müdürlerinin seçilmesi ile nahiye meclislerinin belirli vakitlerde toplanması için mutasarrıftan izin almak,

? Nahiye meclisi kararlarını kaza idaresinde görüldükten sonra livadan izin alınarak uygulamak,

? Nahiye dairelerinin teftisini yapmaktır.

3.2. Kaza Mal Müdürlerinin Vazifesi

? Vilâyet maliye işleri nizamnamesinin belirlediği hükümlerin kazaya ait olan kısmını gerçekleştirmek,

? Hesap işlerinde liva muhasebecisinin mutasarrıf vasıtasıyla kaymakama bildirdiği uygulamaları gerçekleştirmektir.

3.3. Kaza İdare Kâtiplerinin Görevleri

? Kaymakamlığın tüm yazışmalarını yapmak, kayıtları toplanmak ve korumaktır.

? Kâtipler işleri birlikte yapacak, gerek duyulursa kaymakamin emriyle kaza idare ve dava meclislerine, diğer dairelere yardımcı olacaklardır.

3.4. Kaza Emlâk ve Nüfus Memurlarının Görevi

- ? Tahrir defterlerini korumak,
- ? Emlâk ve nüfusla ilgili olayları araştırmak,
- ? Mevzuata uygun olarak cetvelleri düzenlemek,
- ? Tezkire ve pasaport ile ilgili işlemleri yapmaktır.

4. NAHIYELERİN İDARESİ

? Her kazada bulunan karye ve çiftlikler birbirlerine olan yakınlıklarına göre nahiyelere ayrılmalıdır.

? Her kazada bir ya da birkaç nahiye bulunmalıdır.

? Her nahiyenin bir merkez idaresi olmalı ve bu merkezler karyelere en yakın yerlerden seçilmelidir.

? Nahiyelerde en az 500 erkek nüfus olmalıdır.

? Nahiyelelerin merkezi ve sinirlari kaza idare meclisince belirlendikten sonra liva idare meclisince onaylanir. Ardindan Vilâyet-i Umumî meclisinde görüsüldükten sonra bir Irade-i Seniye ile izin alinarak belirlenir.

? Her nahiyenin bir müdürü vardir. Her müdüründe nahiyeye idare meclisi adıyla istisarede bulunacağı bir heyeti vardir. Nahiyeler bu şekilde yönetilir.

Nahiye müdürü olabilmek için;

? Cinayetten mahkûm olmamak,? Medenî hukuktan mahrum olmamak,? Okuma-yazma bilmek,? Kötü bir söhret sahibi olmamak,? 25 yasini doldurmak gereklidir.

4.1. Nahiye Müdürlerinin Mülkî Görevleri

? Devletin kanun, nizam ve emirlerini halka duyurmak,? Dogum, ölüm ve resit olmayan mirasçilar hakkında muhtarların

yaptiklari araştırmaları, denetlemek, ? Muhtar ve ihtiyar heyeti seçimlerini denetlemek, ? Muhtar, ihtiyar heyeti, tahsilât memurlari hakkında gelen

sikâyetleri denetlemek kazaya bildirmek, ? Üzerine düşen görevlerden umumî nizamnamenin karyeye bakan maddelerine nezaret etmek, ? Nahiye meclisine başkanlık etmek ve alınan kararlari kaymakama bildirmektir.

4.2. Zabıtayla İlgili Görevleri

? Cinayetleri araştırıp kazaya bildirmek, ? Kaymakam tarafından emniyet için verilecek emirleri yerine getirmektir.

4.3. Malî Görevleri;

? Tahsildar ve mültezimlerin kontrolünü sağlamak, ? Toplanacak vergilerin miktarlarını muhtarlara vermek, ? Alınan vergilere nezaret etmektir.

Nahiye müdürleri, kanun yapmak, hapis cezası vermek, şahıslari tutuklamak,

davalara bakmak, ihtiyar heyetine ait islere karismaktan men edilmişlerdir. Belirlenen vazifeler haricinde yaptıkları her şeyden sorumludurlar.

5. KÖYLERİN İDARESİ

? Nahiyelelerde gerektiği kadar muhtar ve ihtiyar heyeti bulunmaktadır. Bunların seçilmesi, memuriyet süreleri ve yapacakları işler Vilâyet Teskilât Nizamnamesi'nde belirlenmiştir.

5.1. Muhtarların Görevleri

? Nahiye müdürünün gönderdiği emirleri, kanun ve düzenlemeleri Karyeye duyurmak, ? Karye sakinlerinden alınacak vergi ve malları ihtiyar heyeti kararı ile ve nahiye müdürlerinin göndereceği tevzi pusulasıyla toplamak, ? Hükümet tarafından istenen kimselerin hakkında gönderilen celp pusulasını duyurulmak ve tutuklunun ne zaman gideceğini belirlemek,

? Geçiş tezkeresi alacaklara gerekli şekilde ilmuhaber vermek,

? Karye ve çiftliklerde olan doğum ve ölümleri kaymakamlığa bildirmek, ? Yaralama ve cinayetleri nahiye müdürlüklerine bildirilerek, katil ve canilerin yakalanmasına yardımcı olmak,

? Bos arazileri ve düzene uygun olmayan inşaatları nahiyyeye bildirmek, ? Binici ve korucu isimleriyle anılan karye zabitasına, ihtiyar heyeti tarafından kendilerine verilen işleri yapmalarını sağlamaktır.

6. MECLİSLER

Her vilâyetin özel ve genel idaresi ile ilgili çeşitli meclisler vardır. Bunlar; senede birkaç kez merkez vilâyette toplanan Meclis-i Umumî ile sürekli olarak vilâyet liva ve kazalarda toplanan meclislerdir. Bunlardan başka karye, nahiye ve kasabalarda herkesin işlerini gören belediye meclisleri de bulunmaktadır.

6.1. Meclis-i Umumî

Vilâyet-i Umumî meclisleri, vilâyet düzeyinde sadece yerel temsilcilerden olusan ve o bölge halkinin isteklerini merkeze bildiren, yilda bir kere vilâyet merkezinde toplanan bir organdi. Görevleri Vilâyet Nizamnamesi'nde belirlenmisti. Mecliste toplantinin yapilacagi zamani ve gündemi vali saptardi. Vilâyet Umumî Meclisi, vilâyetteki yollarin onarimi ve bakimi, kamu binalarinin yapim ve onarimi ugrasirdi. Vilâyet Umumî Meclisi bir danisma meclisi mahiyetindeydi. 1913'te çikarilan Vilayet Kanunu ile, bu meclislere il özel idaresi statüsü verilerek; kurulus görev ve yetki bakımından daha genis olanaklar saglanmak istendi. Ne var ki malî sikintilardan ötürü bu idareler gelisemedi, yetki ve gelir kaynaklarini yitiren bos çerçeveler haline geldiler.

6.1.1. Meclis-i Umumînin yapisi¹³¹

? Vali ? Bursa azalari ? Orhaneli azalari ? Orhangazi azasi ? Inegöl azasi ? Karacabey azasi ? Gemlik azasi ? Mudanya azasi ? Mustafa Kemal Pasa azasi ? Yenisehir azalari

6.1.2.Meclis-i Umumînin Görevleri

? Yol ve geçitlerin bir sene zarfinda vilâyetçe yapimini ve düzenlenmesini saglamak, ? Ticaret ve sanayiye gelistirmek, ? Egitim-öğretimi gelistirmek, ? Verginin genel toplamina zarar vermemek sartıyla verginin taksimini ve yeniden düzenlenmesini saglamak, ? Her çeşit hayvan ve tohum cinsinin islahini yapmak, ? Imar faaliyetlerini sürdürmek, ? Meydan, çayir ve mesire yerlerinin alim-satimini yapmak, ? Hastane, islahane gibi binalari yenilemek, idare etmek ve kaç kisinin yararlanabileceğini belirlemek, ? Vilâyetin tevzi defterlerini ve liva idare meclisi mazbatalarini incelemek, ? Kazalarin onarim ve vergilerine dair dilekçeleri degerlendirerek sonuçlarini devlete bildirmek,

¹³¹ H.1346 (1927) Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Vilâyet Matbaasi, Bursa, 1927,s. 421.

? Vilâyet vergisi arttirildiginda arttirilan verginin taksimini görüşmek, ? Geçmiş maddeler disinda hükümet veya vali tarafından gönderilen her türlü maddeyi

görüşmektir.

6.1.3. Meclis-i Umumî'nin Isleyisi

Her vilâyetin genel meclisi bulunulan yere göre uygun bir zamanda toplanır, görüşmeler 40 günü geçmezdi. Genel meclis duruma göre genel ve özel bir heyetle gerektiğinde görüşme yapabiliyordu. Genel meclise vali başkanlık edemezse, yerine vekâleten biri başkanlık ederdi. Hususî mecliste ise valinin atayacağı bir kişi başkanlık ederdi. Genel meclisin üçte biri olmazsa görüşme yapılamazdı. Her milletin hak ve maslahatlarına uygun görüşmeler ayrı bir heyet tarafından yürütülürdü.

Genel meclis görüşmelerine dışarıdan biri katılamazdı. Yol, emlak, eğitim işleri, ticaret ve ziraat maddeleriyle ilgili o yılki ve geçmiş senelere ait fezlekeler hazırlanırdı. Fezlekelerin görüşmelerinde ilgili dairelerin memurlarının hazır bulunması sağlanırdı. Genel meclisin görüşme kararları vilâyet idare meclisine ait genel kaidelere göre kaydedilirdi.

6.2. Vilâyet Idare Meclisi

6.2.1. Vilâyet Meclisi'nin Yapisi

? Vali ? Naip Efendi ? Defterdar Efendi ? Mektub-i Vilâyet ? Müftü Efendi ? Rum Metropolitani ? Ermeni murahhası ? Ermeni Katolik murahhası

Bu bilgiler H.1306 (1891) tarihli Hudavendigâr vilayeti salnamesinden alınmış olup bu mecliste ayrıca sicil-i ahval komisyonu, mektubi kalemi, evrak kalemi, muhasebe kalemi gibi birimler de mevcuttur.¹³²

6.2.2. Vilâyet Idare Meclisi'nin Umur-u Idare ile İlgili Görevleri

- ? Vilâyet idare meclisinin iki kısım görevi vardır. 1.si idarî, 2.si adlî'dir.
- ? Hükümete lâzım olan her şeyi satın almak,
- ? Uygun bir şekilde ösür ve vergileri iltizama vermek ve ihalesini yapmak,
- ? Devlet ormanları müzayedesinde, genellikle orman ve maden işlerine, devlet binalarının inşasına, zaptiye askerlerine (Jandarma, polis), gerektiğinde olaganüstü şartlarda görevlendirilen muhafız ve zabita heyetine ait, masraf

- varidat ve genel masraflari denetlemek,
- ? Hükümetin tüm menkul ve gayrimenkullerine nezaret etmek ve korumak,
  - ? Belediye meclisi kararlarini incelemek,
  - ? Livalar arasinda yollarin yapimini saglamak,
  - ? Vilâyette ziraat ve ticaretle ilgili faaliyetleri yönetmek,
  - ? Saglik hizmetlerini yürütmek,
  - ? Devlet veya vilâyet genel meclisinde alınan karar geregi belirlenen vergilerin livalara taksimini yapmak,
  - ? Islahhane, hastane, gurebahane insasina; panayir, pazaryeri ve kabristan tahsisine; bos yerlerin satisi ve terkine dair genel menfaatlerin saglanmasina ugrasmak,
  - ? Liva idare meclisinin öncelikli gördükleri maddeleri ve valinin idareye verdiği isleri incelemek, mazbatalarini vilâyete takdim etmek,

¹³² 1306 (1891) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Hüdavendigâr Matbaasi, Bursa, s.46.

6.2.3. Vilâyet Idare Meclisinin Adaletle İlgili Görevleri

- ? Vilâyet memurlariyla ilgili töhmetlerde hususî düzenleme hükümlerine uygun olarak gerekenleri yapmak, ? Idarî meclis ve diger memurlar arasinda meydana gelebilecek sorunlari çözmek,
- ? Vilâyet memurlari hakkında yapılacak sikâyetler dogrultusunda vergilerin paylasimindan kaynaklanan anlasmazliklari çözmek,
- ? Hükümetle fertler arasinda devlet malinin iltizama ve diger mukavelelere dair çıkan davalara bakmaktır.

6.2.4. Ahkâm Ve Kavaid-i Umumiye İle İlgili Bazı Hususlar

Idare meclisi sahsî hukukla ilgili davalara karismazdi. Idare meclisi kendisine birakilan tedbirleri istedigii gibi degistirebilirdi. Idare meclisinin verecegi kararlardan izine ihtiyaç duyulan maddeler için vali ve padisah izni olmadikça alınan kararlar icra edilemezdi. Ancak idarî islere ait davalarla ilgili ihtilâf ve sikâyetlerde haksiz hükümler bu durumdan müstesna idi. Vali ve padisah izni gereken tedbirler çok acil ise mesuliyeti alarak, daha sonra padisahin iznine basvurmak kaydiyla gereken tedbirleri alirdi. Idarî

mecliste ceza maddeleri görüsülürken, bes üye bulunmadıkça, diger idarî islerde de heyetin yarısından fazlası yoksa müzakere yapılamazdı.

Ceza maddelerinde üçte iki oranında oy alınmalıdır. Diger maddelerde esitlik varsa valinin kararına göre, o olmadığında vali vekilinin kararına göre hareket edilirdi. İdare meclisinin kararları; bir baskâtip ve Vilâyet Mektub-i Kaleminden gereği kadar kâtip tarafından yazılırdı. Yazı ve kayıt işlerinden ise baskâtip sorumludur. Evraklardan incelemeye alınmak istenenler vali veya vekilinin emriyle baskâtip ve arkadaşları aracılığı ile özetlenir, müzakereye konulurdu. İdare meclisinin görüşmeleri (üyelerin isimleri, görüşme tarihi günü, saati, madde numaraları) yazılırdı.

Görüsülen konular, kararların tafsilâtı, nasıl alındığı, ihtilâfli maddelerde muhaliflerin karşı çıkma sebepleri kâtipler tarafından ayrı ayrı yazılırdı. Sonraki toplantıda ilk olarak bu maddeler görüsülür, eksik ve yanlışlıklar hemen düzeltilirdi. Müzakere mazbatası denilen ceridelerde her gün görüsülen konular kaydedilir, başkan, başkan yardımcısı ve üyeler tarafından imzalanırdı. İdare meclisinin genel kanun ve düzenlemeler ile özel düzenlemelerinin kaydına ait 3 adet defter bulunmaktadır. Evrak ve mazbataların kayıt defterleri her aybaşında meclis mühürüyle mühürlenip kaydedilecektir.

6.3. Liva İdare Meclisi

6.3.1. Liva Meclisi'nin Yapısı

- ? Reis: Mutasarrıf Bey
- ? Naip Efendi
- ? Müftü Efendi
- ? Muhasebeci
- ? Tahrirat Müdürü
- ? Rum Metropolit
- ? Ermeni Murahhası

H.1306 (1891) tarihli salnameye göre Kütahya Sancığı'nın Liva Meclisi bu üyelere oluşmaktadır. Ayrıca bu meclise bağlı Meclis Kalemî Tahrir Kalemî, Muhasebe Kalemî, Defter-i Hakanî kalemî, evkaf kalemî, nüfus kalemî, vergi kalemî gibi birimler de mevcuttur.¹³³ Kısa Livaların; idarî, malî, bayındırlık eğitim, tarım ve ticarete ait işlerini ve

idarî uyusmazlık sorunlarını görüşüp karara bağlayan organlar liva idare meclisleriydi.

¹³³ 1306 (1891) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Hüdavendigâr Matbaası, Bursa, s.104–105.

Liva idare meclisleri mutasarrıf, muhasebe müdürü, tahrirat müdürü, müftü ve gayr-i Müslim cemaatlerin ruhanî reislerinden oluşmaktadır. Liva idare meclisi, kaza idare meclislerinin üst organıdır.

6.3.2. Liva İdare Meclisi'nin Görevleri

- ? Livanın gelir ve giderlerinin incelemek;
- ? Menafi-i Umumîye sandıkları muhasebesinin teftişini yapmak;
- ? Hükümetin tüm menkul ve gayr-i menkul mallarını korumak;
- ? Kazalar arasındaki yolların yapımını sağlamak;
- ? Hükümete ait açık arttırma satış, mukavele, harcamalar konusunda mutasarrıfın yetkisinde olanların doğrudan doğruya yapılmasını sağlamak, yetkisinde olmayan hususlarda ise vilâyetin araştırma yapmasını sağlamak;
- ? Ziraat, ticaret, eğitim ve halkın menfaatine uygun işlerin kolaylaştırılmasını, sosyal tesislerin yapılmasını sağlamak;
- ? Belirlenen vergilerin kazalara taksim edilmesini sağlamaktır.

6.4.Kaza Meclis İdaresi

6.4.1.Kaza İdare Meclisini Yapısı ¹³⁴

Reis: Kaymakam Bey
Naip
Mal Müdürü
Tahrirat Kâtibi
Seçilmiş Üyeler
Rum Metropolit
Ermeni Murahhası

¹³⁴ 1306 (1891) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Hüdavendigâr Matbaası, Bursa, s.91.

Kaza idare Meclisi'nin bu yapısı H.1036 tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti salnamesinden alınmış olup Bursa Kirmastî Kazası'nın meclis idaresini göstermektedir.

Kaza Idare Meclisi ise kaymakamin başkanlığında; mal müdürü, tahrirat kâtibi, kaza hâkimi (naip), müftü ve gayr-i Müslim cemaatin ruhanî reisleri gibi tabii üyeler ve ikisi müslim ikisi de gayr-i Müslim dört seçilmiş üyelerden oluşuyordu. Kaza Meclisleri; idarî davaları, kaza gelir giderlerini inceler, yerel sağlığa ait tedbirleri alır, beledi tesislerin, köy yollarının yapım ve bakımı gibi konuları görüşür ve karara bağlarlardı. Kaza meclisleri, kaymakamin yetkisi dâhilindeki mukaveleler ve alim satım işlemlerinin usule uygunluğunu incelerdi.

6.4.2. Kaza Meclis İdaresi'nin Görevleri

? Kazanın gelir ve giderlerini incelemek,? Menafi-i Umumîye sandıklarını kontrol etmek,? Hükümete ait malları yönetmek ve korumak,? Liva idare meclis kararıyla kazaya taksim edilen vergilerin mahalle ve

karyelere dağıtımını sağlamak,? Halk sağlığı ile ilgili tedbirleri almak,? Hükümet memurlarının izinli oldukları maddelerdeki işleri görmek,? Karye ve nahiyeler arasındaki yolları yapmak,? Kaymakamin izinli olmadığı durumlarda liva idare meclisinin araştırmasına

hazır hale getirmek,? Alınan kararları kaymakama mazbata ile tebliğ etmektir.

6.5. Nahiye Meclisi

6.5.1. Nahiye Meclisinin Yapısı

Müdür: İbrahim Hakki Efendi **Naip:** Mehmet Esat Efendi **Kâtip:** Rasit Bey **Vergi Kâtipi:** Veli Efendi **Sandık Emîni:** Ahmet Efendi **Menafi Kâtipi:** Ali Efendi **Zabita Memuru:** Mehmet Aga¹³⁵

H.1306 (1891) Harmancık nahiye meclisinde görülen bu yapı diğer nahiyelerde de görülmektedir. Müdür, naip, kâtip, vergi kâtipi, sandık emîni, menafi kâtipi, zabita memurundan oluşan meclislerde zaman zaman değişiklikler de olmuştur.

6.5.2. Nahiye Meclisi İle İlgili Birtakım Hususlar

Nahiye meclisi nahiyeye bagli karyelerin ihtiyar meclislerinden 4 kisiyi geçmemek sartıyla belirlenen zamanda nahiye merkezinde toplanirdi. Nahiye meclisi valinin belirledigi zamanlarda yilda 4 kez toplanirdi. Toplantiya nahiye müdürü başkanlık eder, toplantinin süresi bir haftayi geçmezdi. Meclisin toplanma zamanini kaza kaymakami livadan alacağı emre göre nahiye müdürüne bildirirdi. Nahiye müdürü, idaresindeki karyelerden seçilen ve mevcut olan meclis üyelerini agirip müzakere ederdi. Her karyeden gelecek ye sayisi 4' geçmezdi. Grsmelerde ogunlugun kararına uyulur, esitlik durumunda ise meclis başkaninin oyuna göre hareket edilirdi. Belirlenen zamanda üyeler toplanmazsa nahiye müdürü grsmeyi 8 gün erteleyebilirdi.

¹³⁵ 1306 (1891) tarihli Hüdavendigar Vilâyeti Salnamesi, Hüdavendigar Matbaasi, Bursa, s.87.

Nahiye meclisinin aldığı kararlar kaza kaymakamının verecegi izne göre uygulanirdi. Nahiye meclisi davalara bakmaya, para cezasi vermeye ve geçmis maddelerde belirtilen isler haricinde davranmaya izinli degildir. Nahiye meclislerinin grsmeleri bitince üyeler karyelerine dönerlerdi. Olaganüstü durumlarda yeniden nahiye müdürü vasitasi ile toplanirlardi. Nahiye meclisi yeleri, müdürün haberi olmadan toplanirlarsa kanunen mesul sayilirlardi.

6.5.3. Nahiye Meclisi'nin Görevleri

? Nahiyeye bagli karye halkinin fiili ve nakdi yardimlariyla istenilen hayir kurumlarinin yapilmasini saglamak, ? Karyeler arasindaki yollarin yapilmasini saglamak, ? Nahiyelerde ortak kullanılan bataklık, mera ve kislak arazilerin kullanımını düzenlemek, ? Ziraat, ticaret ve sanayiye dair karye ihtiyar meclislerinden arz olunacak grslerin incelenmesini saglamak, ? Hayvan yetistirciligini özendirmek, ? Karyelerin yararına olan temizlik ve belediye hizmetlerini yapmak, ? Mallarin paylasilmasi hususunda karye ihtiyar meclisinin aldığı kararın arastirilmasini yapmaktır.

6.6. Kurra Ihtiyar Meclisleri

6.6.1. Kurra Ihtiyar Meclisleri'nin Görevleri

? İhtiyar meclisinin vazifesi iki çesittir.1.si karye ahalisi arasinda meydana gelen hususî davalara bakmaktır. Bu vazifenin nasıl yapılacağı, derecesi ve sınırları vilâyet teskilâtı düzeniyle belirtilmiştir. Karyenin hususî ihtiyaçlarıyla ilgili görüşmelerin yapılmasıdır.
? Her karyenin ihtiyar meclisi; temizlik işlerini görüşmek ? Bekçi ve korucu gibi görevlileri seçmek,

? Karyenin ziraat ve ticaretle ilgili işlerini kolaylaştırmak,? Karyeye ait olan her çeşit verginin dağıtımını yapıp toplanmasına yardımcı olmak,? Karyede bağışlanan malların uygun şekilde kullanımını sağlamak,? Tarım yapmaya uygun alanlar hakkında nahiyeye bilgi vermek,? Hayır, eserlerinin yapılmasına ve okulların idaresine bakmak, ? Karyedeki nüfus hakkında bilgi vermek,? Suç işleyenler hakkında ilk incelemeleri yapıp hükümete teslim etmek,? Muhtarların olumsuz tutumlarını nahiye müdürü vasıtasıyla kaza kaymakamına bildirmektir.

6.6.2. Kurra İhtiyar Meclisleri İle İlgili Hususlar

? Karye sakinleri değişik dinlerden oluşuyorsa, her dinin hususî işleri; kendilerince seçilen ve tayin edilen ihtiyar meclisi aracılığı ile çözülecektir.
? İhtiyar meclisleri ceza ve hüküm veremezlerdi. ? Yol, çeşme, köprü ve suyolları tamiriyle ilgili maddeler, nahiyede toplanan belediye meclisinde görüşüldükten sonra nahiye müdürü aracılığı ile kaza kaymakamından alınacak izin sonrasında gerçekleştirilirdi.

6.7. Belediye Meclisi

Vali, mutasarrıf ve kaymakamlık merkezi olan her şehir ve kasabada belediye hizmetleri için bir meclis bulunmaktadır.

6.7.1.Belediye Meclisinin Yapısı¹³⁶

? Defterdar Efendi (reis)

? Hacı Mustafa Ağa

¹³⁶ 1287 (1870) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 1, Hüdavendigâr Matbaası, Bursa, s.58.

? Sârim Ağa ? Muameleci oğlu Süleyman Ağa ? Memleket
Tabibi ? **Sandık Emîni: Hacı Said Efendi ? Reis Muavini:**
Muhtar Efendi ? Hacı Nazif Efendi ? Yurgaki Ağa ? **Baskâtip:**
Tevfik Efendi ? **Mühendis Kâtibi:** Refet Efendi

“Ayrıca belediye meclislerinde zamanın akısına göre değişmekle beraber maarif komisyonu, muhacirin Komisyonu, emlak komisyonu, ticaret odası gibi birimler de bulunmaktaydı.”¹³⁷

6.7.2. Belediye Meclisinin Oluşumu ve İşleyişi

Belediye idare meclisi bir başkan, bir başkan yardımcısı ve altı üyeden oluşurdu. Bir mühendis ve bir doktor da toplantılara katılırdı. Mecliste bir kâtip ile bir sandık emini ve gereği kadar hizmetçi bulunurdu. Belediye meclisinin üyeleri değişik sınıftan ve mülk sahibi olmalı idi. Bu üyeler başlangıçta 2 sene hizmet ederlerdi. Bir cinayet ile mahkûm olanlar, askeriye ve zabita hizmetinde bulunanlar, belediye dairesi içinde kaza hizmetinde bulunanlar belediye meclisine üye olmazlardı. Üyeler 25 yaşını doldurmak zorundadırlar. Ayrıca bir kişi iki belediye meclisine birden üye olamazdı.

Belediye meclisi başkanı; görevine mutasarrıftan sonra valinin onayı ile başlardı. Belediye meclisi haftada iki kez toplanırdı. Belediye meclisinin başkanı herhangi bir sebeple toplantıya katılamazsa toplantıyı başkan yardımcısı yönetirdi. Eğer o da katılamazsa toplantıyı meclisin en yaşlı üyesi yönetirdi.

¹³⁷ 1306 (1891) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Hüdavendigâr Matbaası, Bursa, s.85.

Belediye meclisinin 2/3 si olmadan görüşmeler yapılamazdı. Alınan kararlarda çoğunluğun oyu geçerli idi. Esitlik durumunda ise başkanın oyuna göre hareket edilirdi. Belediye meclisinin yazışmalarından ve alınan kararların kaydından başkan ve kâtip sorumlu idi. Belediye meclisinin kararları başkan yardımcısı aracılığı ile gerçekleştirilir. Belediye meclisi aydan aya gelir gider tablosunu düzenleyerek liva idare

meclisine gönderecektir.

6.7.3. Belediye Meclisinin Görevleri

? Tüm binalarin infaatini yapmak, vakiflara ait isleri yapmak, tamirata ihtiyaci olan binalarin onarimini yapmak, ? Temizlik, düzenleme ve zabita islerini yürütmek, ? Ölçü ve tartilarin kontrolünü yapmak, nakliye araçlarini temin etmek, yangin tulumbasini kontrol etmek, meydan ve piknik alanlarini infaatini yapmak, yolarin yapimini ve isiklendirilmesini saglamak, ? Belediye idaresine ait gelir, gider, harcama ve kira kontrati gibi islemleri yürütmek,

7. HUDA VENDİGAR VİLÂ YETİNİN H.1322 (1907) İLE H.1341 (1927) TARİHLERİNDEKİ İDARİ YAPISININ KARSILASTIRILMASI

7.1. H.1322 (1907) tarihinde Bursa Vilâyet Örgüt semasi¹³⁸

VALI

VİLÂ YET ERKÂNI: Naip, Vali Muavini, Defterdar, Mektubi.

MECLIS-I İDARE-I VİLÂ YET:

Vali

Naip Efendi

Muavin Efendi

Defterdar Efendi

Mektub-i Bey

Rum Metropoliti

Ermeni Katolik Murahhasi

Haham Basi

Aza-i Müntahibe: dört üye (iki Müslüman, İki hristiyan)

NAFIA KOMİSYONU:

Vali

Nafia Müdürü

Meclis-i İdare-i Vilâyet Azasi

Vilâyet ser mühendisi

Belediye Azasi

Nüfus Naziri

Ziraat Bank Sube Memuru

Ticaret Odasi Azasi

Meclis-i İdare-i Vilâyet Mahkemesi Kalemi

Sicil-i Ahval Komisyonu

Maiyet Memurlari

Mektub-i kalemi

Umur-u Ecnebiye Müdüriyeti

Vilayet Muhasebe Kalemi
Tahrir-i Vergi Kalemi
Tahsilât Müdürlüğü
Vilâyet İstatistik Heyet-i Tahririyesi
Maarif idaresi
Merkez Vilâyet Mekatib-i ibtidaiyye Komisyonu
Defter-i Hakan-i Dairesi
Merkez kazasi Tapu Kalemi
Evkaf Dairesi
Evkaf Komisyonu
Nüfus Nezareti ? Mahkeme-i Ser'iyeye

¹³⁸ 1322 (1907) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Hüdavendigâr Matbaası, Bursa, s.362.

? Eytam İdaresi ? Eytam Komisyonu ? Devair-i Adliye ? Mahkem-i İstinaf Dairesi
? Mahkeme-i Bidayet Hukuk Dairesi ? Mahkeme-i Bidayet Ceza Dairesi ? Mahkeme-i
Ticaret ? Nafia İdaresi ? Muhacirin Komisyonu ? Orman İdaresi ? Memurin-i Baytariye
? Maden İdaresi ? Telgraf ve Posta İdaresi ? Matbaa-i Vilâyet ? Umur-u Sıhhiye ? Daire-i
Belediye ? Ticaret ve Sanayi Odası ? Jandarma Dairesi ? Polis Dairesi ? Duyun-u
Umumîye Nezareti ? Reji Nezareti

7.2. H.1341 (1927) Tarihinde Bursa Vilâyet Örgüt Semasi

? Vali ? Müfettişler ? Vilâyet idare meclisi ? Vilâyet umumî meclisi ? Daimi encümen
? Ahz-i asker kalemi ve subeleri ? Adlî birimler ? Dâhiliye vekâletine bağlı birimler
? Birim sorumluları ? Jandarma alayı ? Polis ? Altıncı seyyar jandarma alayı ? Posta telgraf
bas müdüriyeti ? Nüfus müdüriyeti ? İskân kalemi ? Muhasebe kalemi ? Vilâyet matbaası
? Umumî hapisane ? Maliye vekâletine bağlı birimler ? Birim sorumluları ? Varidat
kalemi ? Tahakkuk ve tahsil kalemi ? Emlâk-i millîye kalemi ? Hazine vekâleti ? Kadastro
reisliği ? Tütün idare-i İnhisariyesi bas müdüriyeti ? Tapu kalemi

? Maarif Vekâletine Bağlı Birimler

? Birim sorumluları ? Müfettişler

? **Maarif Müdüriyeti Kalemi** ? Bursa merkez okulları ? Nafia vekâletine bağlı
birimler

? Birim sorumluları ? Nafia kalemi ? Su işleri kalemi

? Ziraat Vekâletine Bagli Birimler

? Birim sorumlulari? Müdüriyet kalemi? Ziraat mektebi

? Sihhiye ve Muavenet-i Ictimaiyye Vekâletine Bagli Birimler

? Birim sorumlulari? Sitma mücadele riyaseti? Müftülük

? Bursa Belediyesi

? Belediye baskani? Belediye meclisi muhasebe kalemi? Evlenme isleri memurlugu? Belediye ser tabibi? Mezbaha müdüriyeti? Belediye avukatligi? Itfaiye müdürlüğü

Semalardan anlasilacagi üzere her iki dönemde de vali mevcuttur. 1341 (1927) yılında yeni bir kuruluş olarak “müfettislik” ön plâna çıkmıştır. Bu da süphesiz devletin merkeziyetçi karakteri ile ilgili olsa gerektir. 2. farklılık, Osmanlı Bursa’ında idari hiyerarsi içinde ön planda gözüken Rum Metropoliti, Ermeni Murahhasi, ermeni Katolik murahhasi, hahambasi, vilayet idare meclisindeki Hıristiyan üyeler gibi görevlilerin artık mevcut olmayışlarıdır. Mübadele sonrası Bursa’daki yerli Rum unsurlar Yunanistan’a göç etmiştir. Yeni idarî yapılanma yeni devletin ulusal karakterini de ortaya çıkarmaktadır. Bu iki temel farklılık dışında idarî semanın yapı bakımından pek farklı olmadığı kuruluşların merkezi birimlerle ilişkili olarak aynı yapıda olduğunu söyleyebiliriz.

SONUÇ

“Hüdavendigar Vilâyetinin Kuruluşu, Teskilâti ve İdaresi” adlı bu yüksek lisans çalışmasında özellikle yerel yönetimlerin Osmanlı devleti içerisinde ortaya çıkışı, gelişimi sürecinden hareketle sonuca ulaşmaya çalışılmıştır. Öncelikle günümüz Türkiye’inde de önemli bir konumda bulunan Bursa Şehri hakkında genel bir bilgi sunulmuştur. Coğrafi yapı, tarih, fetih ve etnik yapı üzerinde durulmuştur.

Osmanlı yerel yönetimleri Tanzimat öncesi ve Tanzimat sonrası olarak incelenmiştir. Yerel yönetimler bağlamında ilk hareket olarak kabul edilen ilk belediyenin kuruluşu ve belediye teşkilâtlarının yaygınlaşması hakkında bilgiler verilmiştir.

Arastirmanin konusu olan Hüdavendigâr Vilâyeti'nin kurulusu konusuna asil giris 1864 Nizamnamesi ile yapilmistir. Hemen akabinde 1871 Idare-i Umumîye-i Vilâyet Nizamnamesi üzerinde durulmustur. Eyalet sisteminden vilâyet sistemine geçis bu sekilde vurgulandıktan sonra Hüdavendigâr vilâyeti bir baslik olarak ele alınmistir.

Hüdavendigâr vilâyeti incelenirken 1864–1871 nizamnamelerinin orijinal metinlerinden yararlanilmis, özellikle yerel tarih adına en önemli kaynaklardan olan vilâyet salnameleri incelenmis ve bu çalisma esnasında toplam 18 salnameden bir sekilde yararlanilmistir.

Yapılan incelemeler sonucu vilâyetin kurulusu, teskilati ve idaresi adına gerekenler ayrıntıları ile ele alınmis ve belli dönemler içerisinde vilâyet dâhilinde görev yapan kisiler isimleriyle belirtilmistir. Özellikle H.1322 salnamesi ile H. 1341 salnamelerinin karsilastirilmesi degisimi açıkça ortaya koymustur. Tezin kapanisi ise sosyo-ekonomik açıdan Bursa'nin ele alınması ile olmustur.

Çalisma Hüdavendigâr Vilâyeti olduğundan yani arastirmanin sınırları çok geniş olduğundan gerektiği kadar ayrıntılı bir çalisma yapılamamistir. Oysa sadece Bursa Sancagi ele alınmis olsa idi; detay adına daha birçok şey ortaya konulabilirdi.

Ancak bu alanda yapilmis nadir çalismalardan olması bakımından sonraki çalismalara kaynak olusturabilecek bilgilere, ayrıntılara ulasilmistir. Bu çalismayı daha da genişletebilmek daha uzun bir süreyi gerektirmektedir. Özellikle son yıllarda gündemde olan yerel tarih konusuna bir isik tutan bu çalisma için yerel gazeteler, salnameler, vakfiyeler, tahrir defterleri taranmalı ve bu sekilde çalisma genişletilmelidir. Ancak kesin olan bir şey var ki o da kapsamın daha daraltılmasıdır.

KAYNAKÇA

- ? ABDÜLKADIR, Bursa Tarihi Kilavuzu, Bursa 1327(1909) .
- ? BAYKAL, Kazim, Bursa ve Anitlari, Bursa,1950.
- ? ÇANKAYA, Ali, Yeni Mülkiye ve Mülkiyeliler, c.III, Ankara,1968.
- ? ELDEM, Vedat, Osmanli Imparatorlugu'nun İktisâdi Sartlari Hakkında Bir Tetkik, Ankara. Türkiye Is Bankasi, 1970.
- ? ERYILMAZ, Bilal, Kamu Yönetimi, Gözden geçirilmis yeni Baski, Erkem Matbaasi, Istanbul, 2002.
- ? GÖRELI, Ismail Hakki, İl Idaresi, Ankara, 1952.
- ? GIRITLI, Ismet, Kamu Yönetimi Teskilati ve Personeli, Filiz Kitabevi,

- Gözden Geçirilmiş ve Degistirilmiş 8. Baski, Istanbul 1983.
- ? GÖRMEZ, Kemal, Yerel Demokrasi ve Türkiye, Gözden Geçirilmiş İkinci Baski, Vadi Yayinlari, Ankara, 1997.
- ? HALAÇOĞLU Yusuf, XIV-XVII. Yüzyillarda Osmanlilarda Devlet Teskilati ve Sosyal Yapi, 4. Baski, TTK Basimevi, Ankara, 1998.
- ? KARA Mustafa, Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler I-II, Bursa 1990–1993.
- ? KELES, Rusen, Yerinden Yönetim ve Siyaset, 4. Baski, Cem Yayin evi, Istanbul, 2000.
- ? KILIÇ , Orhan , “XVII yüzyilin ilk yarısında Osmanli Devletinin Eyalet ve sancak Teskilatlanmasi”,Osmanli,Cilt VI, Ankara ,1999.
- ? LEWIS, Bernard, Modern Türkiye'nin Dogusu, çev. M. Kiratli, T.T.K. Yayinlari, Ankara, 1970.
- ? ORTAYLI, Ilber, Tanzimat Dönemi'nde Osmanli Mahalli Idareleri (1840–1880), TTK Yayinlari, Sayi.178, Ankara, 2000.
- ? ORTAYLI, Ilber, Tanzimattan Sonra Mahalli Idareler, Ankara 1974.
- ? ORTAYLI, Ilber, Gelenekten Gelecege, Istanbul Ufuk Yayin evi, 2001.
- ? ORTAYLI, Ilber. Tanzimat'dan Cumhuriyet'e Yerel Yönetim Gelenegi. Istanbul: Hil Yayin, 1985.
- ? ÖZBILGEN, Erol, Bütün Yönleriyle Osmanli, Iz Yayıncılık, Istanbul, 2003.
- ? SUNA Kili, Seref Gözübüyük, Türk Anayasa Metinleri, Türkiye Is Bankasi Kültür Yayinlari no:269, Istanbul, 1985.
- ? TANYELI, Ugur, “Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapinin Evrim Süreci” (11.-15. Yy), ITÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Istanbul, 1987.
- ? TOPRAK, Zerrin, Yerel Yönetimler, 5. Baski, Izmir, 2000.
- ? TÖNÜK, Vecibi, Türkiye'de Idare Teskilâti'nin Tarihi Gelisimi ve Bugünkü Durumu, Kanaat Basim ve Cilt evi, Ankara, 1945.
- ? TÜRE, Fatih, Türkiye'de Yerel Yönetimlerin Kökeni: Osmanli Imparatorlugu'nda Yerel Yönetimler, Yerel Gündem, Yil:2, Sayi:5, Mayıs 2000.
- ? YILDIZ, Nihat, Osmanlidan Cumhuriyete Belediyelesme Süreci, Yerel

Yönetim ve Denetim, Cilt:3, Sayı:1, Subat 1998.

ESKI HARFLI ESERLER

- ? “İdare-i Umumîye-i Vilayat talimati ve Idare-i Nevahi Nizamnamesi”,Düstur, I.Tertip, cilt 3,Matbaa-i Âmire, İstanbul, H.1289.
- ? “İdare-i Umumîye-i Vilâyet Nizamnamesi”, Düstur, I.tertip, I.cilt, Matbaa-i Âmire, İstanbul, H.1289.
- ? “Vilâyet Nizamnamesi” ,Düstur, I.tertip, I.cilt, Matbaa-i Âmire, İstanbul, H.1289.
- ? H. 1287 (1870)tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 1, Hüdavendigâr Matbaası, Bursa.
- ? 1306 (1891) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Hüdavendigâr Matbaası, Bursa.
- ? H.1310 (1895) tarihli Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, defa 4, Hüdavendigâr Matbaası, Bursa.
- ? H.1346 (1927) Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi, Vilâyet Matbaası, Bursa, 1927.

ÖZGEÇMİS			
Doğum Yeri ve Yılı:	İzmir – 02.06.1980		
Öğr. Gördüğü Kurumlar:	Baslama Yılı	Bitirme Yili	Kurum Adı
Lise:	1996	1998	Çelebi Mehmet Lisesi
Lisans:	1999	2002	Uludağ Üniversitesi Tarih Bölümü
Yüksek Lisans:	2004	-	Uludağ üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Medeni Durum:	Evli		
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi:	:İngilizce - Orta		
Çalıştığı Kurum (lar) :	Baslama ve Ayrılma Tarihleri	Çalışılan Kurumun Adı	
1.			
Yurtdisi Görevleri:			
Kullandığı Burslar:			
Aldığı Ödüller:			

Üye Olduğu Bilimsel ve Meslekî Topluluklar:	Uludag Ün. Tarih Topluluğu
Editör veya Yayın Kurulu Üyelikleri:	
Yurt İçi ve Yurt Disinde katıldığı Projeler:	
Katıldığı Yurt İçi ve Yurt Disi Bilimsel Toplantılar:	
Yayımlanan Çalışmalar:	

Ükkase KADAN